

Viața Românească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

Ionel Teodoreanu	<i>Căsuța păpușelor.</i>
Mihai Codreanu	<i>Cioclul. — Faust. — Oamenii.</i>
Aureliu Weiss	<i>Opera lui Filémir Bourges.</i>
Demostene Botez	<i>Monotonie.</i>
I. Gonciarov	<i>Oblomov (Visul lui Oblomov — Traducere din rusește de A. Frunză).</i>
C. Popovici	<i>Problema Penșiilor.</i>
Jean Bart	<i>Dincolo, peste ocean.</i>
I Botez	<i>Priviri asupra limbii și literaturii poporului englez.</i>
M. Ralea	<i>Ideia de timp în conștiința modernă (Reflecții în marginea lui Einstein și Bergson).</i>
Valeriu Bulgaru	<i>Cronica juridică (Un studiu românesc despre persoanele juridice).</i>
M. Sevastos	<i>Cronica teatrală: Iași (Turneul companiei Bulandra: „Othello”; „Țarina” cu d-na Lucia Sturdza. — Reprezentațiile trupei de opere „Leonard”).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (Europelism și tradiționalism. — Căzul lui Unamuno).</i>

Recenzii: *Andrei Cotteanu:* Schițe politice și economice. A. D. — *General C. Găvănescul:* Egiptul. Gh. Roșca. — *Werner Sombart:* Les juifs et la vie économique. Petre I. Ghiață. — *T. G. Masaryk:* Idealurile umanității. Despre bolșevism. M. Ralea. — *C. Bouglé:* De la sociologie à l'action sociale. M. Ralea. — *Léon Daudet:* L'Hécatombe. D. D. Roșca. — *O. Hesnard:* Les partis politiques en Allemagne. D. D. Roșca. **Revista Revistelor:** „Convorbiri Literare” — „Ideia europeană”. — „Gândirea”. — „Romanul energiei” (Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*). — „Pe calea unei reglementări a principalelor probleme europene” (George Glasco. *L'Europe Nouvelle*). „Situția socială actuală în Germania” (S. Saenger. *Die Neue Rundschau*).

Mișcarea intelectuală în străinătate: (Literatură. — Politică).
Bibliografie.

6134/D



I A Ș I

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIATA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 300 lei. — jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea openă.

VIATA ROMINEASCA

REVISTA LUNARA

Iasi, Strada Alecsandri No. 10-12.

ANUL XIV

CONDITIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pînă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pînă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pînă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an 300 lei

Pe jumătate an 150 "

Un număr 30 "

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an 500 lei

Pe jumătate an 250 "

Un număr 50 "

Abonațiilor li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920

120 " " " 1921

160 " " " 1922

200 " " " 1923

inclusiv speșele de porto.

Administrația.

Oblomov

VIII

Zachar închizind ușa după plecarea lui Tarantiev și Alexeev, nu se așază pe cuptor; aștepta să fie chemat de boer îndată, fiindcă-l auzise că se pregătea să scrie. Dar în biuroul lui Oblomov era liniște de mormint.

Zachar se uită printr'o crăpătură și?... Ilia Illici stătea culcat liniștit pe divan, răzămîndu-și capul pe o mîină; dinaintea lui era o carte. Zachar deschise ușa.

— D'apoi iar v'ați lungit?...

— Nu mă deranja; vezi că cetesc!—zise Oblomov deodată răstit.

— E timpul să vă spălați și să scriți,—zise Zachar stăruitor.

— Da, adevărat, e timpul,—se trezi Ilia Illici.—Acuși; du-te. Mă mai gîndesc.

— Și cînd a apucat el iar să se culce?—bombănea Zachar, sărînd pe cuptor.—Ce sprinten!...

Oblomov reuși totuși să cetească pagina îngălbenuită de timp, a cărei cetire fusese întreruptă cu vre-o lună înaintea; puse cartea la loc și căscă; apoi se cufundă în nesuferitul gînd la cele două „nenorociri“.

— Ce plictiseală!—șopti el, cînd întinzînd picioarele, cînd strîngîndu-le.

Il trăgea spre o lene dulce și visări. Intorcea ochii spre cer, căuta astrul său iubit, care era însă tocmai în zenit și scălda cu strălucirea-i orbitoare păretele văruiat al ciădirii, în dosul căruia, serile, apunea în fața lui Oblomov. „Nu, întâiu treaba“—se gîndi Oblomov sever,—„apoi“...

La țară dimineața demult trecuse, în Petersburg era pe sfârșite. Până la Ilia Illici ajungea din curte zgomot amestecat de voci omenești și neomenești: cîntecul unor artiști ambulante, acompaniat în cea mai mare parte de lătratul cînilor. Unli a-rătau vre-o dihanie de peste mare, alții aduceau fel de fel de produse și le ofereau în tot felul de glasuri.

Ilia Illici se culcă pe spate și puse amindouă minile sub cap. Se ocupă cu planul reformelor dela moște. Își trecu prin minte câteva articole privitoare la obroc, la arături; găsi o măsură nouă, mai severă în contra lenei și fugii țaranilor și ajunse la aranjarea propriei sale vieți la țară.

Îl preocupa construcția casei; se opri câteva minute cu plăcere la dispoziția odăilor, hotări lungimea și lărgimea sofrageriei, sălii de billard, se gândi încotro să vină ferestrele biuroului; își aduse aminte chiar de mobilă și covoare.

Aranjă apoi atenansele, ținînd seamă de numărul mosafirilor pe care se gîndea să-i primească, hotări locul grajurilor, șurilor, încăperilor pentru slugi și celelalte servicii.

Însfîrșit se opri la grădina: hotări să lese copacii vechi,—teii și stejarii,—așa cum sînt, iar merli și perii să-i destîințeze și în locul lor să puie salcîmi; se gîndi la parc, dar după ce făcu scoteala aproximativă a cheltuelilor, găsi că-i scump și aminîndu-l pe altădată, trecu la florărie și sere.

Aici îi veni o idee așa de nostimă despre viitoarele fructe, încît se transportă deodată cu cîțiva ani înainte, cînd moșia va fi aranjată cu totul după plan și însuși el va sta fixat la țară.

Se văzu stînd într'un amurg la masa de ceaiu, sub un umbrar nepătruns de soare, cu un ciubuc lung și trăgînd fumul alene, desfătîndu-se de vederea ce se deschidea de după arbori, de răcoare și liniște; iar în depărtare—cîmpille îngălbenite; soarele se lasă după mestecănișul cunoscut și rumenește lazul neted ca oglinda; depe cîmpii se ridică aburi; se face răcoare; amurgul se întinde; țaranii merg în pîcuri pela casele lor...

Slugile stau fără treabă lingă poartă; se aud vocile lor vesele, hohot, se aude balalaica, fetele joacă de-a prinsul; în jurul lui fac nebunii copilașii, se cațără pe genunchii lui, îi atîrnă de git; lingă samovar stă.. regina întregii acestei lumi, divinitatea lui.. femeia! Femeia lui! Iar în sofrageria aranjată cu o simplitate elegantă, au început să strălucească lumini ademenitoare; s'a așternut o masă mare rotundă; Zachar înaintat majordom, cu favoritele cu totul cărunte, pune masa, așează cristalul cu zăngănit ușor și distribue argintăria, mereu scăpînd jos cînd un pahar, cînd o furculiță. Se așează cu toții în jurul mesei bogate; tot aici stă și tovarășul de copilărie, prietinul nedespărțit, Stoltz și alte persoane cunoscute; apoi pleacă la culcare...

Fața lui Ilia Illici se luminează deodată de fericire; visul era așa de clar, viu, poetic, încît Oblomov se întoarce într'o clipă cu fața spre pernă, simți deodată un dor nedeslușit de dragoste,

de fericire, simți deodată dor de cîmpurile și colinele locului natal, de casa lui, de femei și copii...

După ce stătu vre-o cinci minute cu fața în jos, se întoarse cu încetul din nou pe spate. Fața-i se însenină de un simțămînt adînc și duos: era fericit.

Întinse picioarele încet, cu delictu.—din care pricină pantalonii i se suflecară puțin în sus; dar Oblomov nici nu băgă de seamă această mică neorînduială în toaletă, căci visul îl ducea ușor și nestînjănit departe, spre viitor.

Îl stăpînea în clipa asta ideea lui veche: se gîndea la mica colonie de prietini care au să se așeze prin mici sate și ferme, la cincisprezece-douăzeci de verste depărtare în jurul satului său, și cum au să se întrunească pe rînd și zilnic, cînd la unul, cînd la altul la dejun, la cină, la dans; vede numai zile senine, fețe senine, fără griji, fără încrețituri pe frunte, rotunde, rizătoare, rumene, cu bărbii duble, cu un apetit nesfîrșit; va fi o vară nesfîrșită, veselie nestînjănită, mîncare bună, lene dulce...

— Doamne, Doamne!—roști Ilia Illici plin de fericire, și se trezi.

Iar de afară în cinci glasuri se auzea:—Cartofe! Nisip, nu trebuie nisip? Cărbuni, cărbuni!... Jertfiți, boeri milostivi pentru biserica lui Dumnezeu!—Iar din casa vecină, care se clădea, răsuna zgomot de topoare, strigăt de lucrători.

— Ah!—oftă Ilia Illici cu amărăciune.—Ce viață; ce mizerie cu zgomotul ăsta de capitală! Cînd va începe viața de paradis, viața dorită? Cînd am să văd odată cîmpiile... scumpele crînguri?... Să stai acolo pe iarbă, sub un copac, să privești soarele printre crengi și să numeri cîte paseri au să se așeze peste aceste crengi. În timpul ăsta și se așează ici, pe iarbă, cînd masa, cînd dejunul... vre-o fetișoară cu obraji rumeni, cu coatele goale, rotunde și mol, cu gîtul dogorit de soare, lasă ochii în jos, hoața, și zîmbește... Cînd va veni acest timp?...

„Dar planul! Dar starostele, dar apartamentul!“—tresări în mintea lui Ilia Illici.

— Da, da!—roști Ilia Illici;—acuși, într'o clipă!

Oblomov se sculă iute și se așeză pe divan, apoi lăsă picioarele în jos, nemeri deodată în amîndoi pantofii și stătu așa; apoi se ridică cu totul și rămase vre-o două minute pe gînduri.

— Zachar, Zachar!—strigă el tare, uitîndu-se spre masă și călimară.

— Ce s'a mai întîmplat?—se auzi odată cu săritura.—Cum mă mai dor picioarele!—adaugă Zachar, șoptind răgușit.

— Zachar!—repetă Ilia Illici pe gînduri, fără să întoarcă privirea dela masă.—Iată ce...—începu el, arătînd spre călimară, și fără să sfîrșească fraza, căzu din nou pe gînduri.

Aci mînile i se ridicară în sus, genunchii i se îndoiră, începu să se întindă, să caște...

— Rămăsese colo...—începu el, întinzîndu-se mereu,—niște brînză... și... dă și niște Maderă; până la masă ași lua puțin...

- Unde rămăsese?—zise Zachar;—n'a rămas nimic.
- Cum n'a rămas?—zise Ilia Illici.—Țin minte foarte bine: era o bucată laca așa.
- Nu, nu! N'a fost nimic!—repetă Zachar cu încăpăținare.
- A fost!—zise Ilia Illici.
- N'a fost,—răspunse Zachar.
- A'unci cumpără.
- Dați parale.
- Ulte colo, niște bani mărunți, ia-l.
- D'apoi aici e numai o rublă și patruzeci; trebuie o rublă și șase griveni.
- Mai erau acolo niște gologani.
- Nu i-am văzut!—zise Zachar, legănându-se cînd pe un picior, cînd pe altul.—Argint era și e și acuma, dar gologani n'am văzut.
- Erau: eri mi i-a dat mie în mînă cel cu mărunțișuri.
- Vi i-a dat față cu mine; am văzut că v'a dat mărunțișuri, dar gologani n'am văzut.
- Oare nu i-o fi luat Tarantiev?—se gîndi Ilia Illici, nehotărît. „Nu, ăla ar fi luat totul“.
- Incolo, ce mai avem?—zise Oblomov.
- Nu mai e nimic. Trebuie întrebată Anisia, dacă n'o mai fi rămas din șunca de eri. S'o aduc?
- Adă ce e. Cum n'a fost?
- Iaca n'a fost!—zise Zachar și eși.
- Ilia Illici se plimba îngîndurat prin odaie.
- Da, multă bătaie de cap,—zise el încet.—Chiar cu planul—mulțime de treabă.. și brînză doar a mai rămas,—adăugă el pe gînduri,—a mîncat-o și ci-că n'a fost! Dar ce s'o fi făcut cu gologanii?—își zicea Ilia Illici, căutînd pe masă.
- Peste un sfert de ceas, Zachar deschise ușa cu tablaua pe care o ținea cu amîndouă minile; și intrînd în odaie, vru să închidă ușa cu piciorul; dar n'o nimeri și lovi în gol: păhăruțul căzu și, împreună cu el, dopul dela garafă și franzela.
- Nu s'a pomenit!..—zise Ilia Illici.—Hai, ridică ce ai scăpat. Stă și se uită!
- Zachar tot cu tablaua în mînă se plecaseră să ridice franzela, dar după ce se plecă, văzu că amîndouă minile îi sînt ocupate, și n'are cu ce ridica
- Să te văd!—zise Ilia Illici cu ironie—Ei, ce stai?
- Să le ia... afurisitele... se înfurie Zachar, adresîndu-se cătră încrurile căzute.—Dejun acuma înainte de masă: s'a mai văzut?
- Și așezînd tablaua, ridică ce scăpase, luă franzela, o suflă și o puse pe masă.
- Ilia Illici se puse să dejuneze, iar Zachar se opri la oarecare cîstanță, privindu-l dintr'o parte și parcă vrînd să-l spue ceva.

Dar Oblomov mîncea fără să-l bage în seamă.

Zachar tuși de vre-o două ori.

Oblomov își căuta de treabă.

— Administratorul iar a trimis adineaori,—începu Zachar înfirșit cu sfială;—ci-că a venit antreprenorul; ci-că n'ar putea să vadă amartimentul... Tot în privința reparațiilor...

Ilia Illici mîncea fără să răspundă o vorbă.

— Ilia Illici,—zise Zachar mai încet, după o tăcere.

Ilia Illici se făcu că n'aude.

— Săptămîna viitoare ci-că să ne mutăm,—adaugă Zachar răgușit.

Ilia Illici bău un păhăruț și continuă să tacă.

— Ce-i de făcut, Ilia Illici?—întrebă Zachar aproape în șoaptă.

— Ți-am interzis să-mi vorbești despre asta,—zise Ilia Illici cu asprime, și sculîndu-se, se apropie de Zachar.

Zachar se dădu îndărăt.

— Ce om veninos ești tu, Zachar!—adaugă Oblomov cu sinceră indignare.

Zachar se supără.

— Na-ți-o bună! Veninos! Dacă mai sînt și eu veninos... Pe cine am omorît?

— Cum vrei să fii mai veninos? Imi otrăvești viața!

— Nu-s veninos!—protestă Zachar.

— Ce mă tot plictisești cu locuința?

— Dar ce să fac?

— Dar eu ce să fac?

— Parcă vroiați să scriți proprietarului?

— Am să-i scriu, așteaptă: cum, vrei deodată?

— Ar trebui chiar acuma...

— Acuma, îndată!... Am eu trebi mai serioase. Tu crezi că așa—cum ai tăia lemne. Iaca,—zise Oblomov, învîrtind în călimări condeiul uscat.—N'am nici cerneală. Cum să scriu?

— O răresc îndată cu cvas,—zise Zachar, și luînd călimăra eși îndată în antru, iar Oblomov începu să caute hîrtie.

— Dar mi se pare, nu-i nici hîrtie!—zise Ilia Illici, scoto-cind în saltar și pipăind masa.—De unde! Oh, Zachar ăsta. Imi mîncă viața!

— Cum nu ești tu om veninos?—zise Ilia Illici lui Zachar care intrase;—nimic nu bagi de seamă. Nu-i hîrtie!...

— Dar ce chin e ăsta, Ilia Illici? Sînt creștin, de ce imi ziceți veninos... Ne-am născut, am crescut pe lingă boerul cel bătrîn: îți zicea și cățel, te trăgea și de ureche, cînd binevoia să se supere, dar așa vorbă n'am auzit. Nu s'a pomenit. Până cînd?... Poftim hîrtia!

Luă depe etajeră și-i întinse o jumătate de coală de hîrtie sură.

— Să scriu pe asemenea hîrtie?—întrebă Oblomov, arun-

cind-o. Cu asta acopeream paharul noaptea, ca să nu cadă în el ceva... veninos.

Zachar se întoarse și se uită la părete.

— Dar în sfârșit: dă-o încoace; fac ciorna, iar Alexeev o va copia.

Ilia Illici se așeză lângă masă și scrise îndată: „Stimate Domn...”.

— Ce cerneală mizerabilă! Bagă de seamă altădată, Zachar! Și fă-ți datoria cum se cade!

Se gândi puțin și începu să scrie:

„Apartamentul pe care-l ocup în catul al doilea al clădirii, în care dumneavoastră vă gândiți să faceți oarecare schimbări, corespunde în totul felului meu de viață și, în urma unei viețuiri îndelungate în această casă, deprinderii mele. Aflînd prin omul meu de curte, Zachar Trofimov, că ați fi poruncit să-mi comunice că apartamentul ocupat de mine...”

Oblomov se opri și ceti.

— N'are haz,—își zise Ilia Illici,—de două ori că, colo de două ori *care*.

Ceti în șoaptă și schimbă locul cuvintelor: *care* se raporta de astădată la cat—iar nu merge. Indreptă, nu fără greutate și se gândi, cum ar evita pe al doilea *că*.

Cînd ștergea, cînd puneă cuvîntul din nou. De vre-o trei ori schimbă pe *că*, dar eșea sau nonsens, sau vecinătate cu celălalt *că*.

— Nu-i chip să scap de *că* ăsta al dracului!—zise Oblomov nerăbdător. E, dracu s'o ia de scrisoare! Bătae de cap pentru asemenea fleacuri! Am pierdut obiceiul de a face scrisori de afaceri. Și ceasul e trei.

— Zachar, na.

Rupse hîrtia în patru bucăți și o aruncă jos.

— Ai văzut?—zise Oblomov.

— Am văzut,—zise Zachar, adunînd hîrtiușele.

— Să nu mă mai plictisești cu locuința. Dar asta ce-i?

— D'apoi socotelile.

— O, Dumnezeu! Ai să-mi scoți sufletul. Ei, cît îi? Vorbește iute.

— D'apoi casapului 84 de ruble și 54 de copeici.

Ilia Illici își lovi palmele.

— Ai înebunit? Numai casapului atîta bănet?

— Cum să nu fie? Nu i s'a plătit de vre-o trei luni. E însemnat aici, nu s'a furat.

— Și apoi nu ești tu om veninos!—zise Oblomov.—Un milion numai pentru carne! La ce l-ai întrebuințat? Măcar dacă ți-ar folosi...

— N'am mîncat eu!—se apără Zachar.

— Nu tu! N'al mîncat?..

— Vă pare rău de o bucățică de pîne... Uitați-vă! Și-i băgă socotelile în mină.

— Ei, cui încă?—zise Ilia Illici, aruncînd caștelele pline de slîn.

— Încă 120 de ruble și 18 copeici brutarului și zarzavagiului.

— Asta-i ruină! Ingrozitor!—zise Ilia Illici, pierzîndu-și cumpătul.—Ești vacă, de ai înghițit atîta zarzavat?

— Nu, sînt un om veninos!—zise Zachar cu amărăciune, întorcîndu-se cu totul în altă parte.—Dacă n'ați lăsa pe Mihelu Andreici, ar eși mai puțin!

— Ei, cit ese în totul, socotește!—zise Ilia Illici, și începu el singur să facă socoteli.

Zachar făcea aceleași socoteli pe degete.

— Să le ia dracu! Ese tot pe dos, fiecare dată—altfel!—zise Oblomov.—La tine cit ese? Două sute, sau cit?

— Dați-mi voe o clipă!—zise Zachar inchizînd ochii și bolmojînd: de opt ori cite zece... și de zece ori cite zece—de optsprezece ori; și încă de două ori cite zece...

— Apoi așa nu mai sfîrșești tu,—zise Oblomov;—du-te la tine, iar socotelile să mi le dai mine, și îngrijește de hîrtie și cerneală... Atîta amar de bani! Ziceam eu să plătim cite puțin; vrea totul deodată... ce pehlevani!

— Două sute cinci zeci de ruble, șaptezeci și două de copeici,—zise Zachar după ce socoti.—Dați banii.

— Oho, îndată? Mai stăi să controlez mine...

— Cum poțiți, Ilia Illici, ei cer...

— Stăi, ho, destul! Am zis că mine. Du-te, sînt ocupat; am eu griji mai serioase.

Ilia Illici se așeză pe scaun, își trase subț el picioarele și căzu pe gînduri, cînd răsună deodată clopoțelul.

Apăru un om micuș, cu un pîntecel potrivit, cu fața albă, cu obraji rumeni și o chelle, pe care din spate, ca niște ciucuri, ● încadra un păr negru și des. Chella era rotundă, curată și lucie, —parcă ar fi fost de fildeș. Fața mosafirului se deosebea printr'o expresie de grijă și atenție discretă pentru tot ce vedea, printr'o cumpătare în zîmbet și o notă de modestie și oficialitate.

Era îmbrăcat într'un frac încăpător, care se deschidea liber și comod, ca o poartă,—aproape numai după o atingere. Lingerie-i strălucea prin albeață,—făcută parcă anume pentru chella din cap. Pe degetul arătător dela mîna dreaptă, avea un inel mare cu piatră de culoare întunecată.

— Doctore! Prin ce minune?—exclamă Oblomov, întinzînd o mînă mosafirului, iar cu alta apropiîndu-l un scaun.

— Mi-i necaz că ești tot sănătos, că nu mă mai chemi, și am venit singur,—răspunse doctorul în glumă.—Nu, adaugă apoi serios,—am fost sus la vecinul dumitale și m'am oprit să te văd.

— Îți mulțumesc. Dar vecinul cum mai stă?

— Cum să stea: trei-patru săptămîni, sau poate și pînă

în toamnă o mai duce, apoi... hidropizie la plept; șfirșitul—se știe. Dar dumneata ce mai faci?

Oblomov clătină din cap cu tristeță.

— Rău, doctore. Mă gîndeam și singur să mă sfătuesc cu dumneata. Nu știu ce să fac: stomacul aproape nu lucrează, subt lingurică—greutate, arsurile mă dau gata, respirația grea... zicea Oblomov cu o mină jalnică.

— Dă mîna,—zise doctorul, luă pulsul și închise ochii un minut.—Tușești?

— Noaptea, mai ales cînd cinez.

— Hm! Bătăi de inimă ai? Capul te doare?

Și doctorul mai făcu cîteva întrebări de felul acesta, apoi lăsă chelia în jos și se cufundă în gînduri. Peste două minute ridică deodată capul și cu voce hotărîtă zise:

— Dacă mai stai încă doi-trei ani în clima asta, și dacă tot stai culcat, mininci lucruri grase și grele—mori de apoplexie.

Oblomov tresări.

— Atunci ce să fac? Invață-mă, pentru Dumnezeu!

— Ceia ce fac alții: să pleci în străinătate.

— În străinătate!—repetă Oblomov cu uimire.

— Da. Dar ce e?

— Ce vorbești, doctore? În străinătate? Se poate?

— Dar de ce nu se poate?

Oblomov se uită în juru-i, se uită la odaia sa și repetă în chip mecanic:

— În străinătate!

— Ce te împiedecă?

— Cum ce? Totul...

— Cum totul? N'ai bani?..

— Da, iaca, tocmai bani n'am,—începu Oblomov cu viol-ciune, bucurîndu-se de piedica asta, ca de cea mai firească, și în dosul căreia se putea ascunde cu cap cu tot.—Ia privește ce-mi scrie starostele.—Unde-i scrisoarea, oare unde am pus-o. Zachar!

— Bine, bine,—zise doctorul;—asta nu-i treaba mea; datoria mea—să-ți spun că trebuie să-ți schimbi felul de viață, locul, aerul, ocupația—tot, tot.

— Bine, am să mă mai gîndesc,—zise Oblomov.—Dar unde să mă duc, ce să fac?

— Pleacă la Kissingen, sau la Ems,—începu doctorul;—stai acolo iunie și iulie; bea ape; apoi pleacă în Elveția, sau în Tirol: faci cură de struguri. Stai acolo Septembrie și Octombree...

— Ce dracu, în Tirol!—abia șopti Ilia Illici.

— Apoi undeva, într'o regiune uscată, chiar în Egipt.

„Oho!”—se gîndi Oblomov.

— Înălătură grijile și supărările...

— Dumitale ți-i ușor să zici,—observă Oblomov;—dumneata nu primești scrisori dela staroste...

— Trebuie de asemenea să eviți sforțările minții,—continuă doctorul.

— Minții ?

— Da, sforțările minții.

— Dar planurile cu moșia ?.. Dar ce-s eu : un buștean de plop ?

— Atunci cum vrei. Treaba mea—să te previn. De pasiuni trebuie să te păzești deasemenea : stînjenesc cura. Trebuie să te distrezi cu călăritul, dansul, mișcare cumpătată în aer curat, conversație plăcută, mai ales cu damele,—ca să se bată inima ușor și numai de senzații plăcute.

Oblomov îl asculta lăsînd capul în jos.

— Apoi ?—întreabă el.

— Apoi cetire, scris,—să te ferească Dumnezeu ! Inchiriază o vilă cu ferestrele spre Sud, flori cît mai multe ; să fie în apropiere muzică, femei...

— Dar mîncarea cum să fie ?

— Carnea de vacă și în general carnea s'o eviți ; făinoasele, gelatinoasele—asemenea. Poți lua un bulion ușor, verdețuri ; dar să te păzești : acum holera se plimbă aproape pretutindeni, trebuie să fii mai cu băgare de seamă... Poți umbra până la opt ceasuri pe zi. Ia o pușcă...

— Doamne !—gemu Oblomov.

— În sfîrșit,—încheie doctorul,—cătră iarnă pleci la Paris, și acolo, în virtejul vieții, distrează-te, nu te gîndi ; din teatru la bal, la mascaradă, în afară de oraș, în vizite ; să fie în jurul dumitale prietini, zgomot, risete..

— Nu mai trebuie ceva ?—întreabă Oblomov cu necaz abia ascuns.

Doctorul se gîndi..

— Doar să te folosești de aerul de mare : sui într'un vapor în Anglia, fă o plimbare până în America...

Se sculă și începu să-și la ziua bună.

— Dacă le îndeplinești toate astea întocmai...—continuă doctorul...

— Bine, bine, numai decît am să le îndeplinesc,—răspunse Oblomov înțepător, petrecîndu-l.

Doctorul plecă, lăsînd pe Oblomov în starea cea mai jalnică. Oblomov își acoperi ochii, își acoperi cu palmele amîndouă tîmplele, se ghemui în scaun și stătea așa în nesimțire.

Dela spate auzi un glas sfios.

— Ilia Illici !

— Ce-i ?

— Dar administratorului... ce să-i spun ?..

— Despre ce ?

— Despre... ca să ne mutăm.

— Iar ai început ?—întreabă Ilia Illici.

— D'apoi ce să fac, cuconășule Ilia Illici. Gîndiți-vă și singur : și așa duc o viață amărită. Sint pe marginea gro...

— Nu, tu umbli, se vede, să mă îngropi pe mine cu mutatul tău,—zise Oblomov. Auzi, ce spune doctorul..

Zachar n'avu ce să zică, oftă numai așa, încit capetele basmalei din jurul gîtului se mișcă pe pieptu-i.

— Ești hotărît, se vede, să mă dai gata, nu-i așa?—întrebă Oblomov din nou. Ți s'a amărit cu mine, așa-i? Dar zi, vorbește!

— Doamne Isuse !. Trăiți sănătoși! Cine vă dorește vreun rău?—bolmojea Zachar, incurcat de întorsătura tragică pe care începu s'o la conversația.

— Tu!—zise Oblomov. — Ți-am interzis să-mi vorbești despre mutare și tu... nu trece o zi să nu-mi aduci aminte: nu poți să înțelegi că lucrul acesta mă îndispune. Sănătatea mea și așa-i de plîns.

— Credeam, cuconașule că... mă gîndeam că de ce adică nu ne-am muta?—zise Zachar cu o voce în care tremura emoția și grija.

— De ce nu ne-am muta! Ce ușor judeci? — zise Oblomov, întorcîndu-se cu fotollu cu tot spre Zachar. Dar înțelegi tu, ce va să zică să te muți? Nu ți-ai dat seamă, așa-i?

— Iacă nu mi-am dat seamă...—răspunse Zachar smerit, gata să cedeze boerului în toate, numai să nu ducă discuția până la scene patetice, de care avea groază.

— Dacă nu ți-ai dat seamă, ascultă și te gîndește: se poate • mutare sau nu? Ce înseamnă o mutare? Înseamnă că boerul trebuie să plece pe toată ziua, să umble îmbrăcat așa o zi întreagă...

— Și chiar dacă ar fi să plecați? — observă Zachar. Mare treabă pe o zi? Doar nu-i bine să stați tot acasă. Vedeti cum v'ați îngălbinit. Mai înainte erați ca un păpânaș, acum, de cînd stați tot în casă, chiar păcat.. Ați mai umbli, ați mai vedea lume, sau așa...

— Nu vorbi prostii, ascultă!—zise Oblomov.—Să umblu pe stradă!

— Ba zău,—urmă Zachar cu aprindere. Iaca ci-că au adus o comedie mare: ați vedea-o. La teatru ori la mascaradă ați merge; mutarea s'ar face și fără dumneavoastră.

— Nu vorbi prostii. Grozav te îngrijești tu de liniștea boerului! După tine—bată străzile toată ziua. Ce-ți pasă că am să minînc cine știe unde, că n'am să mă pot euca după masă. Au să se mute el fără mine! Dacă nu te-i uita, au să ducă numai cioburile. Știu eu,—zise Oblomov cu un ton din ce în ce mai convingător,—ce înseamnă o mutare. Înseamnă spargerî, zgomot: îți trîntesc toate lucrurile pe podele; aci e și geaman-tan și spatar dela divan, și tablouri și ciubucuri, și cărți și sticlute,—naiba știe de unde s'au luat, pe care altă dată nici nu le-ai văzut. Ține seamă de toate să nu se piardă, să nu se strice... o parte aici, alta în cotiugă sau în noua locuință: vrei să fumezi, iai pipa—tutunul nicăeri... Vrei să șezi—n'ai pe ce;

unde te-ai așezat—te-ai murdărit ; numai praf ; n'ai unde te spăla, umbli cu mâinile—uite ca ale tale...

— Ale mele-s curate,—observă Zachar, arătînd un fel de tălpi, în loc de palme.

— Nu, nu le mai arăta !—zise Ilia Illici, întorcînd capul—Vrei să beai,—urmă Oblomov,— ai luat garafa — paharul ni-căeri...

— Se poate bea și din garafă, — adăogă Zachar cu simplitate.

— Așa-s la voi toate. Nu-i nevoie nici de măturat, nici de șters praful, nici de scuturat covoarele.. Iar la noua locuință,—urmă Ilia Illici, antrenîndu-se singur de tabloul mutării,—nu-i dai de rost vre-o trei zile, nimic nu-i la locul lui. Tablourile răsă-m te de părete, jos, galoși în pat, ghetete într'o legătură cu ceaiul și cu pomada. Te uiți,—ba s'a rupt un picior dela un fotoliu, ba s'a spart geamul dela un tablou, sau divanul e plin de pete. Orice întrebî—nu-i ; nimeni nu știe, unde-i ; sau s'a pierdut, sau s'a uitat la vechea locuință ; aleargă acolo...

— Alte dăți alergî și de zece ori încolo și înapoi,—zise Zachar.

— Ei, vezi !—urmă Oblomov.—D'apoi cînd te scoli a doua zi în noua locuință ! Ce plictiseală ! Nici apă, nici cărbuni ; iarna mai rabzi și frig ; odaia rece, lemne nu-s ; aleargă de împrumută...

— Încă ce vecini îți dă Dumnezeu !—observă Zachar din nou ;—la unil un braț de lemne, un ulcior de apă nu găsești.

— Asta-i,—zise Oblomov.—Te-ai mutat—spre seară ai zice : s'a isprăvit cu buclucul. Nu-u ! Mai ține vr'o două săptămîni. Parcă s'a așezat totul.. cînd colo, a mai rămas ceva : să prinzi storurile, să atîrni tablourile—îți scoate sufletul, lehamete de viață.. Dar cheltuelile, cheltuelile !..

— Data trecută, acum opt ani a costat vre-o două sute de ruble, țîn minte ca azi,—întări Zachar.

— Ei, vezi, glumă-i ?—zise Ilia Illici.—Și cît de sălbatec te simți la început în noua locuință ! Până te deprinzi... N'am să pot dormi poate cinci nopți, am să mă usuc cînd m'oiu scula și oiu vedea, în locul firmei strungarului din față, altceva ; sau dacă din fereastra de colo nu se arată, de pildă, baba cu părul tons, înainte de masă, mă apucă urftul.. Vezi acuma și singur, ce era să faci cu boerul tău ?—zise cu mustrare Ilia Illici.

— Văd,—șopti Zachar.

— Atunci de ce-mi propuneai să mă mut ? De unde putere omenească pentru a îndura toate astea ?

— Mă gîndeam că, zic, alții nu-s mai pre jos decît noi, și se mută ; om putea și noi...—zise Zachar.

— Ce ? Ce ?—întrebă deodată uimit Ilia Illici, ridicîndu-se de pe fotoliu.—Ce ai zis ?

Zachar se incurcă deodată, neînțelegînd prin ce a putut da prilej boerului pentru o exclamare și un gest atît de patetic, și tăcu.

— Alții nu-s mai pre jos!—repetă cu groază Iliia Ilici.—
Iată unde m-ai ajuns! Acuma am să știu. Pentru tine eu nu
sînt, decît un „altul“!

Oblomov se închină ironic în fața lui Zachar și-și luă o
înfățișare grozav de jignită.

— Ertăți-mă, Iliia Ilici, parcă eu vă asămuesc cu cineva?

— Piel din ochii mei!—zise Oblomov poruncitor, arătînd
spre ușă.—Nu pot să te văd. Așa-a? „Alții“? Bine!

Zachar plecă din odaie oftînd.

— Ce viață, cînd te gîndești,—bombănea el, așezîndu-se
pe cuptor.

— Dumnezeule!—gemu Oblomov.—Iaca, am vrut să con-
sacru dimineața asta unor afaceri importante. Cînd colo—m'a
îndispus pe toată ziua! Și cine? Un rob al tău propriu, de-
votat, încercat.. și ce-a zis! Cum i-a venit!..

Oblomov mult timp nu se putu liniști; se culcă, se sculă,
umbă prin odaie și iar se culcă. În scăderea ce l-o aducea
Zachar, scoborîndu-l pînă la treapta *altora*, vedea încălcarea
drepturilor lui la preferința excepțională, pe care Zachar o da-
torea boerului său înaintea tuturor și oricui.

Căuta să pătrundă înțelesul acestei comparații și să anali-
zeze, ce înseamnă *alții* și ce-i *el*, intrucît e cu puțință sau dreaptă
asemenea paralelă, și cît e de grea ofensa adusă de Zachar;
însfîrșit, jignitu-l-a Zachar, adică e convins Zachar că Iliia Ilici
e la rînd cu „alții“, sau i-a scăpat o vorbă așa, fără să judece.
Toate astea atinseră ambiția lui Iliia Ilici, hotărîndu-l să arate
lui Zachar deosebirea între el,—Oblomov,—și acela, pe care îl
avea în vedere Zachar sub numele de „alții“, și să-l facă să
simtă toată urciunea faptei sale.

— Zachar!—strigă Iliia Ilici trăgănat și solemn.

Auzind chemarea, Zachar nu sări ca de obicei, zdupăind
cu picioarele; nu bombăni.. Se coborî ușor de pe cuptor și
plecă,—atingînd totul în cale, cu minile, cu șoldurile,—încet,
codindu-se ca un cîine, care după vocea stăpînului a înțeles că
i s'a descoperit vre-o boroboață și că vine răfuiala.

Zachar deschise ușa pe jumătate, dar de intrat nu se
notări.

— Intră!—zise Iliia Ilici.

Deși ușa se deschidea liber, Zachar o deschise așa fel,
că parcă n'ar fi putut încăpea, și se opri în prag.

Oblomov ședea pe marginea patului.

— Vino încoace!—zise Iliia Ilici stăruitor.

Zachar de-abia se discursă dintre canatură, le închise in-
dată și se alipi cu spatele strîns de ușă.

— Incoace!—zise Iliia Ilici, arătînd cu degetul un loc di-
naintea sa.

Zachar făcu o jumătate de pas și se opri la doi stînjeni
dela locul arătat.

— Încă!—zise Oblomov.

Zachar se făcu că a pășit un pas, dar numai se legănă puțin, mișcă un picior și rămase tot pe loc.

Ilia Illici, văzînd că de astădată nu reușește să atragă pe Zachar nici cu un preț, îl lăsă unde era, și-l privi un răstimp cu o muștrare tăcută.

Zachar, simțîndu-se stingherit de această privire tăcută, se făcu că nu vede pe boer și stătea cu fața într'o parte, fără să arunce spre Ilia Illici măcar privirea sa piezișă obișnuită.

Se uita într'una spre stînga, în altă parte: acolo zări obiectul demult cunoscut lui—ciucurii de paianjen de lingă tablourii, iar în paianjen—muștrarea vie a neglijenței sale.

— Zachar,—roști Oblomov încet, cu demnitate.

Zachar tăcu; se gîndea poate: „Ei, ce vrei? Pe un alt Zachar? Doar sînt aici!“ Și-și trecu privirea pe-alături de boer, dela stînga la dreapta; dar acolo, oglinda acoperită de praf, ca de un tulpă subțire de muselină, îi aduse aminte tot pe din-sul: prin vâlul subțire îl privea, rătăcit, de subț sprincene, ca printr'o piclă, chipul lui propriu, urît și posac.

Întoarse cu necaz privirea dela lucrul ăsta întristător, prea bine cunoscut lui, și hotărî s'o oprească o clipă asupra lui Ilia Illici. Privirile lor se întîlniră.

Zachar nu putu înfrunta muștrarea scrisă în ochii boerului și lăsă ochii în jos. Dar subț picioare văzu același lucru: pe covorul îmbîcsit de praf și pete ceti același tristă mărturisire a osîrdiei sale în slujba boerească.

— Zachar!—repetă Oblomov cu un ton tragic.

— Ce poftiți?—șopti Zachar încet și tresări puțin, presimțînd un discurs patetic.

— Adă-mi cvas,—zise Ilia Illici.

Zachar simți ușurare; de bucurie alergă ca un copil la bufet și aduse cvas.

— Ei, cum te simți?—zise Ilia Illici cu blîndeță, după ce gustă, ținînd paharul în mînă. — Așa-i că i rău?

Expresia rătăcită și sălbatecă depe fața lui Zachar se îndulci deodată printr'o rază luminoasă de pocăință. Zachar simți pentru întăia dată trezîndu-se în pieptu-i semnele unui sentiment de adorare pentru boer, pătrunzîndu-l pînă în inimă, și-l privi drept în ochi.

— Simțit-ai greșeala faptei tale?—întrebă Ilia Illici.

„Ce o mai fi și asta: «faptă»?—se gîndi Zachar cu amărăciune: ceva jalnic; cum să nu plîngi, cînd o începe să te opărească tot așa?“

— Eu, Ilia Illici, dă—începu Zachar cu o notă cit mai joasă,—n'am spus nimic, afară de... că... adecă...

— Stăi, așteaptă!—îl întrerupse Oblomov.—Înțelegi tu, ce ai făcut? Na, pune paharul pe masă și răspunde!

Zachar nu răspundea nimic și nu-și dădea seamă cituși de puțin, ce a făcut; dar asta nu-l împiedeca de a se uita la boer

cu venerație. Lăsă chiar capul puțin în jos, recunoscându-și greșeala.

— Apoi nu ești tu un om veninos?—zise Oblomov.

Zachar continuă să tacă și numai clipe tare de câteva ori.

— Ai amărit boerul!—roști Ilia Illici rar și, desfătat de turburarea lui Zachar, îl privi drept în ochi.

Zachar sta ca pe ghimpi.

— L-ai amărit?—întrebă Ilia Illici,

— Amărit...—șopti Zachar, incurcându-se cu totul în urma acestui nou cuvânt „jalnic“.

Arunca priviri în dreapta, în stînga, înainte, căutînd o scăpare, iar pe dinaintea ochilor îl trecură din nou: și painjenșul, și praful, și chipu-i din oglindă, și fața boerului.

„Mai bine m'ași prăbuși... barem subț pămînt! Că nu mai vine moartea“,—se gîndi Zachar, prevăzînd că nu-i scăpare de scene patetice, oricum ar da-o.

Simțea că clipește tot mai des și mai des și că acum a podidesc lacrimile.

În sfîrșit răspunse boerului printr'un cîntec cunoscut, dar în proză.

— Cu ce v'am amărit, Ilia Illici?—roști Zachar, aproape plîngînd.

— Cu ce?—repetă Oblomov.—Dar gînditu-te-ai tu, ce înseamnă *altul*?

Se opri, continuînd să privească pe Zachar.—Să-ți spun ce înseamnă?

Zachar se întoarse ca ursul în birlog și oftă pînă în fundul odăii.

— Acel *altul*,—pe care-l înțelegi tu,—e un golan, asupra căruia atîrnă blăstămul, o ființă grosolană, incultă; trăește murdar, sărăcăcios, într'un cerdac; uneori doarme și afară undeva, pe vre-o pîslă. Asemenea flinți se indoapă cu cartofi și scrumbii! Nevoia îl mină din colț în colț; aieargă zi și noapte. Unul ca ăsta—da, se poate și muta. Iaca, Lehaev ia linia sub-suoară, pune două cămăși într'o batistă și se duce... „Încotro“—îl întrebi. „Mă mut“,—zice. ăsta da, ăsta e un *altul*. Dar eu după tine sînt tot *altul*? Hai?

Zachar se uită la boer, se lăsă pe alt picior și tăcu.

— Ce va să zică un *altul*?—urmă Ilia Illici. „*Altul*“ e un om care singur își face ghetetele, se îmbracă singur, deși uneori își dă aere de boer; dar minte: habar n'are, ce va să zică o slugă; la o nevoie, neavînd pe cine trimite, dă fuga singur, singur scormonește și lemnele din sobă, singur șterge uneori și praful...

— Printre Nemți sînt mulți de ăștia,—zise Zachar posac.

— Asta-i! Dar eu? Cum socoli tu, sînt eu *altul*?

— Cu totul *altul* sînteți dumneavoastră!—roști Zachar plîngător, fără să înțeleagă încă, ce vrea să spun boerul.—Zău, nu știu ce a dat peste dumneavoastră...

— Cu totul *altul* sint eu ? Aşa-a ? Stăi, ia dă-ţi seamă ce ai zis ! D'apoi gîndeşte-te tu, cum trăeşte un „*altul*“. „*Altul*“ munceşte fără încetare, aleargă, se zbuciumă,—urmă Oblomov ;—n'o munci, nu minîcă. „*Altul*“ se închină, „*altul*“ se umileşte... Dar eu ? Ia să te vîd, sînt eu un „*altul*“ ?...

— D'apoi cit o să mă mai chinuiţi, cuconaşule !...—se rugă Zachar.—O, Doamne !...

— Eu—„*altul*“ ? D'apoi eu parcă mă zbucium, parcă muncesc ? Sau minînc puţin ? Sint slab ? Am un aer vrednic de milă ? Imi lipseşte ceva ? Mi se pare, cînd trebuie de adus, de făcut ceva—are cine ! De cînd sînt, slava Domnului, o singură dată nu mi-am încălţat un clorap ! Să mă trudesce eu ! Ce nevoie am ?... Şi cui le vorbesc eu astea ? Nu tu m'ai îngrijit din copilărie ? Le ştii toate astea, ai văzut ce educaţie delicată am avut, că n'am cunoscut niciodată nici frig, nici foame, n'am ştiut nevoia, plîna nu mi-am cîştigat-o, şi îndeobşte cu munca grea nu m'am ocupat. Atunci cum te-ai încumetat tu să mă compari cu alţii ? Imi îngăduie mie sănătatea să fac toate astea, să îndur, ca alţii ?

Zachar pierdu orice puţinţă de a înţelege ; buzele i se umflaseră de emoţie ; subţ tunetul cuvintelor se simţea nimic şi tăcea.

— Zachar !—zise Ilia Illici.

— Ce poftiţi ?—abla săflă Zachar.

— Mai dă cvas.

Zachar aduse cvas, şi după ce Ilia Illici bău paharul, vru să-l ducă îndată.

— Nu, nu, stăi !— Te întreb : cum ţi-ai permis tu să insulti aşa de cumplit pe boerul tău,—pe care tu l-ai purtat în braţe, căruia i-ai slujit o viaţă întreagă, şi care îşi face milă cu tine ?

Zachar nu mai putu răbda : cuvîntul „*milă*“ îl dădu gata. Incepu să clipească din ce în ce mai des. Cu cît înţelegea mai puţin din pateticul discurs al lui Ilia Illici, cu atît se turbura mai adînc.

— Ertaţi-mă, Ilia Illici !—Incepu să sufle Zachar ;—eu aşa... din prostie, zău din..

Şi cum nu ştia nici singur, ce a făcut, nu ştia cu ce să sfîrşească vorba.

— Şi eu,—urmă Oblomov cu tonul omului insultat şi neapreciat după merit,—mă mai îngrijesc... zi şi noapte, mă trudesce, mă doare capul uneori, inima mi se opreşte... nu poţi dormi noaptea, te suceşti, te gîndeşti într'una, cum să fie mai bine... şi pentru cine ? În folosul cui ? Tot pentru voi, pentru ţărani, prin urmare şi pentru tine. Tu poate că văzîndu-mă uneori îmbodolit cu plapoma, cu cap cu tot, crezi că stau aşa ca un buştean şi dorm ; nu dorm, mă gîndesc pururea să nu sufere ţăranii vre-o nevoie, să nu invidieze pe alţii, să nu se plîngă de mine lui Dumnezeu cel Bun la straşnica judecată, ci să se roage, să

mă pomenească cu bine. Ingrății!—închee Oblomov cu amărăciune.

Zachar fu adînc mișcat de „jalnicele” cuvinte din urmă și începu treptat să plîngă: fosăiala și hîrțiala se amestecară, dînd o singură notă, cu neputință de redat cu alt instrument, decît gongul chinezesc, sau tam-tamul indian.

— Cuconașule Ilia Illici, făceți-vă milă! Ce Dumnezeu! Așa vorbe... Maică, Prea Sffîntă Născătoare. Ce nenorocire... din senin...

— Să-ți fie rușine să rostești!—urmă Oblomov, fără să-l asculte.—Ce șarpe am încălzit la piept!...

— Șarpe!—roști Zachar, lovindu-și palmele, și începu să plîngă, de parcă ar fi nimerit în odăe citeva zeci de bondari. Cînd am pomenit eu de șarpe? Nici în vis n'am văzut așa uriciune!

Nu se mai înțelegeau, nici între ei, nici fiecare pe sine.

— Dar cum de ți-a eșit ție din gură asemenea vorbă?—urmă Ilia Illici.—Și eu în planul meu îl hotărîsem casă aparte, grădinuță, hrană aparte, leafă!... Tu în administrație, tu și majordom, și însărcinatul cu afacerile. Țăranii ți se închină: „Zachar Trofimovici așa, Zachar Trofimovici pe dincolo”... Și tot nu-i mulțumit: mă pune cu alții! Iată răsplata! Frumos se poartă cu boerul!... Continua să plîngă și Zachar, era mișcat și Ilia Illici. Dojenînd pe Zachar, Ilia Illici se pătrunse adînc de conștiința binefacerilor arătate față de țărani, și muștrările din urmă le roști cu tremur în voce, cu lacrimi în ochi.

— Ei, acuma du-te cu Dumnezeu,—zise cu ton împăciuitor.

Ba stăi, mai dă cvas! Mi s'a uscat gîtul: nu te-ai priceput—vezi cum am răgușit. Unde m'ai adus!

— Sper că ți-ai dat seamă,—zise Ilia Illici, cînd Zachar veni cu cvasul,—și că pe viitor n'ai să mai compari pe boerul tău cu alții. Ca să-ți ștergi vina, înțelege-te cumva cu proprietarul, ca să nu mă mut. Așa te îngrijești tu de liniștea boerului! L-ai indispus cu totul... mi-ai răpit poate vre-o nouă idee folositoare. Și cui i-ai răpit-o? Tot ție: vouă m'am jertfit, pentru voi mi-am dat demisia, stau închis... Ei, dar Dumnezeu cu tine. Iaca ceasul bate trei. Sînt numai două ceasuri până la masă, ce pot să fac în două ceasuri?—Nimic. Și cită treabă! N'am încotro. Scrisoarea o amln până la poșta următoare, planul îl schițez mine. Și acuma mă odihnesc puțin; m'am istovit; coboară storurile, și încule mai bine, să nu mă turbure nimeni, poate să adorm puțin; iar la patru și jumătate, trezește-mă.

Zachar începu să îngrijească de boer: mai întăiu îl înveli bine și-i viri plapoma pe dedesubt, apoi lăsă storurile, închise bine toate ușile și plecă.

— Crăparea-i, naiba să te ia!—bodogănea Zachar, ștergîndu-și lacrămile și urcînd pe cuptor.—Zău! Casă deosebită, grădinuță, leafă!—zicea Zachar, care înțelesese numai cuvintele din urmă.—Meșter la vorbe late: parcă te junghie cu cuțitul

drept in inimă. Casa mea... Asta-i casa, asta-i grădina, aici am să întind picioarele... Leafă! Dacă nu'i pune mina pe un gologan-doi n'al din ce să-ți iai tutun. Dar să mai cinstești pe cumătra!.. Să-i fie de cap!.. Că nu mă mai ia moartea...

Ilia Illici se culcă pe spate, dar n'adormi îndată. Se gîndea mereu, nu se mai putea liniști.

— Două nenorociri deodată!— zicea Ilia Illici, învălindu-se cu cap cu tot.—Poftim de rezistă!

De fapt cele două „nenorociri“, adică scrisoarea turburătoare a vechilului și mutatul, încetară de a-l agita și trecură acuma în rîndul unor amintiri neplăcute...

„Până la nenorocirile, cu care amenința starostele, mai e,“—se gîndi Ilia Illici;—„până atunci multe se pot s.himba, sămănăturile se pot îndrepta de ploii, neplățile se pot încasa, mujicii fugiți pot fi aduși la «vatră», cum a scris“...

„Și unde or fi fugit oare?“—se gîndea Ilia Illici, și se o-pri mai mult la partea estetică a lucrului, „Or fi plecat, te pomenesci, noaptea, pe umezeală, fără pine... Unde or fi dormind? Cu puțină să doarmă în pădure?... Și nu se astîmpără! In casă, deși mirosă urît, dar cel puțin e cald“...

„Și de ce m'ași turbura atîta? In curînd e gata planul. De ce atîta spalmă? E-eh!“...

Gîndul la mutare îl turbură ceva mai mult. Era o nenorocire încă proaspătă, nouă; dar spiritul optimist al lui Oblov mov aruncă și asupra chestiei acesteia vîlul trecutului...

Deși nevoia ne înlăturată a mutării era întrevăzută până la un punct, mai ales că se amestecase în ea și Tarantiev, dar Ilia Illici căuta să amîne acest eveniment supărăcios cel puțin pe o săptămînă,—și iată că s'a cîștigat o săptămînă întreagă de liniște!

„Dar poate Zachar va reuși s'o brodească cumva așa, că nici nu va mai fi nevoie de mutat. Mai știi?... Amină ei reparațiile cumva până la vara viitoare, sau chiar cu totul: fac ei cumva... Cum să... mă mut?“.

Așa se frămînta și se liniștea Ilia Illici până cînd și în aceste împăciuitoare și liniștitoare cuvinte, „mai știi“ „poate“ „cumva“ găsi, cum găsea întotdeauna, o arcă întreagă de nădejdi și mîngîieri,—arce moștenite dela părinții noștri,—cu care se îngrădea și acuma de cele două „nenorociri“.

O amorțeață ușoară și plăcută trecu prin trupul-i și începu să-i învălue simțurile, cum învălue luciul apei cele dintăiu geruri slabe și abia simțite; încă o clipă—și conștiința ar fi zburat cine știe unde, dar Ilia Illici se trezi și deschise ochii.

— Dar eu nu m'am spălat! Cum s'a făcut? Și nici nu făcui nimic,—sopti el.—Vroiam să aștern planul pe hirtie și n'am făcut nimic, ispravnicului nu i-am scris, guvernatorul deasemenea; am început scrisoarea cătră proprietarul casei și n'am sfîrșit-o, socotelile nu le-am controlat și bani n'am dat; așa s'a pierdut dimineața!..

Se puse pe gânduri...

„Până când?.. și doar „altul“ le-ar fi făcut pe toate“...

„Altul, altul!.. Dar ce va să zică un altul?“

Se gândi mult, ce deosebire ar fi între el și un „altul“. Se gândi, se gândi și-și formă o idee cu totul alta, decît aceia pe care o dezvoltase față de Zachar despre un altul.

Ilia Illici fu nevoit să recunoască de astădată că un altul ar fi isprăvit toate scrisorile, așa încît care și că să nu se mai ciocnească, altul s'ar fi mutat, ar fi și isprăvit planul, ar fi și plecat la țară...

„Și doar le puteam face și eu toate astea... Știu, mi se pare, și eu să scriu. Știam odată să fac lucruri mai grele decît niște scrisori. Și acum?.. Și cu mutatul adică ce greutate? Să vrei numai—și gata! Altul nici nu îmbracă halat“,—se mai adăugă la caracteristica „altuia“; „altul“.. aici Ilia Illici căscă... „aproape nici nu doarme.. se bucură de viață, umblă, vede, se interesează de toate... și eu! Eu... nu-s altul“!—înceu Ilia Illici cu mîhnire, și se gândi adînc. Scoase chiar capul de sub plapomă...

Sosi una din clipele cele mai limpezi, mai conștiente în viața lui Oblomov: îl cuprinse groaza deodată, cînd se gândi la soarta și chemarea omului, și i se înfățișă paralela între această chemare și propria lui viață, cînd în minte-i se treziră una după alta, ca la o rază neașteptată de soare,—învălmășite și speriate ca niște paseri de noapte,—din ruina pustiită a vieții, întrebări puse de viața înconjurătoare.

Simți mîhnire și durere pentru starea sa înapoiată, oprirea dezvoltării sale morale și lipsa de vioiciune; îl rodea învidia că alții trăesc așa de plin și larg, și lui parcă o stîncă grea i-a fost aruncată de mîna cuiva, în poteca îngustă și mizerabilă a vieții.

În sufletu-i timid se deșteptă conștiința chinuitoare, că multe părți ale naturii lui n'au fost trezite de loc, altele au fost abia atinse și nici una dezvoltată până la sfîrșit.

Și simțea cu durere că un început bun și luminos a fost îngropat în el, ca într'un mormînt,—mort poate cu totul, și care zace acolo, ca aurul în măruntaele muntelui, fără întrebuintare, fără folos...

Dar comoara e acoperită de un strat de putregaiu și mîl. Parcă cineva le-ar fi furat și le-ar fi îngropat,—tot în sufletul lui,—comorile acestea, hărăzite de lume și viață. Ceva îl împedeca de a se arunca în lupta vieții, de a zbura pe aripile minții și voinții. Un fel de dușman tainic a pus mîna sa grea pe umerii lui dela începutul drumului și l-a aruncat departe dela adevărata lui chemare pe pămînt..

Și acum, cum să mai lasă din această desime și sălbătăcie la cărarea cea dreaptă? E o pădure nepătrunsă jur-împrejurul; în suflet—desis mai mare și întuneric; poteca devine din ce în ce mai nepătrunsă; lumina conștiinții se arată tot mai rar, și numai pentru o clipă trezește puterile adormite. Mintea și voința sînt demult paralizate, și poate pentru vecie...

Intimplările vieții lui s'au mărunțit până la proporțiuni microscopice, și nici cu acestea nu-i în stare să lupte; el nu trece dela una la alta, ci e aruncat de ele ca de un val pe un alt val; nu e în stare să opue uneia mlădierea voinții, nici să tragă învățătură din alta.

O deznădejde nouă îl cuprinse după aceste muștrări tainice față de el însuși. Zadarnicele păreri de rău din trecut, muștrările usturătoare ale conștiinței îl înțepau ca niște ace; căuta din răspuțeri să arunce povara acestor muștrări, să caute un vinovat în afară de el și să îndrepte în contra acestuia țepele lor. Dar în contra cui?

— Tot... Zachar! — șopti el.

Își aduse aminte de scenele cu Zachar, și pe față îi se întinse un incendiu întreg de rușine...

„Ce-ar fi...—se gândi Oblomov, inlemnind numai la gîndul că cineva le-ar fi putut auzi toate astea. „Slavă Domnului că Zachar n'are să fie în stare să le spună nimănui. Și nici n'au să le creadă. „Slavă Domnului“!

Ofta, se blăstăma pe sine însuși, se întorcea de pe o coastă pe alta, căuta pe cel vinovat și nu-l găsea. Oftările lui Ilia Illici ajunseseră până la urechile lui Zachar!

— S'a umflat de cvas!—bombănea Zachar minios.

„Și de ce sînt eu așa?—se întreba Oblomov aproape cu lacrimi în ochi, și-și ascunse capul sub plapomă: zău?“

După ce căută zadarnic originea răului, care-l împiedeca să trăiască cum trebuie, cum trăesc alții, oftă, închise ochii, și peste cîteva minute ațipirea începu să-i cuprindă din nou simțurile.

— Și eu... ași vrea,—își zise Ilia Illici, clipind cu greu,—ceva, așa... Parcă natura m'a dezmoștenit până la atîta... Nu, slavă Domnului... nu pot să mă plîng...

După asta se auzi un oftat împăciuitor; dela starea de agitație, Ilia Illici trecu cu încetul la starea sa normală, la liniște și apatie.

— Așa-i soarta mea, se vede... Ce pot să fac,—abia șopti el, biruit de somn.

„Ca cu două mii mai puțin...“—rosti Ilia Illici deodată, aproape adormit.—Indată, indată, așteaptă...—și pe jumătate se trezi.

— Curios lucru... totuși... de ce oi fi eu... așa?—șopti el din nou. Genele i se închiseră cu totul.—Da, de ce?... Probabil... fiindcă...—se silea el să rostească, și nu sfîrși.

Rămase așa... Limba și buzele se opriră deodată la un crîmpeliu de cuvînt neisprăvit. În loc de cuvinte se auzi încă un oftat, apoi începu o horăială regulată... Somnul oprî și șirul gîndirii oboșite și-l duse spre alte vremuri, alți oameni, alte locuri...

(Traducere din rusește de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

Inspirația

În plină zi s'așterne umbra sării
Și sufletul de lume izolat,
Vibrează'n sine însuși cufundat
Ca un scafandru'n adâncimea mării.

Acolo'n fund, prin scoicele uitării,
Trecutul doarme'n perle încrustat;
Iar de fiorul clipei evocat,
S'absoarbe'n nebuloasele visării.

E ceasul turburei nedumeriri
Din care Verbul cerne amintiri
În albă spumă de mărgăritare...

Și-atunci prin noaptea timpului etern,
Cel care-ai fost în cel ce iești tresare
Ca o gavotă 'ntr'un salon modern.

Paiațul

Me pinguem et nitidum bene curata cute vises,
Quam ridere voles, Epicuri de grege porcum.

Quintus Horatius Flaccus

Inconștientul meu, morar subțire,
E cel mai nostim dintre derbedei:
El din simțire'mi macină idei,
Iar din idei îmi macină simțire.

Mă'ncintă generoasa-i rătăcire
Și rid cu haz de ștregăria ei,
Cînd în iubire'mi caută femeii,
Iar în femeii îmi caută iubire.

Naivului palat i-am pus în nas
Verigă de oțel și pas cu pas
Îl port prin poezie și prin proză..

...Și-așa făcîndu-mi sclav stăpînul meu,
Sărbătoresc dualitatea roză
Ce'nchiagă'n noi unicul nostru eu.

Mihai Codreanu

Reflecții pe marginea unui interview

D. Frédéric Lefèvre, redactorul-șef dela „Nouvelles Littéraires” îngrijește anul acesta, număr de număr, o rubrică de interviewuri cu diferite personalități literare. Rubrica poartă titlul: „Une heure avec...”, și-l va împrumuta și volumului pe care, d. Lefèvre, ne promite să-l scoată chiar în cursul lunii Decembre. „Nouvelles littéraires” din 13 Octobre ne aduce ciudatul interview al d-lor Jacques Maritain și Henri Massis, unde literatura franceză contemporană, aproape întreagă e condamnată pe un ton sentențios și violent.

D. Maritain s'a convertit sub influența lui Léon Bloy. D. Massis, fost discipol al lui André Gide, s'a convertit și d-sa, iar azi, atît în interviewul amintit mai sus cît și într'un studiu mare, pe care a început să-l publice în „Revue Universelle” cu titlul *Gide et Dostoïevski*, pledează extrem de pătimăș contra fostului său maestru. D. Maritain a scris, între altele, un voluminos și—acceptînd premisele dela care pleacă—serios studiu despre Bergson: „*La philosophie bergsonienne*” * și o carte cu semnificativul titlu: „*Antimoderne*”. D. Henri Massis, redactor-șef al revistei pariziene „Revue Universelle”, a publicat mai multe opere de critică literară și filozofică. Amintim: „*La Pensée de Maurice Barrès*”, „*Comment Zola composait ses romans*”, „*Les jeunes Gens d'aujourd'hui*”, (1919). Iar anul acesta, volumul d-sale „*Jugements*”, dedicat d-lui Maritain și scris cu mult talent și cu multă penetrațiune psihologică, chiamă la aspră judecată (titlul ne-o spune) pe Renan și pe doi discipoli ai săi: pe Anatole France și pe Maurice Barrès, dar mai ales pe Ernest Renan.

Atît d. Maritain, cît și d. Henri Massis judecă literatura în numele unei concepții de viață foarte precis definite: d. Jacques Maritain și d. Henri Massis sînt catolici și tomiști intransigenți. Critica lor nu se oprește la analiza minuțioasă,

* Rivière, Paris, 1914.

la cunoștința exactă a unei opere, psihologii sau temperament, ci cîntărește cu cîntarul „bunului simț” valoarea unei opere sau a unui autor. „Bunul simț” îl deține, bineînțeles, pentru d-lor, catolicismul și filozofia lui. Scurt: de. Jacques Maritain și Henri Massis nu constată, ci judecă. Și judecă, spune d. Massis, în numele unei generații întregi, generația tinărară a Franței. „La génération de l'absolu” cum o numește d-sa, în opoziție cu generația a cărei maestru în cugetare și în artă a fost Ernest Renan, generația lui A. France și Maurice Barrès și pe care d. Massis o numește foarte frumos: „la génération du relatif”. Faptul că d-nii Maritain și Massis vorbesc ca mesagerii generației tinere a Franței ni s'a părut pe cît de curios tot pe atît de demn de reținut. Iată de ce-l semnalăm prin acest articol.

Ținem să spunem dela început că noi nu credem în existența acestei generații a absolutului de care vorbește d. Massis. În cele ce urmează, o să motivăm scepticismul nostru. Nu ne indoim că în generația actuală a intelectualilor francezi vor fi mulți „desiluzionați” care, cerînd științei și filozofiei ceiace ele nu pot da: *certitudine absolută*, au făcut calea întoarsă și călcînd cu credință pe urmele d-lor Maritain și Massis, s'au convertit îmbrățișînd cu sete de mîntuire adevărul absolut al Sfîntului Toma de Aquino. Cazul d-lor Massis și Maritain nu e cel mai vechiu și nici izolat: Brunetièrre și el s'a convertit, asemenea Paul Claudel, Max Jacob și acum mai recent, dramaturgul Henri Ghéon. Aceste cazuri nu îndreptățesc însă, după părerea noastră, pe d. Massis să vorbească de o generație încreagă a absolutului. Viața literară, artistică, științifică, și-n general toată pulsația culturală a Franței contemporane vorbește contra afirmațiunilor d-sale. Doar d-sa o combate și-o condamnă. În interviuul din „Nouvelles Littéraires” i se neagă literaturii franceze tinere inspirația. D. Massis spune: „La substance manque”. Lipsită de subiecte: „Elle est à la recherche de l'objet perdu”. Iar despre grupul de scriitori din jurul revistei „Nouvelle Revue Française” d. Massis, se exprimă: „...Leurs oeuvres sont sans événements, sans personnages; il n'y arrive rien”. În scrierile lor, d-nii Massis și Maritain pledează nervos contra culturii moderne în general. Toată evoluția științifică, filozofică etc. dela Renaștere încoace e considerată ca o decadentă. Raționalismul cartezian, empirismul englez, criticismul și idealismul german au fost pentru d. Jacques Maritain și Henri Massis zvircolirile sterpe ale unui spirit rătăcit pe căi întortochiate și abătut dela singura cale (să subliniem acest: singura cale) ducătoare la liman: filozofia tomistă. Iar fecundul curent romantic în literatură ce putea să creeze pentru autorul cărții „Antimoderne” și pentru asprul judecător al lui Renan, dacă nu numai confuzie și anarhie? Faptul că întregul efort al filozofiei și științei moderne tindea spre formularea unui determinism universal este pentru d. Maritain, un indiciu că o

stare de spirit s'a creat „care l-ar fi făcut pe Descartes să roșească“¹ * căci această stare de spirit își are originea în critica carteziană. Iată ce știe să spună d. Maritain despre cea mai fecundă ipoteză a filozofiei moderne și despre teoria care a făcut posibilă știința timpului nostru !

Cum vedem, aici e vorba de un antagonism ireductibil între două concepții de viață, sau mai precis, între două atitudini spirituale în fața realității și a vieții : cea pe care o reprezintă d-nii Masis și Maritain, în numele generației absolutului, și care e a dogmei, a evului mediu, a trecutului ; și această-alaltă, care stă la baza întregii filozofii și culturi moderne și care, rezultat al unei evoluții seculare, va fi și acela a viitorului.

Opoziția între aceste două mentalități n'a fost totdeauna așa de marcată ca azi. Ea a evoluat, evoluând, bineînțeles, numai una din cele două atitudini. Cea dogmatică presupune imobilitate prin definiție. A doua atitudine, pe care deocamdată s'o numim cea nedogmatică, a fost la început ea însăși imbecilă de o atmosferă dogmatică. Deși-și schimbă bazele edificiului pe care voește să-l ridice, bazele fiind date de-acum de rațiune și de experiență și nu de revelațiune, totuși voește să ridice unul. Credința naivă că putem cunoaște absolutul și, ca urmare a acestei credințe, spiritul de sistem dănuiește încă [multă vreme. Tendința spre o explicație globală a realității crează sistemul lui Descartes, Spinoza, Leibnitz. Dar empirismul englez sapă în fundamentul acestui spirit de sistem. Locke și Hume nu ne-au lăsat sisteme, dar ne-au lăsat probleme noi de rezolvit și au schițat o metodă. Critica lui Kant, lucrând în direcția indicată în mare de David Hume, înlătură problemele-strigof și demonstrează că, din punct de vedere pur rațional, metafizica (știința despre absolut) e imposibilă. Căci orice cunoștință omenească nu poate fi decît omenească, deci relativă, afectată de subiect care nu e oglindă plană și pasivă, ci lentilă care schimbă unghiul de incidență al razelor care străbat prin ea. Pentru ceiace ne interesează aici, această descoperire a lui Kant e de mare importanță.

Dar în Kant mai găsim încă simbul unei idei, care a schimbat punctul de vedere static de a considera realitatea, și care a fost al filozofiei și al științei până la el, într'unul dinamic, care a reformulat toată știința și toată filozofia secolului al XIX. O sută de ani înaintea lui Darwin, Kant a enunțat programul de activitate al oricărei filozofii, și al științei chiar, cînd a spus : „... es ist wahre Philosophie die Verschiedenheit und Mannigfaltigkeit einer Sache durch alle Zeiten zu verfolgen“. Scriind a sa „Geschicht des Himmels“, Kant a pus în practică acest program într'un domeniu al științei. Și aici, ca în multe alte rînduri, speculația a anticipat experiența care a venit s'o confirme : Teoria evoluției este de proveniență filozofică. Înainte

* La philosophie bergsonienne, p. 9-10.

de a deveni o fecundă ipoteză a științei propriu zise, un admirabil principiu euristic aplicat în toate ramurile științei, ideea evoluției a fost o dogmă metafizică. Idealismul german de după Kant, atingându-și punctul culminant în Hegel, a tras ultimele consecințe din această idee și-a aplicat-o în toate sferile de activitate ale spiritului uman. Absolutul, care părea eliminat din domeniul rațiunii pure de criticismul kantian, se furișează din nou în filozofia teoretică sub formă de *idee a devenirii*.

Dar dacă pentru idealismul german ideea devenirii este o dogmă metafizică, pentru conștiința modernă ea a încetat de a fi o dogmă, ea e o ipoteză, un punct de vedere. Dar un punct de vedere devenit o a doua natură a conștiinței moderne, o categorie a cugetării aproape. Sau mai bine spus, poate: ea a devenit o formă a senzibilității noastre. Ca urmare a acestei forme în care se modelează realitatea pentru noi, această realitate nu mai poate fi concepută ca ceva dat odată și pentru totdeauna, ea *se face, devine*. Categoria, pe care metafizicienii o numesc a existenței, e înlocuită prin categoria devenirii. Astfel noțiunea așa de temută de toate sistemele metafizice statice, vrem să spunem noțiunea *timpului*, se furișează pe nesimțite ca factor activ în toate colțurile cugetării noastre. Lucrurile nu mai sînt aduse, toate, pe un singur plan și judecate după un singur etalon fix, căci noțiunea timpului diversifică, individualizează, introduce pretutindenea categoria relativului, acolo unde ne plăcea să împlintăm pe aceia a absolutului. Noțiunea absolutului conceput ca ceva definitiv și fix, e izgonită astfel fără posibilitate de întoarcere din conștiința omului modern, al cărei simbol de credință n'are decît un singur articol: acela al relativismului universal. Și, dacă axioma lui Aristot că nu există știință decît despre universal, sau aceea a lui Platon că „nu există știință despre ceiace trece“, rămasă valabilă pentru științele care operează cu cantitatea pură, ea constituie un postulat prea rigid și sterp pentru științele morale. Aceste științe nu s'au putut constitui decît în momentul cînd, renunțînd la ideea de a se constitui după modelul științelor exacte, și-au schimbat metoda de investigație, făcînd-o mlădioasă, capabilă de a învâli cu mai multă ușurință obiectul, aici mult mai complex decît în științele cantitative; cînd „l'esprit de géométrie“ a făcut loc „à l'esprit de finesse“; cînd legile formulate erau privite, cu resemnare, ca niște aproximații în veșnică devenire și ele.

Dar să nu se uite că eforturile criticei moderne întrezăresc și-n științele cantitative o contingentă a legilor. Legile și aici n'au valoare exactă decît cînd legea numerelor mari intră în joc. Și aici a operat noțiunea timpului cu a sa lege a calității. Concepția bătoasă, pe care o avea despre teoria determinismului universal, se lărgește și ea și devine aptă să cuprindă o mai mare porțiune din realitate.

Dacă antichitatea, și'n urma ei, filozofia și arta timpurilor

mai noi, opera cu tipuri, vremea noastră arată individualului același interes, uneori mai mult, decît universalului, ștergînd cadrele ierarhice pe care antîchitatea le impuse realității. Dispariția acestor cadre a adus cu sine o lărgire nemaipomenită a conștiinței moderne: totul prezintă pentru această conștiință interes. Ea se apleacă cu aceeași curiozitate și cu aceeași dragoste asupra firului de nisip ca și asupra astrului, asupra unui vierme cași asupra unui om. O frumoasă confirmare a celeace nota înainte cu 400 de ani Leonardo da Vinci: „Dragostea cea mare e fiica cunoașterii celei mari” și „Cunoașterea cea mare e fiica dragostii celei mari”. Iar în artă, cerșetorul din colțul bisericii poate oferi un subiect tot așa de interesant ca și împăratul care dispune de viața a milioane de oameni...

Această nouă formă de sensibilitate, produsă, cum am spus de noțiunea și sentimentul veșnicei deveniri, a precizat și întărit ideea solidității tuturor lucrurilor, însuflețite și neînsuflețite. Idee întrezărită mai întăiu de bătrînul Protagoras,* dezvoltată de Spinoza și aprofundată și aplicată în toate domeniile activității umane de Hegel. Lucrurile sînt celace sînt prin raportul lor cu toate celelalte lucruri. Hegel, introducînd ideea aceasta și'n logică, lichiefiază conceptele cristalizate ale logicei aristotelice. Conceptele, separate pînă aici una de alta prin abizuri peste care nu se putea trece, devin mobile, trec în mod natural și necesar unul în altul. Sînt solidare unul de altul determinîndu-se reciproc. Sînt definite prin conceptele vecine lor. Totul devine astfel relativ pentru Hegel: nici o idee și nici un lucru (pentru Hegel acești doi termeni se confundă) nu are adevăr în sine decît în raport cu toate celelalte idei și lucruri. Orice idee, luată în sine, izolată de relațiunile sale cu celelalte idei, este contradictorie și falșă.

Am ținut să subliniem această fecundă descoperire hegeliană, căci de obicei, cînd se vorbește de Hegel, se accentuează și se repetă mereu sistemul lui și se uită metoda hegeliană, care nu e o metodă așa de absurdă cum se pare.

Științele, la rîndul lor, fiecare în domeniul lor, aprofundînd obiectul pe care-l studiază, ne demonstrează în mod tot mai evident solidaritatea lucrurilor și continuitatea evoluției, înregistrînd numărul infinit de nuanțe care formează trecerea dela un capăt la altul al seriei de noțiuni și pe care o numim experiență și accentuînd tot mai mult caracterul provizoriu, relativ al tuturor distincțiilor pe care le facem în realitate. Lucrurile nu sînt substanțe, ci complexitate de raporturi, toată realitatea lor

* „...so darf man keinem Ding als solchem irgend welche Eigenschaft und Bestimmtheit belegen, sondern erst dadurch, dass sich die Dinge gegeneinander bewegen, sich vermischen und auf ein ander einwirken, werden sie zu etwas Bestimmtem, man kann daher garnicht sagen, dass sie etwas seien, oder dass sie überhaupt seien, sondern immer nur dass sie werden, und dass sie etwas werden”.—Theal 152).—Zeller Gesch. der Philosophie des Griechen, ed. 1856, I. p. 757—758.

e aici. Acesta e punctul de vedere, de unde-i place să privească realitatea idealismul absolut, și'n consecință relativismul modern, care e o concepție corelativă a celei dintăiu.

Dacă odinioară se vorbea de drept, de religie, de artă etc. etc., ca de ceva dat, odată și pentru totdeauna, azi, toate aceste manifestări ale activității omenești sînt interpretate prin categoria devenirii, schimbării, relativului. În secolul al XIX, secolul istoriei, cum s'a mai numit, istoria devine un fel de gen pentru speciile: științe naturale, psihologie, religie, artă, sociologie etc.. Școala sociologică franceză, în urma cercetărilor întreprinse cu privire la mentalitatea primitivilor din Australia, descoperă că nici logica nu e un cod de norme care nu se schimbă. Levy-Bruhl arată că operațiile mentale la prmițivi nu ascultă, ca la noi, de principiul identității, ci urmează o altă lege pe care savantul francez o numește legea participației. Iată deci că rațiunea generală și universală omenească a lui Kant, nu e așa de universală și nici atît de invariabilă cum o credea acesta. Rațiunea, presupusă același la toți oamenii, din toate locurile, din toate vremurile și de toate gradele de civilizație, se dovedește diferită. Iar școala antropologică engleză a căzut într'o mare eroare, cînd, judecînd mentalitatea oamenilor prmițivi după acela a omului civilizat, a tras concluzia că toată viața spirituală a sălbaticilor e un morman de rătăcirii grosolane.

Astfel noțiunea adevărului însăși devine mobilă, fluidă. Căci ce e adevărul pentru un dogmatic, de orice nuanță: un raport constant între intelect și obiectul cunoașterii, raport care se exprimă prin norma: „adecquatio rei intellectus“. Critica lui Berkeley, a lui Hume și a lui Kant demonstrează absurditatea acestei pretenții. Și, deși cu Schelling și cu Hegel, descoperirea lui Kant pare a fi dată uitării, intenționat, pentru filozofia și știința modernă acest „adecquatio rei intellectus“, absurd cînd îl puî ca o condiție a cunoașterii, rămîne, în cel mai bun caz, o noțiune limitată. Adevărurile pe care le descoperim sînt provizorii, raporturi variabile între doi termeni mobili: subiect și obiect. Adevărul însuși e deci pe cale de a se face, devine, și nu e niciodată definitiv.

Dar, dacă astfel stau lucrurile, nimic nu e absolut lipsit de adevăr. Anatole France a exprimat frumos această stare de spirit a conștiinței moderne în *Puits de St. Claire*: Giovanni cătînd adevărul vede un disc pe care erau marcate mai multe adevăruri. Adevăruri roșii, galbene, verzi, albastre, etc.. Dar Giovanni căuta adevărul aib:

„Et il appelle la vérité, disant avec des larmes :

„— Vérité, pour qui je meurs, parais aux regards de ton martyr !“

Și cum se vîlcărea astfel, discul începe să se rotească tot mai repede, tot mai repede :

„...alors la roue parut toute blanche... Et le saint homme Giovanni ouît une voix qui lui disait :

„— Contemple la Vérité blanche que tu désirais connaître. Et sache qu'elle est faite de toutes les vérités contraires, en même façon que de toutes les couleurs est composé le blanc“...

Omul care a intrupat mai frumos, mai complect, mai larg și mai liber această atitudine în fața vieții și a realității în general, a fost Ernest Renan. D. Massis a simțit lucrul acesta foarte bine, și atacînd pe Renan, a avut convingerea justă că demască „răul subtil“ al unei întregi culturi: „C'est dans le sang même de plusieurs générations qu'il a fait passer son mal subtil“. Și: „De ce relativisme qu'est proprement le mal de Renan, nous retrouvons partout l'atteinte, et dans les âmes les plus préservées“. Iată cum, dela începutul cărții sale, d. Henri Massis declară că relativismul modern e un rău, o boală. Opoziția pe care o face d. Massis lui Ernest Renan și discipolilor lui: Anatole France și Maurice Barrès, * o face, spune d-sa, în numele unei generații a absolutului. Deși o bună parte a literaturii franceze tinere înclină spre catolicism,—fapt constatat și de Georges Brandès în interviewul pe care-l dă într'un număr din „Nouvelles Littéraires“—totuși, cum o spuneam la începutul acestui articol, ne place să vedem în d. Massis un reprezentant nu al unei generații, ci al unei concepții, și care, spre fericire, nu e a unei generații.

Dar să vedem acum, în liniile sale generale, ce filozofie reprezintă d-nii Jacques Maritain și Henri Massis? De unde și-au împrumutat sistemul de măsuri cu care măsoară și codul de legi în baza căruia judecă așa de aspru relativismul modern?

Am amintit că d-nii Maritain și Massis sînt tomști. Pentru ce face ne interesează aici, ce este tomismul? Ne-o spune d. Maritain la pagina 24 din a sa „Philosophie bergsonienne“: „Quel est pour la philosophie de St. Thomas et pour toute saine** métaphysique l'objet propre de la connaissance intellectuelle, qu'est-ce que l'intelligence a pour fin d'atteindre et de posséder?—C'est l'être... pouvons-nous avoir autre but puisque nous cherchons à connaître que... d'arriver à la vérité *adæquatio rei intellectus*?“ Tomismul este o filozofie a existenței („philosophie de l'être“) și nu o filozofie a devenirii. Credem că aceasta e deosebirea fundamentală a concepției pe care o reprezintă d-nii Maritain și Massis față de relativismul modern, diferență din care nasc toate celelalte.—Lucrul, în urma celor spuse, e ușor de constatat. La pagina 122 a cărții sale, d. Maritain era natural să găsească absurdă noțiunea unei inteligențe care evoluează și nu e dată odată și pentru totdeauna: „Du moment que l'intelligence dans sa nature même *devient* et évolue, toute proposition conceptuelle que, d'après l'opinion vulgaire, exprimerait indubitablement une vérité, doit en réalité

* D. Massis demonstrează într'un mod foarte inteligent și convingător că, deși Barrès și-a asumat și a îndeplinit un rol opus acela al lui Renan și A. France, în fond a rămas discipolul lui Renan.

** D. Maritain ține să ne-o spună.

changer, évoluer, *devenir*, avec l'intelligence elle-même et les progrès de l'humanité. «Axiomes et catégories.. tout cela devient, tout cela évolue», nous dit d'ailleurs M. Le Roy*.

Noțiunea absolutului, conceput ca ceva fix, invariabil, și pe care relativismul modern a eliminat-o încetul cu încetul, este conceptul central al filozofiei de care se prevalează d-nii Maritain și Massis. Iată de ce-l vom auzi pe d. Massis plîngîndu-se: „Partout le devenir s'est substitué à l'être, le relatif à l'absolu, l'historicisme à la science des premiers principes, la mobilité psychologique aux données de l'intelligence". Și: „Aussi Renan est-il un des philosophes qui ont le plus contribué à faire perdre à leur temps le sens de l'absolu et de l'universel". Iar vorbind de opera lui Maurice Barrès: „Installée dans le relativisme hérité de Renan et de Taine, acceptant le divorce radical qu'il accuse entre nos aspirations et la réalité, et jouant de ces antinomies avec une sombre magnificence, son oeuvre perdra de son pathétique pour une génération qui conçoit la philosophie comme la science du vrai, et non plus comme une métaphysique idéaliste* Absolutul e obiect și scop unic al acestui dogmatism tomist. „C'est aux problèmes de l'âme, de la liberté, de la destinée où elle [la génération du relatif] ne voyait que d'insolubles énigmes que nous avons rendu la primauté, comme à ce qui est le savoir essentiel, capital, engageant l'univers"...** C'est qu'il s'agit pour nous d'une vérité d'autre nature que les penchants d'une âme sensible etc... Et d'abord un besoin primordial de connaître ce qu'est l'intelligence, ce qu'est la vérité bref, un besoin métaphysique, un désir d'absolu, de certitude"... „Eh bien! nous avons soif de vérité et d'absolu. Notre génération s'est réinstallée dans ce monde, d'où le relativisme s'était exilé“.

Dar, ceiace pare bizar, e faptul că tomismul ține cu îndrăjire la gloria de a trece de apărător al inteligenței. În numele inteligenței critică d. Jacques Maritain filozofia bergsoniană. Dar filozofia lui Bergson cu optimismul său poetic ar trebui să fie primită ca aliată de tomism, și nu considerată de dușmană. Doar sistemul bergsonian reîntronează absolutul—e adevărat nu pe calea inteligenței cum pretinde să-l introducă tomismul,—dar îl reîntronează, deschizînd astfel largi porțile pentru toate formele de dogmatism. D. Maritain a simțit lucrul acesta, căci iată ce cetim la pagina 70 op. cit.: „Et certes, s'il consentait à regarder ce qu'il appelle l'*intellectualité*... non plus comme l'Intelligence et la Raison, mais comme l'exercice aveugle du *raisonnement sans l'Intelligence*, à cette condition... le bergsonisme se serait tout entier et tout simplement converti en thomisme“...

Frumos augur pentru filozofia bergsoniană! Dar să re-

* Massis, op. cit., p. 178.

** ib. ib., 180.

*** „ „ 181.

ținem această expresie a d-lui Maritain: „exercițiu orb al raționamentului fără inteligență“. Ce este acest exercițiu orb? D. Maritain însuși ne-o spune: este ceiace Bergson numește inteligență, rațiune, și-al cărui rol și funcțiune în știință, Bergson a recunoscut-o ca singura legitimă. Știința deci, după d. Maritain are ca instrument de cercetare: „le raisonnement sans l'Intelligence“. Și pe acesta ar trebui să-l critice Bergson. Sau mai bine zis: acesta este ceiace a criticat Bergson. Dar, această ciudată și foarte greu de înțeles distincție, ne mai spune încă un lucru: D. Maritain distinge două feluri de funcțiuni ale inteligenței: una liberă sau „oarbă“, care se exercită în știință, și care nu ne duce la absolut ci la relativ; * și, o altă funcțiune a inteligenței care ne duce, cu necesitate, la adevăr: inteligența luminată de credință, sprijinită pe dogmă, legată de dogmă, neliberă c'un cuvînt, și, după d. Massis neoarbă. Această inteligență din urmă o apără d-nii Maritain și Massis. În aceste condiții, pretenția tomistilor de a apăra și a reintrona inteligența în conștiința modernă, e lipsită de fundament și neserioasă ori pe ce ton serios, grav ar fi exprimată. Din toate cele spuse mai sus, nu rezultă clar că intelectualismul și relativismul modern sînt garanția cea mai solidă a libertății și deci a posibilității de existență a acestei inteligențe? Adevărul absolut pe care ni-l dă revelația nu este o creațiune a inteligenței, orice ar spune d. Massis, inteligența liberă s'a orientat cu totul în altă direcție. Adevărul revelațiunii vine din afară, dat de-a gata și inteligența nu-l primește decît siluită. Căci ce vreau să ne spună expresiile: „luminată de credință“, de grație etc. dacă nu faptul că un ce, străin de inteligență, se suprapune acesteia?

Mesagerii noul generații reproșează ca cel mai mare păcat lui Renan, și prin Renan, întregii filozofii moderne, discreditarea inteligenței. Dar intelectualismul modern nu este un scepticism absolut, dar nici nu admite că inteligența ne poate da certitudinea. El e o poziție intermediară între aceste două dogmatisme. Profesia lui de credință e convingerea, că oricît de defectuos și-ar îndeplini funcțiunea cunoașterii, inteligența totuși e cel mai bun instrument pe care-l avem pentru a îndeplini această funcțiune. Intelectualismul duce, cum am spus mai sus, în mod necesar la relativism. Conștiința filozofică și științifică modernă a acceptat, în majoritatea ei, acest fapt ca pe o fatalitate de neînlăturat. Bergson nu s'a resemnat la acest fapt, ci a căutat un alt instrument de cunoștință: intuiția. Tomismul, în mod deghizat, l-a găsit în revelațiune, ceiace e mai ușor și mai expeditiv în același timp,

Astfel învinuirea pe care i-o aduce „generației relativului“

* E unul din meritele, merite ale filozofiei bergsoniene de a fi demonstrat în modul cel mai evident că intelectualismul duce la relativism.

se întoarce contra lui însuși: căci a-ți fi teamă să lași inteligența să opereze „orb” și a voi să-i dai de guvernantă credința, este oare o dovadă de incredere în această inteligență? Și-apoi, noi nu prea vedem care mai poate fi rolul creator al inteligenței într'un sistem în care adevărul e dat dinainte, odată și pentru totdeauna! Și, acest adevăr nu se relevă oare în mod mai persuasiv sufletelor simple?: „Un pauvre paysan qui croit que Dieu a fait le ciel et la terre et qui croit au St. Sacrement de l'Autel, en sait plus que M. Bergson sur la vérité, sur l'être et sur la substance”. * Un suflet simplu, mai înclinat să accepte filozofia d-lui Maritain, știe deci mai mult decît un Bergson, un Spinoza, un Kant, un Renan! La ce amar mai e bună cultura inteligenței! Iată-ne deci în plină barbarie!

Am indicat, împreună cu d. Maritain, această concluzie, coroană a filozofiei pe care o profesează, urmînd procedeul pe care-l urmează atît d-sa, cît și d. Massis. Ei nu apreciază concluziile unei filozofii după rigoarea demonstrațiilor și-a analizelor ei, ci dimpotrivă, judecă valoarea unei doctrine după natura concluziilor la care ajunge această doctrină. Dogmaticul are totdeauna ideea sa „de derrière la tête”, la care raportează totul. El știe *a priori* care concluzii sînt juste, care false, care sînt bune și care rele. Nu va face deci o cercetare penibilă asupra condițiilor cunoașterii. La ce bun, cînd el are dinainte—în cazul nostru în revelație—un izvor de certitudine, independent și superior oricărei cunoașteri? Și cînd acest izvor e deschis pentru toată lumea, de ce cutare suflet simplu n'ar putea, tot așa de ușor, să-și scoată din el adevărul—pe care-l găsește făcut gata—cași un Renan sau un Bergson? Dar o astfel de rezolvire a problemei cunoașterii, nu e o rezolvire și nu e o apărare a inteligenței. E un salt mortal într'un domeniu pe care neastîmpărata inteligență omenească nu-l poate controla, neavînd cu dînsul nici un punct de atingere.

Acum, după ce am dat aici cîteva aspecte din concepția pe care o reprezintă d. Massis și d. Maritain, s'o confruntăm, în rezumat, cu cea a relativismului: Una, singură *stăpîină* pe adevărul absolut, dat de dogma bisericii și de comentariul ei, filozofia lui St. Toma, această altă în *căutarea* adevărului, mărturisind ca fundamental articol de credință că: adevărul absolut este și rămîne o limită pe care n'o s'o atingem niciodată. Cea dintău operînd un foarte aspru triaj în variata bogăție a realității, neprimînd în cadrele-i rigide decît ceia ce poate intra în aceste cadre, sărăcind astfel lumea exterioară și lumea noastră sufletească; cea de a doua aplecîndu-se cu resemnare și dragoste asupra realității și lărgindu-și din toate puterile brațele pentru a cuprinde cît mai mult din realitate, schimbîndu-și, la nevoie, punctele de vedere și metodele pentru a le face mai elastice, intensificînd astfel și viața noastră sufletească. Cea dintău dată,

* Maritain, La Philosophie bergsonienne, p. 309.

odată și pentru totdeauna, considerind și obiectul pe care-l studiază dat, odată și pentru totdeauna; cea de a doua mereu în devenire, mlădioasă și adaptîndu-se mereu obiectului, pe care-l presupune în eternă devenire, una crezînd dogmatic în definitivul afirmațiilor sale, cealaltă avînd conștiința provizoriului a tot ceace profesează, lăsînd pururea deschisă o privire spre viitor. Pe una am compara-o cu o balanță primitivă, grosolană, lipsită de precizie și găsindu-și echilibrul și repaosul repede tocmai din cauza lipsei de sensibilitate care o caracterizează. Cealaltă, o balanță extrem de sensibilă, înregistrînd cu precizie cele mai înfime diferențe de greutate, mereu în mișcare, cu greu de pus în echilibru, fiind prea sensibilă.

De ce, toate sistemele care și-au propus o explicare globală și absolută a realității, au ajuns, în mod necesar, la un punct mort? Pentru că acesta le-a fost scopul. Cînd crezi c'ai atins absolutul, limita, e natural să te oprești și să te culci pe lauri. Dar, din fericire, realitatea și viața nu se lasă închise în sisteme. Viața însăși nu se oprește niciodată și nu e niciodată definitivă. Singură moartea e definitivă. Tot astfel inteligența omenească, creațiune a vieții, nu poate fi cristalizată în concepte rigide aranjate într'un sistem definitiv. O doctrină filozofică, o ipoteză, o teorie științifică nu rămîne în viață decît cu condiția să rămîină plastică. Ea trebuie să fie în stare să se adapteze mediului intelectual și social care se schimbă încontinuu. Doctrina lui Sf. Toma va fi corespuns, fără îndoială, unor necesități reale atunci cînd a fost concepută. Presupun dușmanii relativismului modern că mediul intelectual și social a rămas neschimbat, același ca și pe vremea lui Sf. Tomas de Aquino? Și nu cred că doctrina lui Sf. Toma e vicioasă la baza ei? Cînd o doctrină e fixată, determinată, încremenită în cele mai mici amănunte, cazul e al dogmei și al filozofiei care se sprijină pe ea, această doctrină aparține istoriei, e o fosilă. Experiența aceasta nu ne-o servește logica, ci istoria. Spiritul modern are azi teamă de sisteme. Cu atît mai mult teamă de sisteme care se sprijină pe premise iraționale și deci necontrolabile. Importanța care se dă azi mai mult metodelor decît conținutului cunoașterii e o altă formă de manifestare a acestei temeri de sisteme. Căci metoda vrea *căutare* nu posesiune, mișcare nu repaos. Sistemele mari cu conținutul lor au murit demult, metodele lor însă, în cazul cînd s'au dovedit fecunde, s'au păstrat. Metoda hegeliană poate servi uneori și azi ca un admirabil principiu de coordonare. Și, lucru de remarcat, dinamita care a spart sistemul hegelian a fost însăși metoda hegeliană.

Rămîne acum să ne întrebăm dacă atitudinea relativistă în fața vieții nu e nefastă pe teren moral? Dogmaticii îi atribuie urmări nefaste. Vorbesc de o paralizare a voinței, incapacitate

de acțiune, etc. etc.. Interpretarea care i s'a dat relativismului în acest articol credem că vorbește contra acestor temeri. Oare secolul relativismului nu a dezvoltat o activitate mai întinsă decât epocile de dogmatism? Și, Renan însuși, Renan cel care „a passé son mal subtil dans le sang de plusieures générations“ n'a dezvoltat oare cea mai mare activitate omenească pe care și-o poate cineva imagina? Sau, dușmanii relativismului reduc noțiunea de acțiune la activitatea pur materială sau socială directă?

După părerea noastră însă, urmarea cea mai bogată în consecințe a atitudinii relativiste în fața realității este *estetismul* ei și sentimentul de universală *toleranță* care-l însoțește. Să-l ascultăm tot pe Renan cu al său „râu subtil“: „je suis arrivé à tout considérer comme phénomène curieux, vie, sentiment, peine. En cela il y a poésie ineffable“. Și pe de altă parte: „Tout a son droit à l'être: vouloir détruire ou abolir quoi que ce soit, c'est folle, c'est détruire un son dans l'échelle musicale, une nuance dans la série des couleurs“...—„Toute philosophie est nécessairement imparfaite. L'art seul est infini, c'est ainsi que l'art nous apparaît comme le plus haut degré de la critique; on y arrive le jour où, convaincu de l'insuffisance de tous les systèmes, on arrive à la sagesse“. Dacă totul își are un rost în lume, dacă nimic nu e inutil, dacă totul conține o parte de adevăr, dacă vameșul poate fi tot așa de bun la Dumnezeu ca și fariseul, dacă însfirșit, totul e solidar de tot și totul e relativ, cine va mai susține că lucrează bine și judecă drept, luând piatra și aruncind în femeia pierdută pentru care Christ a cerut *toleranță*? Toleranța, ca și ironia, presupune un sentiment foarte viu, foarte profund al relativității tuturor valorilor omenești. Renan a fost tolerant și a iubit ironia. Discipolul său, Anatole France, e tolerant și minuește cu mare măiestrie ironia, pe care, noi am defini-o: o poziție de defensivă a toleranței. Dar acești mari toleranți au urlat un singur lucru: intoleranța, ca pe cea mai nefastă dușmană a libertății spiritului. Intoleranța, a fost totdeauna prietina de cruce și sietnica ascultată a dogmaticilor, a tuturor orgolioșilor, care într'un fel sau altul, s'au crezut în comunicație cu absolutul. Istoria misticismului de rasă (rasa ia aici locul absolutului) e o a doua poveste cu învățătură. Teocrația evreiască, dublată de un misticism de rasă, explică, în parte, psihologia multor Evrei din zilele noastre: Evreii, până azi, în majoritatea lor, chiar și atunci când nu sînt ortodocși, poartă pecetea dragostei prea mari a exclusivistului lor Iahve. Dacă dogmatismul și fanatismul—mergînd aproape totdeauna împreună—fac posibile „acțiunile tari“, aceste acțiuni au fost, spre nefericire, cele mai adesea ori, îndreptate într'o direcție nefastă. Ele au tins totdeauna la suprimarea libertății sufletului, avînd ca urmare o searbădă nivelare sufletească: „Res-tauratorii“ vin în numele *ordinei*, contra anarhiei!

Astfel d-nii Maritain și Massis nădăjduesc, în numele „gene-

rației absolutului“* „une restauration métaphysique, une doctrine ferme,... intransigeante... un dogmatisme... Car ce qui est extraordinaire, ce qui est riche d'aventures, ce n'est pas l'anarchie, c'est l'autorité“! Căci „rien n'est plus monotone que l'hérésie. L'hérésie n'est pas susceptible de progrès... seul le dogme progresse“.** „Singură dogma progresa“: e greu de imaginat cum își închipse d. Massis acest lucru, și cum l-ar demonstra fără să cadă în inextricabile contradicții.

Dar noi credem că această restaurație a absolutului nu poate reuși. Relativismul modern, „răul subtil al lui Renan“ este boală fără de leac. Acest „rău“ a mai apărut odată în istoria cugetării omenesci, cu Heraclit și cu Protagoras. Rodul unei geniale intuiții și simplă afirmație, „răul“ a dispărut căci a fost o anticipație, reflex mai mult al unei stări sociale-politice și nu rezultatul necesar al unei evoluții de secole de cugetare. „Răul“ renanian este un rezultat necesar, determinat de cauze generale și un fenomen solidar în mod organic de alte fenomene intelectuale, sprijinindu-se pe ele și determinându-le la rândul său. Dacă relativismul ar fi un dogmatism (negativ sau afirmativ, indiferent) ar purta și el în sine germele dispariției sale. Dar relativismul nu e un dogmatism, e ca și viața, o cale de mijloc, un compromis între două extreme: scepticism absolut și credință absolută. Fenomen pur intelectual, el nu va putea fi înlăturat decât de inteligență. Dar dogmatismul cel nou nu vine—am văzut—în numele inteligenței. Oricît de intolerant, oricît de violent ar fi acest dogmatism al „generației absolutului“, noi nu credem deci, că ar putea lua proporțiile unui fenomen amenințător.

* * *

Terminînd aceste rînduri, ne vine în minte figura lui Pafnutie Stîlpcicul din *Thaïs* al lui Anatole France. Pafnutie personifică intoleranța, fanatismul. Cum trebuie să urască Anatole France pe Pafnutie Stîlpcicul ca să-și încheie romanul cu teribila frază: „Il était devenu si hideux, qu'en passant sa main sur son visage il sentit sa laideur“!

D. D. Roșca

* „Jugements“ poartă dedicația: „A Jacques Maritain, ce témoinage de notre commun espoir en la restauration métaphysique“.

** Interviewul din „Nouvelles Littéraires“.

Bunicul

Pe-o uliță din târg,
Cu zgomotele seci de pietre sparte,
Pe unde toamna a trecut grăbit
Și-a 'mprăștiet din vînt fiori de moarte,
Un car cu fîn a poposit.

Ca un bunic pribeag și fără glas,
Cu plete veștede scăldate 'n aur
Și 'n ochi cu-o liniștită rugăciune,
Și-aduce carul cel din urmă pas
La căpătăiul zilei care-apune...

Copiii uliților dimprejur,
Uitîndu-și jucăriile în sîn,
Au alergat ca vrăbiile 'n stol
La subțioara carului cu fîn.

Cărări adînci din sufletul lor gol
Spre zări necunoscute se întind,
Pe unde-a fost bunicul trecător,
Călătorind...

...Pe umerii pămîntului, acolo,
Cînd tot văzduhul de lumină-i plin,
Se odihnește țărmașul cerului senin
Și vara limpede, cu soarele de sus,
Imbrățișază cîmpuri fără margini,
Din pragul răsăritului pîn' la apus.

...Pe-alocuri, cumpene dela fîntîni
Se urcă și s'apleacă 'ncet,—ca niște mîni
Ce 'ndeamnă drumurile zărilor să vie
Cu pașii trecătorilor și să asculte
Cum cresc în tihnă erburile din pămînt
Spre larga cerului împărăție...

...Și cum, în taină, lungi fiori de vînt,
Cînd roua 'n treacăt de pe flori o fură,
Adie umbră moale de răcoare ;
Iar vara toarnă 'n ochii lor într'una
Lumină și căldură...

...Și pe de-asupra liniștii, din plai în plai,
Înalță șoapte fragede spre soare
Izvoarele cu veșnicul lor grai...

Pe-acolo-a fost bunicul călător.
Și 'n fînul adunat, ca o comoară
De aur și miresme, dăruiește
Săracilor de lîngă ei, un colț de vară...

Pe cînd lumina moare 'n asfințit
Cum se topește jarul potolit
Și din încheeturi, de trudă, carul geme—
Copiii simt cum li s'aprinde 'n suflet
Copilăria lor din altă vreme...

G. Bărgăuanu

In jurul unui pseudonim

In revista literară și științifică „Vremea” din ȋrgul nostru, au apărut cîteva schițe microscopice sub pseudonimul Ersllia Canta. Curiozitatea cetitorilor localnici fiind astfel stîrnită, răs-punderea acelor producții literare a căzut rînd pe rînd asupra celor mai variate capete feminine din localitate.

Dăm mai jos, cu privire la această chestie, cîteva fragmente de „jurnal intim”, din care se poate vedea cum au primit această întîmplare—după temperament și circumstanță—cele mai rău în-colțite dintre autoarele presupuse.

Jurnalul doamnei Manola S. (publicistă)

..Toată lumea mă felicită. S'a răspîndit prin ȋrg vestea că tot eu sînt și autoarea schițelor care apar de cîtva timp în *Vremea*, cea mai serioasă și mai pretențioasă revistă din țară.

Jorj e foarte drăguț cu mine, cum n'a mai fost demult...

*

Jorj crede, hotărît, că eu sînt Ersllia Canta. Nu mi-a spus nimic direct, dar a lăsat să se înțeleagă... și mai ales cu subtilitatea mea feminină am simțit-o după felul cum s'a ocupat de mine. De un timp mă cam neglija... N'am putut avea curajul să-i spun că nu sînt eu autoarea.

*

Supoziția asta că tot eu ași fi și Ersilia Canta mi-a dat un admirabil impuls, care a trezit facultățile mele latente și mi-a deschis misterioase izvoare de inspirație.

Am scris azi dimineață o nuvelă. I-am citit-o imediat și lui Jorj. Spre sfârșit—cînd sufletul delicat al eroinei renunță la logodnicul ei pentru fericirea prietinei,—citeam și plîngeam. Jorj nu-și mai afla loc și era roș la față. Am înțeles că era emoționat...

Cine o fi, în definitiv, Ersilia Canta asta? Mie, la drept vorbind, nu-mi place cum scrie. N'are idealism, e lipsită de acea intelectualitate înaltă care face farmecul unei femei superioare.

*

Sînt așa de surexcitată că nici nu mai pot dormi. Am început o dramă psihologică, care vreau să fie o operă de apostolat. Vreau să emancipez pe femei de patima simțurilor. Astă noapte am scris un act întreg și am început pe al doilea. Am o grozavă facilitățe la dialog.

*

Prietinele mele mă tot plictisesc cu asemănarea frapantă care ar fi între Rebeca, croitoreasa mea, și eroina unei schițe a Ersiliei Canta. Așa fac ele critică literară!

*

Jorj mă neglijează iar. Să fiu eu de vină? Sau o fi știind sigur acum că nu sînt eu autoarea? Să fie oare adevărat ce-am citit, că preocupările intelectuale intense...

Ce luptă grozavă! Să renunț la artă, la glorie, ca să-mi păstrez calitățile de femei, sau, cum spun în piesa mea *Femeia viitoare*, să mă dezrobesc, să renunț la iubire și să mă consacru Artei?

Ce frumos pasaj! Il voi utiliza în dialogul dela sfârșitul actului al II-lea.

Jurnalul domnișoarei Mărioara Dăscălescu
(funcționară la „Regionala“)

Ce fericire, nici nu-mi vine să cred!! Jenică mi-a spus azi la biurou că a auzit că fac poezii. Am crezut că poate este o aluzie la scrisorile ce i le-am trimis secăturii de Costică, când colo! ce fericire! Crede că scriu chiar poezii. Eu am spus că nu, dar el n'a vrut să creadă; a spus că știe el și că a simțit demult că am talent și că tot ce a cetit în cartea aceia seamănă grozav cu mine. Ași vrea să cumpăr și eu cartea, dar nu știu cum îi zice și cum s'o cer la librărie.

*

Mă logodesc cu Jenică! Ce fericire! El tot crede că fac poezii. A spus la toți dela biurou și mie mi-a spus că-i foarte fericit pentrucă el știe că artistele sînt mai altfel decît alte fete. Oare n'a fost cumva obraznic?

Jurnalul domnișoarei Irène Ronescu

Ce bizară întimplare! Alaltăeri la five o'clock la M-me Simidy și eri, la serata Cercului militar, toți cunoscuții m'au primit cu zîmbete măgulitoare și m'au felicitat pentru niște lucrări literare pe care le-ași fi scris în *Vremea*, iscălite Ersilia Candrea, sau așa ceva. Am răspuns, bineînțeles, că nu sînt eu autoarea. Toți mi-au spus însă că seamănă prea mult cu mine, ca să nu fiu eu. M-me Vizanti mi-a luat un adevărat interogator:

— Nu ți-a lucrat matale o evreicuță, Sally?

— Da.

— Nu-i una mică și slabă?

— Da...

— Ei, vezi?...

La urma urmei, ce să le fac? Creadă ce vor!

*

Roro și Tiky parcă au înebunit, decînd mă cred scriitoare. Imi fac o curte intensivă, pe întrecute, și au căpătat alure pi-

cante. Sînt mult mai drăguș și mai *bine* așa, decît mai înainte...

*

Domnul Mîndru, fostul meu profesor de limba romînă, mă întrebă azi dacă eu sînt Ersilia Canta. I-am spus că nu și imbecilul a crezut îndată.

— Dar ai fi putut foarte bine să scrii și mata în genul acela, a adăogat el.

Poate că are dreptate. Am răsfoit eu schișoarele acele... Nu-i mare greutate. Am să încerc și eu.

*

Tiky s'a decis să-mi ceară mina. S'a anunțat azi la papă. Incerc să scriu schițe.

*

M'am logodit! Nu mai fac schițe. E un gen prea insignifiant pentru mine.

Jurnalul domnișoarei Elena Vineă (profesoară)

...Ce pacoste cu autoarele astea pseudonime! Nu mă mai slăbesc colegele în cancelarie că eu aș fi scris schițele cele, publicate în *Vremea*.

Și eu, care am atîtea teze pe cap! De literatură îmi arde mie?

Dar cînd o ajunge zvonul la urechile directoarei? Atîta mi-ar trebui! E în stare să-mi ceară la ministru transferarea...

Jurnalul doamnei Elvira Toncescu (intelectuală)

Ce de comerații în orașul ăsta păcătos!

Alta acum: eu sînt Ersilia Canta, noua scriitoare dela *Vremea*! Până și o gazetă a dat, jubilînd, informația asta culeasă direct din gura lumii. Ce să fac? Să dezmint? Mai rău se lățește... Să nu dezmint? Mă simt jenată și față cu mine și mai

ales față cu biata autoare—cine-o fi?—pe care desigur că această alienare a proprietății o îndispune.

Dar, ce's eu de vină?... Uf!

Jurnalul adevăratei autoare

În lumea mică a orașului nostru s'a stîrnit puțină vilvă cu schițele mele. Cine-i necunoscuta care scrie cu „fînețe“ și cu oarecare „ironie“?

— Ai văzut? Au apărut niște schițe drăguțe în revista *Vremea*—îmi spun prietînele mele.

Drăguțe?... Epitetul nu mă încîntă de loc.

— Și, închipue-ți, nu se știe încă cine le-a scris...

*

Misterul ațîță curiozitatea. Fiecare se simte dator să propue o filnță vie pentru identificarea pseudonimului și să facă cercetări probante. Am auzit că acasă la domnișoara Leia Schwartz, crotoreasa domnișoarei Vinea, a fost o vreme un adevărat pelerinaj. Pentru ce? Se pare că Leia asta samănă cu Sally dintr'o schiță a mea.

*

Prietînele mele vin mai devreme ca de obicei și mult mai însuflețite.

— Nu ți-e rușine! Și nouă să nu ne spui...

Le privesc cu prefăcută mirare.

— Tu ești! izbucnește Margot, cea mai impetuoasă, fluturîndu-și cîrlionții bruni și privindu-mă drept, cu ochii ei aurii.— Tu ai scris schițele!..

— Ei, cum vă vine să credeți? Niciodată nu m'am gîndit să fac literatură...“

Am impresia—neplăcută—că aproape le-am convins.

La plecare totuși par din nou nedumerite.

— Hai, spune drept: nu ești tu? Tu ești!

*

Prin casele pe unde mă duc, se pomenește printre noutățile zilei și despre schițele misterioase.

— Se pare că e domnișoara Vinea,—zice cu mult calm domnul Hagiescu, bătrînul, uitîndu-se pe rînd la cei prezenți cu ochii lui albaștri de copil bun.

Domnișoara Vinea? Oare nu m'am întunecat la față? E adevărat că nu vreau să divulg că schițele sînt ale mele... dar nu-mi place deloc ca bunul meu să fie atribuit alteia.

Sînt toată ziua un surd necaz împotriva domnișoarei Vinea.

*

În fiecare zi mai aud cîte ceva. Chestia a început să mă intereseze și să mă amuze. Pe cît pot, culeg date. Rînd pe rînd, autoare ale schițelor mele—ei, da, ale mele—au fost toate fetele *cu carte* din oraș: licențiate, profesoare, ba chiar simple fete de măritat.

*

Printre misterioase procese de deducție, presupunerile persoanelor celor mai diferite au converjat însă încet-încet către același punct: domnișoara Vinea, profesoară. Aud că biata fată se zbate în protestări inutile. Dar, dela o vreme, obosită de atîta stăruință, are uneori o atitudine încurcată... care pe mine mă enervează. Îmi vine cîteodată să iau condeliul să-i scriu: „Nu cumva te-ai convins și dumneata, domnișoară, că *dumneata le-ai scris?*”

*

..În cercul meu, tot mi se mai fac aluzii—mai rezervate parcă—referitoare la literatură. În momentul de față schițele pseudonime au două autoare recunoscute de rumoarea publică: domnișoara Elena Vinea și... eu.

*

Mi-i lehamite că le-am mai scris...

*

Doamna Ionescu ține morțiș că sînt eu. De citeori vine la noi, mică, zburlită și plină de importanță, începe insinuant :

— Dumneata ești Ersilia Canta—nu mai tăgădul. Îți seamănă, nu știu cum, la fire și la tot.

Domnul Teodosian, june, „subtil“, declară cu dezinvoltură, dîndu-și spre tîmplă o șuviță de pe frunte :

— Eu zic că e domnișoara Vinea. O recunosc după siluetă.

Parcă era mai simpatic într'o vreme tînărul Teodosian..

Doamna Varsan mișcă grațios capul cu păr bogat, în unde argintii. Mă ia din scurt, cu o autoritate plăcută, subt amabilitatea ei vioae și rafinată :

— Nu știu eu, drăguță, că ai o croitoreasă evreică, mică și slabă ? Ce-mi mai umbli cu mofturi ? Și nu mi-a spus mie Lina—care a servit și la voi—că cumperi trufandale dela Dincă, olteanul ?

*

Cînd rămîn singură, mă gîndesc : schițele samănă cu mine. Dar de citeori nu mi s'a spus că eu samăn cu Tina ori cu Geta ?.. Dar aceleași schițe, după părerea domnului Teodosian, evocă „silueta“ domnișoarei Vinea, adică : siluetă fină—scrieri fine. D'apoi Sadoveanu ?.. Și totuși scrie așa de subțire..

*

Lumea parcă s'a mai liniștit,—nu se mai vorbește de schițele mele. Păcat ! Mă deprinsesem așa de bine să aud lăudîndu-le !

*

Iar a început zarva. Într'o gazetă locală a apărut o notiță că Ersilia Canta e... doamna Elvira Toncescu ! Și chiar a treia zi, un alt antrefileu dă *in extenso* numele adevărat al Ersiliei Canta : e domnișoara Elena Vinea.

Până aici a putut răbda profesoara ! O desmințire în stil didactic și sec a venit și dela ea, fără întîrziere. Detreabă fată ! Nu rîvnește laurii altora.

După dezmințirea domnișoarei Vinea, toate cunoștințele mele, printr'o logică infailibilă, au hotărît :

— Dacă nu e ea, ești dumneata, s'a încheiat socoteala.

Era la ceai, la doamna Varsan. Simțeam iarăși atmosfera plăcută și caldă a admirațiilor rostite. Fiecare căuta să-mi vorbească, punînd în limbaj și în gîndire o aleasă grijă.

Ușa se deschide și apare doamna Popescu. În ochii ei mari, nemotivata ei mirare de totdeauna samănă acum cu un fel de spalmă comică. (De cînd cu istoria schițelor, doamna Popescu ori unde mă vedea, nu mă mai slăbea de cite un canaf al bluzei și căuta să mă convingă că... eu sînt autoarea). O văd trecînd repede pe lîngă mine. Im adresează un salut distrat.

— Nu știi?—începe ea, de cum înaintează cu doi pași spre mijlocul salonului—s'a aflat în sfîrșit cu siguranță cine e Ersilla Canta.

Înima mi se răcește, rărîndu-și bătăile într'o așteptare grea de frică și de plăcere.

— Cine-i ? Cine-i ?

Doamna Popescu îmi aruncă parcă o privire de blam, și răspunde cu adîncă convingere :

— Da, s'a aflat. E madam' Toncescu !

— Ce spui ? Elvira ?...

— Elvira Toncescu ?

Din toate colțurile, din toate gurile numele acesta zboară, se întretae, umple aerul cu intonații de admîrare. Pe sufletul meu se lasă o lepede. Imprejur părăși, mobila, musafirii îmi apar într'o lumină mohorîtă și sarbădă. Ca de departe, aud încă tonul fără replică al doamnei Popescu :

— Da, era și de așteptat. E o persoană foarte inteligentă și cultă.

— O știu din școală pe Elvira, adaogă dolent doamna Simidy, netezîndu-și cu dragoste stofa de mare preț a rochiei.— Scrie binișor... dar alege mai mult tipuri „de jos“ și nu e prea egală...

Ah ! cum ași zgîria-o pe leșinata asta !

La ușă se aude un zgomot. Apare doamna Ionescu, aprinsă la față, aruncînd priviri luți în toate părțile și cînd mă descopere, salută grăbită pe gazdă și vine întîns la mine :

— Ai auzit ? Știi cine e autoarea adevărată a „schițelor“ ?

Ochii ei neastîmpărați mă sfredelesc și parcă fiecare firîșor de păr i-se zbirlește în așteptare, avid de senzație :

— Știi ? Știi cine e ?

— Da, răspund eu cu docilitate abătută,—da, e doamna Toncescu..

— Tocmai ! aprobă ea ca fulgerul. Cum nu ne-am gândit ? Schițele acele seamănă strașnic cu Toncesca...

*

Domnul Popescu, care până mai eri mă saluta adînc chiar dacă nu mă uitam și chiar de pe trotuarul opus, mi-a eșit azi drept în față pe strada Carol. În ultimul moment, abia a dus distrat mîna la pălărie.

Omagiile domnului Popescu m'au lăsat întotdeauna rece. Gestul de azi însă mă jignește.

*

Devîn din zi în zi mai nervoasă. Cînd o văd pe doamna Zănescu, cînd o aud întrebîndu-mă cu dulceață „ce mai fac“ și mai ales cînd începe să mă bată pe umăr, trebuie să mă stăpînesc cît pot, ca să nu țip în gura mare.

Azi a sosit la noi cu o nutră compătimitoare, ca la o vizită de condoleanță. M'a sărutat de cîteva ori și a început cu glas duios de capră bolnavă :

— Nu-ți face sînge rău, drăguță. Lumea așa vorbește.. Da' eu, care te cunosc ce față de treabă ești, n'am crezut niciodată... că te-ai apucat de comedii de-acele, pe la gazete.

Doamna Sofica Zănescu e celace se cheamă un tip tardiv. Ea mă mîngie azi de bănueli care s'au risipit demult din preajma mea și pe care numai eu știu cît le regret.

Cucoana Sofica se emoționează treptat cu cit vorbește. Obrazul ei mare și placid strălucește, parc'ar fi uns cu pomadă.

— Drăguța de ea, se adresează dumneaei cătră mama,— putea să pățească și ea ca Ilenuța Vinea, s'o dee la gazetă..

*

În jurul meu e pe fiecare zi tot mai mare răceală.

Prietinele îmi vin mult mai rar.

Logodnicul meu, care—fără să-i fi mărturisit eu—își făcuse convingerea că sînt literată, se uită acum la mine posomorît și

desamăgit, stă puțin și nu vorbește mai de loc. Imi pare imposibil și ridicol să-i spun :

— Iubește-mă, că *eu* sint autoarea...

*

Am întâlnit azi pe Adelina. A lipsit multă vreme din oraș.

E singura ființă căreia îi vorbisem câte ceva de secreta mea activitate. Când am zărit-o, am pornit cu grabă și cu bucurie spre dînsa. M'a împințat cu un zimbet ferit și, din întreaga ei purtare, am înțeles un dispreț abia voalat de painjenisul politeței.

Mă stringe ceva la temple. De cum înserează am dureri de cap și puțină febră... Dorm rău...

*

Mama imi spune că am căpătat o căutătură stranie—pe subt sprincene—parcă tot vreau să parez o lovitură.

Am început să fug de orice cunoștință. Care cum mă vede, imi spune :

— Știi, autoarea „Schitelor“ e doamna Toncescu.

Din intonațiile flecăreia exhală un fel de voluptate.

— Scrie admirabil! adaogă unii, privindu-mă parcă sfidător.

*

Azi am primit ultima lovitură : Logodnicul meu mi-a spus că pleacă la București.

— Când te întorci?—l-am întrebat.

— Nu știu, mi-a răspuns scurt, uitîndu-se aiurea,—poate să zăbovesc cam mult“...

.....

* * *

Manuscrisul se sfîrșea aici...

Filele subțiri, scrise cu creionul și părăsite pe o mesuță lingă fereastra deschisă, au fost smulse de un vârtej, au palpitat o clipă între pămînt și cer, apoi au căzut obosite în omătul moale.

Nimenea nu le-a mai regăsit, niciodată...

În acea sară—o sară cenușie și lugubră de Decembrie—se bănuște că biata fată a deschis larg fereastra să mai soarbă odată, pentru ultima oară, din plin, viața.

...Nenorocita a fost găsită jos, fără suflare. Buzele ei întredeschise parcă rosteau cu exasperare: „Eu sînt adevărata autoare!”

Lucia Mantu

Un filozof român în secolul al XVIII-lea

Intimplarea și de data aceasta a fost propice unei descoperiri. Dacă această descoperire nu a atins regiuni prea superioare în câmpul gândirii, pentru țările românești ea reprezintă totuși un moment de o importanță deosebită. Ea ne arată cu o vădită surprindere nu numai că trecutul nostru ni este în multe puncte necunoscut, dar că și acolo unde îl cunoaștem, îl cunoaștem superficial. Într'adevăr, nu puțin curios s'ar părea oricărui cărturar măcar și titlul acestui articol. Atît de aproape de noi, un filozof român și încă necunoscut—ba mai mult: despre care s'a scris doar trei rinduri de înregistrare la cincizeci de ani interval. E de mirare și totuși este purul adevăr.

Despre *Petre Stamatiade* într'adevăr se pomenește doar de două ori. Ambele citațiuni însă sînt făcute în afară de cunoștința conținutului cărții publicate. Despre această trecere cu vederea nu poate desigur fi acuzat nimeni altul decît lipsa aceluia corp de erudiți care să nu oblige pe unul sau doi cărturari să răsfoiască o întregă publicistică și să facă dări de samă despre ea. Oricît de restrînsă ar fi producția intelectuală românească se poate ușor întîmpla ca o eroare sau o teamă să treacă sub tăcere sau pe alături de informație o operă chiar de o însemnatate destul de mare. Și faptul s'a și petrecut cu autorul de care ne ocupăm.

Felul în care este prezentată lucrarea desigur a contribuit mult la acest rezultat. Acest fel nu permitea o rapidă dare de samă sau luare în considerare, ci, din contra, avînd în vedere existența insolită a lucrării, împingea pe cercetător la o concluzie logică, alături de drum. Lucrarea este într'adevăr prezentată sub formă de scrisoare-polemică și este urmată de o serie de note explicative. Scrisoarea mai are și un titlu lung și neatrăgător, notele se termină cu data „1773, Mai 8 în Paris”, pe cînd aceeași scrisoare este datată „la anul 1791 Dek. 3”. În titlu se

pomeneste apoi de *okelisti*, demult uitați în știință, și autorul se adresează pe deasupra și unui necunoscut. „Indeletnicire filozoficească în chip de scrisoare adică răspuns către cel ce au alcătuit, și dar, mi-au trimis cartea cea tipărită elinește și franțuzește în Viena Austriei la 1787 asupra lui okel Lefkanosul „pentru firea a toată lumea“.

Și chiar dacă se descoperea că răspunsul se adresa lui *Zanetti Clucerul*, și chiar dacă se încerca a se ceti cartea acestuia, totuși nu cu ușurință se putea cineva pronunța asupra ambelor opere. Subiectul este ingrât, chestiunea părăsită și suspiciunea unei traduceri semnată de un român nu departe de concluziile criticii. Dacă se mai adaogă că autorul nu semnează ci termină jos la ultima pagină cu: „s'au talmăcit și adunat de înțeleptul „dascal Petru Stamatiadi“, atunci lesne era să se creadă într'o traducere, adaptare sau rezumat. Și din nenorocire acest fapt s'a și consumat. Iar cu el a trecut și Stamatiadi printre multipli semi-anonimi al publicisticeii rominești din secolii trecuți. O întâmplare, am afirmat, a făcut să-mi cadă în mână opul lui și mărturisesc că eu însumi am răsfoit de multe ori cartea și publicațiile timpului până a îndrăzni să mă pronunț asupra ei. Frica unei erori era foarte la locul ei. Pronunțarea însă, de data aceasta, este categorică. Ne aflăm în fața unei opere filozofice originale, mai bine zis a unei teze filozofice susținute cu tot materialul necesar, de către un român, *Petru Stamatiad*, către finele secolului al XVIII-lea. Notele reprezintă materialul cules și tradus, iar scrisoarea: *refutarea teoriei ocelisto-pitagoricene*. Notele filozofice sînt luate din *Bruker, Boem, etc.*, iar cea asupra cometelor din *Lallande*, după însăși mărturisirea textului. Din același text se poate deasemeni ușor constata originalitatea lucrării, care, ca orice lucrare cosmologică, nu cere decit un concept și o demonstrație, indiferent de material, sau cînd conceptul este străin, de o demonstrație personală. În cazul nostru, numai demonstrația este personală, teza fiind cea teistă, recunoscută și azi de știința pozitivă. Această demonstrație este însă personală, căci aduce *argumentele științei epocii* în afară de cele întrebuițate anterior. Partea relativă la mutabilitatea cerului, adică la transformarea lui în contradicție cu Okelus, care susține imutabilitatea, este foarte originală. Se servește de ultimele date asupra cometelor pentru a proba aceasta. Prin urmare ne mai aflăm și în fața unei lucrări cu suprafață europeană. Autorul nostru a dat la lumină așa dar o *operă filozofică* în toată acceptațiunea acestui expresii. Și în ce constă ea, se pune atunci întrebarea.

La refutarea vechei teorii a Genesei, care din tradiție aparține școalei pitagoricene, dar nu e cunoscută decit sub numele unui elev al acesteia din urmă, anume *Ocelas din Lucania*. Cartea lui poartă titlul: „Natura Universului“ este suspectată ca autenticitate și nu admite nici început nici sfîrșit lumii, materia fiind eternă. Este prin urmare antiteza Genesei biblice și teorii-

lor științifice, care pun evoluția la baza lumii alături de transformism și principiul unității forței.

Cît despre demonstrația lui Stamatiad, ea este făcută pe baza ultimelor date științifice dela finele sec. XVIII, însoțite de note din diferitele ramuri ale științelor. Cea asupra cometelor, de care pomenim mai sus, între altele este tradusă după Lalande, ține cam treizeci de pagini mari și e însoțită și de o figură.

Iar cealaltă a motivat apariția, repet, este lucrarea lui *Zanetti Clucerul*. Acesta a tipărit la Viena în franțuzește și grecește o refutare pur filozofică, după sistemul dialectic al lui Aristotel, a aceleiași teorii. Stamatiad e nemulțumit de ea, îl dojenește și mai afirmă că a reprodus și pe *profesorul* lui (?). Dojana este prea aspră și Stamatiad prea pretențios, căci pentru țara noastră și opera Clucerului Zanetti este o revelație. Am citit-o și nu mă așteptam la cealaltă mi s'a prezentat.

Dar, în definitiv, și una și cealaltă refutare ce rost aveau ele? Apărute în plin secol al lui Voltaire, ele pot avea chiar un interes deosebit, dar totuși pe lângă cel filozofic și românesc, au ele o altă rațiune și o valoare? Da. Și aceasta le scoate pe ambele și mai mult în relief. Ele sînt un răspuns la adresa *Marchizului d'Argens*, cel mai bun tovarăș al *Marchizului de Sade*. Acest marchiz d'Argens, francez și chambelan al lui *Frederic cel Mare*, este prototipul materialistului din sec. XVIII. Pe lângă multiplele lui scrieri antiteiste, care i-au atras exilul și disgrația, a mai tradus și faimosul tratat a lui Ocelus. Astfel, pentru prima oară într'o limbă europeană, apărea spre vulgarizare, evanghelia școlii materialiste. Învățații noștri, care o cunoșteau din original, s'au crezut ei obligați să ridice mînușa, și lată-ne deodată în viltoarea frămîntărilor europene, care trebuiau să se isprăvească cu o lume nouă. Fantastic, dar așa este! Noi, stînd la luptă cu falanga care prepara Revoluția mare, și totuși nimeni să nu o știe nici în generațiile precedente nici în cea actuală! Să se fi dat la noi, în pragul unei alte lumi, o luptă aprigă de care noi să nu avem nici știință, luptă care cu certitudine ne-a îndepărtat de evoluția noastră naturală cu întreg secolul al XIX! Și poate numai căutînd în iltarea partidelor înaintate din prima jumătate a sec. XIX, adevărata cauză a necunoașterii lui Stamatiad, putea-vom găsi explicația acestei extreme curiozități.

Iar uitarea aceasta voită să fi împins pînă acolo lucrurile, încît, nici măcar să nu știm cine a fost acest filozof? Patima politică e cert, împiedică multe și azi împiedică și opera națională. Cu toate investigațiile în speranța unor alte lucrări, nu se poate afla în această privință nimic. Autorul este o enigmă istorică, cași cartea sa. Și dacă totuși întîmplarea i-ar da de urmă, cum a dat de opera lui, nu ar fi exclus ca să ne releveze și alte surprize și mai mari. Astfel, la începutul scrisorii, el scrie că este ocupat cu tipărirea lui Maron. Dacă nu e vorba de fondatorul sectei Maroniștilor, care nu prea ar avea ce căuta la noi, atunci ne-am afla în fața lui Virgil Stamatiad;—ar fi făcut deci două lu-

crări de fond pentru limba românească. O carte cu conținut științific, una cu conținut literar. Și a ales în cazul din urmă pe cel mai greu autor de tradus. Dar să revenim la opera noastră. Invățătul care a elaborat-o era, fără discuție, o personalitate de frunte pe timpul său chiar în Europa, căci el însuși este un mare *Enciclopedist*. Cunoștințele lui sînt o mirare mai mult, pentru țara noastră. La 1790 un Enciclopedist român în polemică cu răzvrățiții Europei, nu e lucru de lepădat. Se poate oricine mîndri cu un asemenea om. Să ne mulțumim măcar că l-am descoperit. Avem și noi cel puțin un filozof : pe *Enciclopedistul Petre Stamatiad*.

Dar însemnătatea operei lui Stamatiad, trebuie să spunem, nu se oprește aici. El este pentru noi mai mult decît atît. El este, din alte puncte de vedere, de o importanță și mai mare. Că am avut un filozof, nu e cine știe ce, am mai avut și pe *Zanetti*, cu toate că mai puțin important. Dar, pe cînd acesta din urmă a scris în limbi străine, Stamatiad a scris românește și acest lucru este important. *A scris filozofie, a scris istorie, a scris teologie, a scris matematici, a scris astronomie în românește. Și dacă n'ar fi decît faptul că rupe pentru noi cu o veche credință, după care pe atunci nu se puteau scrie chestiuni științifice în limba noastră, și tot ar fi deajuns.*

Dar cînd se va vedea că limba pe care o vorbim azi nu este de eri de alaltăieri, copiată după unii sau alții, ci este veche și atît de veche în cît permitea scrieri ca aceia a lui Stamatiad, atunci nu numai ne vom mira, dar ne vom mîndri cu valoarea națională a acestui cărturar necunoscut pînă ieri. Dacă Stamatiad poate fi un filozof, un filozof european, pentru noi este mai mult, este acel care dezvăluie un trecut, rupe cu o veche și falsă concepție despre noi înșine. El ne arată mai mult, căci dacă a scrie e un lucru însemnat, existența unui public cititor al limbei lui este un lucru și mai însemnat ; și mai presus este că ne arată în plin secol al XVIII-lea o cultură românească, destul de înaintată, capabilă a înțelege pe Stamatiad, concluzie extraordinară mai ales pentru intelectuali, crescuți în idei eronate. Acești intelectuali vor trebui de acum să-și schimbe părerile.

Dar să dăm cîteva exemple pentru a adevăra cele ce înaintăm.

Luăm pe rînd fragmente din note sau însemnări.

Filozofie.— Iau două chestii grele : definiția sistemii și sistema lui Spinoza.

„Sistemata nu este altăceva decît alcătuirea a multor părți, (a unui) meșteșug, sau (a vreunei) învățători, puse cu acest „fel de orînduială, (unde) ele se sprijinesc una pe alta, și (unde) cele mai de pe urmă se tîlmăcesc de cele mai înainte ; acele „ce dau cuvînt pentru celelalte se numesc Prințipuri, și cu atîta „este mai desăvîrșit o sistemă cu cît vor fi mai puține prințipurile ; „ar pofti cineva încă ca toate să se poată aduce la unul numai „(pag. 50)...

Apoi *Sistema lui Spinoza* (pag. 59).

„O ființă singură, nedreptățită, trebuincioasă, din firea căreia
 „toate alcătuirile urmează numai decît ca niște feluri, care arată
 „ființa ei fieștecare după chipul său. Aceasta este lumea după
 „cum zice Spinoza. Scopul acestui filozof este ca să arăte că
 „nu este altă ființă, de cît numai una a căreia toate acestelalte,
 „care noi le socotim de atitea ființuri, sînt niște fealuri sau chi-
 „puri. Și că orice se întimplă, este numai decît asemenea o ur-
 „mare din firea aceii singurii ființe și apoi nu este nici o deo-
 „sebie între binele și răul moralnicesc a-l face“.

Mai iau apoi *Stoicienii* (pag. 60).

„Zinon da matimile lui într'un pridvor dela Atina, și de
 „acolo următorii lui s'au numit Stoiki, adică predvorieni.

„Filozoful acesta zice, că mai înainte de cît toate au fost
 „haos, și lumea nu este altăceva fără numai haosul acela pus
 „la orînduială. El este făcut din două prenișuri, unul lucrător,
 „care este un suflet, ce lucrează într'însul și-l mișcă. Celălalt
 „pătîmîtor, care este materia ce din sineși este adiaforă spre tot
 „felul de forme. Dntr'aceste două prenișuri, iasă un tot sin-
 „gur care cuprinde toate lucrurile lumii, și care plutește într'un
 „loc nemărginit. Acesta este un dobitoc făcut de un trup și de
 „un suflet: și dobitocul acesta este mai ales Dumnezeu“...

Trec la *Platon și Anaxagora* a căror metafizică este rezu-
 mată în vre-o 15 pagini.

„*Anaxagora* au fost cel întăiu, ce a schimbat sistema a-
 „ceasta, sau să zic mai bine au îndreptat'o, încredințat fiind că
 „materia nu poate dela sineși să se miște, nici a se pune la
 „orînduială; au cunoscut de prințîp întăiu un duh înțelegător și
 „cu totul fără materie, apoi dar acele două prințîpuri nu le-au
 „socotit că făcea una, ci le-au deosebit și le-au dat fieștecăreia
 „deosebite deosebiri; materia n'au fost alta, decît un haos, o
 „greutate fără formă, fără mișcare, fără vîlță. Dumnezeu nu a-
 „vea nici o împărțășire de dînsa (pag. 70)...

„*Platon* au vrut să primească o parte dintr'însa, și măcar
 „că Dumnezeu lui era alta decît un foc, și așa dar foarte deo-
 „sebit de Dumnezeu lui *Anaxagora*, dar cu toate acestea el l'au
 „despărțit de materie...

„Materia aceasta dezbrăcîndu-se de toate chipurile sale, nu
 „este alta decît o ființă sau idee fără lucru“ (pag. 71)...

Deasemeni, întreaga filozofie a lui *Aristotel* este dată în
 rezumat. Citează din *Bacon*: „Mindria ce avea (*Aristotel*) ca să
 „facă alegerea care au făcut, l'au asemănat cu frații împăratu-
 „lui turcesc, care gîndesc că nu vor putea împărăți cu înlîște,
 „dacă nu vor putea omori pe toți frații lor“ (pag. 55). Și a-
 ceasta relativ la Logica, unde nu citează pe nici un predecesor.

La același pagină: „Vedeți aicea că materia aceasta fără
 „trup a lui *Aristotel*, nu este alta de cît însuși trupul, socotindu-
 „se fără felurimile ce i se cuvin cu toate acestea, filozoful acesta
 „se laudă pe această descoperire și nu lasă nimica spre a arata,
 „că materia aceasta fără trup este prințîpul trupurilor. Formele

„sînt alte idei fără lucru, care le face iarăși ca cum ar fi lucruri. Ele nu sînt altăceva fără numai felurimi ce le-au ridicat dela trupuri, cînd au făcut ridicarea lor, adică au stricat trupurile ridicîndu-le formele acestea, și n'au rămas alta fără numai o materie fără trup“.

Istorie.—La pag. 77 se ocupă de Egipt...

„Norodul cel prost al Egiptinilor se închina stelelor, oamenilor și dobitoacelor. Iar Bogoslovia cea tainică cunoștea un duh preste toată lumea, care locuia mai virtos în ceruri. Dar de era duhul acesta materie subțiată ori altăceva, nici ei singuri nu știa“...

Cîteva rînduri mai sus.

„...niște ființe, care ne dau a cunoaște că ei aveau multe descoperiri pînă a nu avea încă Grecii filozofi. Egiptienii aveau Astronomi, cari puneau soarele la Kentru lumii... După scrisorile ce au lăsat ei se vede că și la Geometrie au fost iscusiți, iar nu numai cît au adus Talis și Pitagora dela dînșii“.

La pag. 81 trece la *India*.

„La Indieni popoarele sînt împărțite prin cete, și cetele acestea nu se unesc niciodată, deci ceata Brahmanilor se socotește cea mai întăiu decît toate... și pentru că s'ar trage din începutul lor dela Dumnezeu Birâma sau Brâma.

„Bramanli zic că Dumnezeu este o lumină curată și înțălegătoare...“

„Ei zic că Dumnezeu vede toate, ocîrmuește toate, păzește toate, zic că este sufletul lumii. Stelele sînt ochii lui...“

„Grecii, care prea puțin au învățat părerile Bramanilor, le-au luat seama mai bine la port, și le-au numit Gimniosofiști, adică filozofi goli, și i-au arătat că trăesc departe de oameni, în păduri, în peșteri“.

La pag. 82, trece la *Perși*.

„Perșii ca și Haldeii au numit magi pe oamenii cei ce aveau învățăturile. Și magii aceștia aveau pre mai marele lor un Zoroastru.

„Magii aceștia puneau două prețipuri, unul de bine și de lumină Oromaz; iar celalt de rău și de întuneric. Arimaz“

„Ei socotesc focul ca un suflet al lumii...“

„Zoroastru au dat nume focului acestuia Mitras... se zice că Mitras a născut pe Oromaz și Arimaz și printr'înșii au format lumea“.

Matematici.— Citez *teoria lui Pitagora* :

„La un trigonon C. A. B. (figură) ce va avea unghi drept, kadratul ce se face din ipotinuza C B, ce este împotriva unghiului drept, este întocmai cu kadraturile ce se fac din plasilile ce cuprind pe unghiul drept, adică din A B și A C.

„Arătarea nu o mai pun că aceasta este ecatomba lui Pitagora“.

O demonstrație la pag. 87.

„Vederat este că linia strîmbă ce trece prin vîrfurile dungilor

„ce se micșurează (figură) după proodos acesta nici odată nu va putea să se împreune cu linia A L, ori și cit se va lungi, pentru că niciodată depărtarea ei dela linia A L nu poate să se facă nulă, cu toate acestea tot se va mai apropia cu cit va merge mai înainte, încît atîta va fi de aproape cit nici o mărime alta, cit de mică să fie, nu va fi mai aproape decît dînsa“...

Deasemeni legătura dintre trup și suflet este tratată pe larg. Citez pag. 105.

„Apoi dar mișcărilor nu sînt în organe.

„Ele sînt dar în oareșcare lucru, care este deosebit de tot lucru ce este trup, adică întru o ființă în care este altă ceva decît mișcare. Aceasta este aceia care se numește suflet, ori ființă înțelegătoare. Cu cit mai mult vom lua seama proprietăților acestei ființe, cu atît mai mult ne vom încredința că este cu totul deosebită de trup“.

Și pentru a ajunge la această concluzie, citez o parte de mai înainte.

„Cînd auzim sunete, atuncea scuturăturile trupului celui sunos se revarsă în vînt, și din vînt la timban (adică la toba din urechi)“.

„Mai în scurt, nu se poate să fie altăceva în organele noastre de cit o mișcare și o simțitură, care cu toate că se pricinuieste din mișcare, dar cu toate acestea nu este însuși mișcarea aceasta“...

Aceste note servesc la exemplificarea unor chestiuni neexplicate încă de știință.

Cosmografie.— Cea mai interesantă și mai surprinzătoare notă însă este cea asupra *cometelor*. Pe la anul 1790, chestiunea pasiona tot atît cit și în evul mediu, deoarece nu li se dăduse încă bine de rost.

Lallande, unul din cei mai productivi scriitori ai Enciclopediei, este redat de Stamatiad în această chestiune, căci zice la pag. 112.

„Lallandu astronomul face socotelile asupra comiților ce pot a se apropia de pămînt“. Nota ține 20 pagini și e însoțită și de o figură reprezentînd sistemul solar.

Citez pe sările.

La pag. 112. „Decînd s'au aflat mișcărilor comiților și că ei se întorc iarăși, Fizicoșii au înțeles că o mulțime de trupuri ce se învîrtesc în multe feluri de planuri înprejurul tot aceluiași Kentron, ar putea să se afle uneori foarte aproape unul de altul și să pricinuiască niște fenomene foarte deosebite...“

„Scriitorul cel înalt de istoria cea naturalnică au arătat că starea aceasta de acum a sistemii soarelui putea să fie o faptă a mișcării unul comit. Iar alții s'au mulțumit de a arăta că Potopul s'ar fi făcut din apropierea unui comit de aceștia. Viston, vestitul astronom, au dat în publică la 1703: teoria lui ce face pentru pămînt, întru care vôlește să arate că comitul ce au fost ia 1680 ani, au putut să pricinuiască potopul, adecă

„cu 2426 ani mai înainte de velleatul mîntuirii, au pentrucă s'ar
 „fi îndesit atmosfera lui asupra pămîntului, ori pentrucă ar fi
 „ridicat apele ce sînt înlăuntru pămîntului și le-ar fi adus la
 „fața pămîntului“...

La pag 114.

„Numele lui Cassine este atîta de vestit întru astronomie,
 „încît însuflă în fieștecare deodată cea mai mare incredințare.
 „Dar în vremea aceia pe cînd vestitul dominican Cassine scria
 „cărțile lui pentru Comiții dela 1664 ani, dela 1680 ani, încă nu
 „se hotărîse nici ca cum orbiturile comiților, și acum nu s'ar
 „putea să incredințeze cineva lumea în cuvîntul lui“.

„Intăiu Nefton la 1687 ani, au deschis drumul la aceste cer-
 „cetări. Al doilea această aflare pentru nodurile comiților ar fi
 „trebuit să se incredințeze și să se urmeze după acele ce s'au
 „văzut de 30 ani și încoace și care sînt prea multe“.

„Dumnealui Lambertu, matematicos foarte vestit, puțin oareș-ce a-
 „semenea arată în scrisorile sale ce vorbesc de lume, care este
 „o carte plină de duh și de ființă, în care vorbește de stricările
 „ce pot să facă tragerile cele din potrivă una alteia“.

Urmează apoi istoricul cometelor cunoscute până atunci.

Calculul probabilităților bazat pe aceste date, servește tex-
 tului și tezel susținute.

N'ar mai fi de folos după aceste citații să mai înșir pretin-
 sele noastre neologisme de azi, și care, cel puțin în domeniul
 parcurs, sînt vechi și au forme bine definite, multe întilnite la
 lumea de jos a orașelor mai acum cîteva decenii încă. Dar o
 voi face-o pentrucă chestiunea formării limbii, mai ales știin-
 țifice, este de o importanță foarte mare, și a dat până acum loc
 la credințe eronate. Fără a putea preciza cam pe cînd s'a în-
 ceput pretinsa invazie a terminologiei străine, totuși nimeni nu o
 punea mai înainte de 1830. Azi o găsim cu o jumătate de secol
 înainte, apărută. Formele noi nu sînt decît o evoluare sub in-
 fluența mai puternică a apusului, dar nu întroduceri savante
 recente.

Iată-le :

„Vederat—haos—prentip — sistema — ipotesia — fenomena —
 „proprieta—ideie—a da în publică—partezan—bibliotecă—haractir
 „—mihanismos—Fizică—Retorică—Itiki sau moral—Poetica—cri-
 „tica — atom—materie—formă—grup—grupalnic—fantasie—linie
 „dreaptă—Kendru—sîmbatie — experiențe — lavirint — dogmă —
 „poeticii (poetii) — închipului — planite — astronom — glob — crug
 „(cerc) — İspagniol (spaniol) — scopos — moralnicesc — plan — etir —
 „periferie — product — minut — răsfrînge și înfrînge (lumina) — ochiane
 „—eclipsuri — parabolic — privelegium — İstornic (İstoric) — a publica-
 „risi — comandir — rang — tiranie — într'armat — tiracli — datorie —
 „İrolcesc (eroic) — Patria — a tipări — a formarsi — (a da formă) —
 „basi (bază) — organe — noimă (normă) — familie — interesește (inte-
 „reseză) — fanatismos — etc. etc. etc.“

Și nu am citat nici jumătate.

Iar cum acestei dări de samă rudimentare îi trebuie o concluzie, voi termina arătând cât ar fi de urgentă tipărirea unui studiu amănunțit al acestei lucrări care, pe lângă o întreagă enciclopedie românească din sec. XVIII, mai cuprinde și un lexic romnesc de o așa însemnătate, încît nu se poate scrie despre limba noastră savantă fără cunoștința ei. Eroarea trebuie corectată, dacă se ține mai ales samă de îndreptarea altei erori asupra existenței acestei limbi savante. Știu că va fi lucru nu tocmai ușor, totuși sper aceasta și pentru acest motiv am scris aceste rânduri.

București, 19 Nvembre 1923.

Em. Grigoraș

Există mișcare cooperativă în România?

Iată o întrebare desigur curioasă pentru un cetitor din România, care de 30 ani și mai bine, aude vorbindu-se mereu în țara noastră, despre o mișcare cooperativă și care întâlnește în orice comună rurală și în mai toate suburbiile orașelor, bănci populare și magazine cooperative de consum.

Întrebarea este în adevăr curioasă, dar ea mi-a fost pusă de... un inspector al Cooperației. Comentând articolul meu anterior, * cu privire la „Autonomia mișcării cooperative”, inspectorul în chestie, un om bine intenționat și deplin cunoscător al mișcării cooperative ca și al tuturor problemelor cu caracter social, a găsit juste observațiile și încheerile mele, dar cu o condiție: dacă în adevăr există la noi o mișcare cooperativă, celace — zicea el — nu este încă demonstrat.

Cetitorul va zice că ne găsim în fața unui paradox. Cum se poate ca un om însărcinat cu îndrumarea mișcării cooperative să se îndolască de existența ei, într'o țară unde de 30 de ani se face atita zgomot pentru întărirea mișcării, unde cooperația s'a impus și a devenit instituție de stat și unde lumea își pune în ea atita nădejde, pentru înlăturarea scumpirii traiului și altor alte nevoi, care apasă viața cetățeanului de după războiu?..

Și totuși se poate.

Se poate, fiindcă nu este încă stabilit exact și definitiv ce este cooperația, ce scop are și prin ce mijloace își poate atinge ținta. Aceasta face ca fiecare să privească chestia dintr'un anumit punct de vedere și să tragă concluziile ce rezultă în mod firesc din acest punct de vedere. Astfel se produc fel de fel de confuzii, care în lipsa de orientare generală, ce caracterizează opinia noastră publică, duc la urmări dureroase și cu repercursii asupra mișcării însăși.

Vom cita numai două împrejurări care pot duce la încheerea, că nu avem o mișcare cooperativă.

Orice inițiator care vrea să întemeeze o cooperativă de consum, își începe discursul cu... eftinirea traiului, înlăturarea interme-

* *Viața Românească*, Nr. 4, 1923.

diarului și suprimarea profitului. Cooperativa se înființează, dar traiul nu se estinește, intermediarul continuă să existe sub o formă sau alta, iar profitul, dacă în adevăr se suprimă... se suprimă și cooperativa.

Este atât de mică partea contributivă în bine a acestei noi celule sociale care se cheamă „Cooperativă de consum” și atât de complex mecanismul economic pe care vrea să-l înfăptuiască, încît cetățeanul, rob de nevoile clipei prezente, uită perspectiva din viitor a noului regim, propovăduit de apostolii religiei cooperatiste.

Si fiindcă numai simpla înregistrare a unor statute la judecătorul de ocol, sau caligrafia îngrijită a unei firme nu poate însemna mișcare cooperativă, este evident că existența mișcării poate fi pusă la îndoială.

Se știe pe de altă parte că cooperativele se pot clasa în trei grupe principale : Consum, producție și credit. Și iarăși se mai știe că cooperația românească este reprezentată de un număr foarte mare de bănci populare, foarte bine organizate și răspindite în tot cuprinsul țării. Nu există comună rurală, unde să nu existe cel puțin o bancă. La orașe de asemenea, toate suburbiile au instituțiile lor de credit popular.

Nu mai vorbim de foloasele ce ele aduc poporului de jos. Inșăși înmulțirea lor este o dovadă că sînt necesare și că îndeplinesc un rol.

Dar băncile noastre populare încasează și plătesc dobîndă 10 și 12 la sută, deci nu suprimă profitul. Apoi creditul pus la îndămintă micilor proprietari, întărește o clasă de oameni care, după ce vor scăpa de nevoia zilei de azi, vor intra în conflict cu semenii lor, rămași mai slabi în lupta pentru existență.

Ce să mai vorbim de cooperativele de producție ? Scopul lor este valorificarea produselor, deci... urcarea prețurilor și scumpirea traiului...

Prin urmare mișcarea noastră cooperativă se reduce la un număr foarte mare de bănci populare, bine organizate, la cîteva cooperative de producție care nu rezolvă problema estinirii traiului, și la un număr oarecare de cooperative de consum care merg foarte slab.

Adică la dreptul vorbind această mișcare se rezumă în cele cîteva mii de bănci populare, pe care le găsim funcționînd în comunele rurale și chiar în suburbiile orașelor.

Dar sînt oare băncile populare instituții cooperative ? Au ele la bază principiile cooperației puse de Owen sau de Equitabilii Pioneri de la Rochdale.

Iată ceiace avem de lămurit în rîndurile următoare.

Dacă la această întrebare se poate răspunde afirmativ, negreșit că în România există o mișcare cooperativă, dacă se va răspunde negativ, atunci îndoiala inspectorului nostru e legitimă, iar concluziile articolului nostru anterior sînt fără valoare.

Să examinăm deci chestia în toate amănuntele ei.

Mal întăiu trebuie să spunem că nu sîntem în fața primului caz de îndoială, dacă băncile noastre populare sînt sau nu societăți cooperative.

D. dr. I. N. Angheliescu, în lucrarea sa „Cooperația și Socialismul în Europa” (pag. 536) ne spune următoarele :

„Unde nu există decît cooperative de credit, nu există o adevărată mișcare cooperativă și foloasele aduse de aceasta nici nu se pot aștepta. Creditul prin sine înlesnește funcționarea unui mecanism economic-social foarte complex și numai atât. Cooperativele de credit în anumite împrejurări sînt cea mai superioară formă de organizație a creditului. Ele folosesc însă atunci cînd acei pentru care sînt făcute, au un rost în viața economică. Alte instituții de credit au ajutat pe marii întreprinzători, dar numai întrucît erau întreprinzători. Cooperativele de credit ajută clasele de jos numai în mișcarea lor în viața economică și această mișcare e condiționată de alte forme cooperative, pentru a putea exista față de celelalte puteri economice. Altfel Cooperativele de credit aduc un ajutor momentan, dacă îl aduc și pe acela”.

În afară de această părere a unui scriitor autorizat în materie de cooperație, lat'o și pe acela a unui socialist cu faimă de cunoscător adînc al problemelor noastre economice și sociale și cu simpatie pentru mișcarea cooperativă—defunctul Dobrogeanu-Gherea—care în a sa „Neolobăgie” spune despre Băncile noastre populare următoarele :

„Astăzi niciun economist burghez serios nu mai preconizează în bunățățirea soartei muncitorimii proletare, prin instituții de credit; iar proletarul însuși, perfect conștient de ce-i trebuie, nu cere, pentru îmbunătățirea soartei sale, instituții de credit și economie, ci reducerea orelor de muncă, mărirea salariilor, contracte colective de muncă etc., iar pentru viitor, ca soluție definitivă, naționalizarea sau socializarea tuturor instrumentelor de muncă, în alte cuvinte, poporul muncitor își caută îmbunătățirea soartei și soluția problemei sale, în modificarea parțială sau totală a felului și raportului de producție, nu în instituțiile de credit, care pentru el direct n'au aproape nicio valoare” (pag. 269).

Să cităm însfîrșit și părerea unui străin, a socialistului Vandervelde, fruntașul mișcării cooperative din Belgia, care se exprimă în această chestie tot așa de categoric.

„Cooperativele de credit, cum le arată numele, au de obiect a procura credit în cele mai bune condiții posibile : agricultorilor, meșterlașilor, comercianților doritori de a se sustrage condițiilor oneroase sau chiar uzurare pe care le impun particularii sau societățile financiare. Asemenea asociații, e drept, pot aduce mari servicii, dar ele se compun în general din burghezi și au de scop a le conserva sau de a le procura proprietatea individuală a mijloacelor de producție sau de schimb. Ele nu prezintă niciun interes din punctul de vedere special care ne ocupă”.

Dar nu numai cooperația de credit se bucură de aceste considerații în literatura cooperatistă. Însăși cooperația de producție, despre care am spus mai sus că la noi este ceva mai puternică decît cea de consum, se bucură de aprecieri doctrinare defavorabile.

În adevăr, același Vandervelde, în aceiași lucrare, ne spune următoarele :

„Bernard Lavergne are dreptate să spue că expresia curentă „societăți de producție” este foarte criticabilă. Ea pare a indica în fapt că societățile de această categorie sînt singurele care produc,

* Em. Vandervelde : La Cooperation neutre et la Coop. Socialiste pag. 146—147.

„care transformă în produse gata materiile brute sau semi-brute, pe cînd societățile de consum sau de distribuție se mărginesc a distribui mărfuri consumatorilor. Ori, noi am văzut că nimic nu este mai înexact. Din contra, una din caracteristicile esențiale a societăților de consum de tip modern este că în propriile lor fabrici, sau în fabricile magazinelor en gros, ele produc o mare, o foarte mare parte din ceace ele vînd membrilor.

„Ceace deosebește în realitate societățile de consum de cele de producție, nu este chiar faptul producerii. Dar producătoare sau neproducătoare, societățile de consum sînt grupuri de consumatori și interesul acestor consumatori domină.

„Societățile de producție, din contra, se compun din producători. În aceste condiții și pentru a evita orice echivoc, e mai bine, sau va fi mai bine—dacă altă expresie n'a fost consacrată prin uz,—să le numim, nu cooperative de producție, ci cooperative de producători. Printre aceste cooperative de producători, există unele care se compun din patroni, țărani, proprietari foncieri sau chiar mari proprietari, care se asociază sub etichetă cooperativă, nu pentru a produce pur și simplu, ci pentru a produce prin salariați, zahăr, alcool, bere sau brinză.

„Altele, din contra, sînt constituite din lucrători, doritori de a se elibera de exploatarea patronală.

„Dar și unii și alții au în de comun același tendință nu de-a suprima profitul—cum este în societățile de consum,—ci de a-l împărți între membri, urmînd un mod de repartiție, care ține un compt larg de interesul individual“.*

Despre cooperativele de producție muncitorești, Vandervelde spune mai departe; „Aceste cooperative se transformă în societăți de mici patroni, mici capitaliști, despre care se poate spune împreună cu Proudhon că nefiind asociați decît pentru ei, sînt asociați împotriva lumii întregi“.**

Tot despre cooperativele de producție și anume despre cele agricole—cum sînt la noi cea mai mare parte din ele, Kautsky exprimă următoarele păreri: „Ceace în cooperativele de producție, întemperate de lucrători salariați, nu este la început decît o tendință, în cooperativele de producție formate din agricultori este o temelle ce se pune chiar dela început; lucrătorii unei fabrici de zahar, de distilerie, de lăptărie, de conserve, a unei mori cooperative, nu sînt cooperatori, ci lucrători salariați, întrebuițați și exploatați de ei înșiși.

„Folosul, pe care agricultorii îl trag din cooperative, consistă, independent de economiile făcute în ce privește cheltuielile de transport și de comerț, din încasarea unui profit asupra capitalului. Cooperativa de producție de acest gen este o etapă către capitalism, nu către socialism“***

Continuînd critica cooperativelor agricole, Kautsky spune următoarele—referindu-se la cele de vinuri, care sînt foarte răspîndite în Germania.

„Pivnițele cooperative trebuie să dea micului podgorean puțința de a trage el însuși folosul rezultat din îmbunătățirea vinurilor și înălțurarea intermediarului. Însă tot ceace s'a zis despre cooperativele agricole de producție în general, rămîne adevărat și pentru cooperativele de vinuri. Pe deoparte ele nu sînt accesibile micului pod-

* Idem, pag. 148—149.

** Idem, pag. 155.

*** La Question Agricole, pag. 397.

„gorean, lipsit de capital, iar pe de altă parte ele—cași alte cooperative de producție,—degenerează mai tirziu sau mai curînd în societăți capitaliste, sau devin proprietăți capitaliste“.

Iată prin urmare o mulțime de păreri autorizate dar protivnice teoriei că creditul și producția intră în cadrul ideii cooperative.

M'am îndărătoicit a face aceste lungi citații pentru a învedera cetitorului, că chiar în doctrina cooperatistă și chiar în țări mai înaintate, există tendințe și păreri deosebite și că aceste tendințe și păreri, nu se referă numai la o ramură a cooperației—creditul—și nici nu are în vedere un singur aspect al aceleiași ramuri.

Plecîndu-se dela puncte de vedere deosebite, s'a ajuns la concluzii deosebite, iar în ordinea practică s'a ajuns chiar la dezorientare și confuzie.

Din această dezorientare și confuzie a rezultat apoi că mișcarea cooperativă nu a putut realiza ceiace și-a propus teoreticește, și astfel societatea sau cel puțin o parte a ei și-a pierdut încrederea în mișcare și în parte a renunțat la ea.

Intrucît este însă îndreptățită critica ce i-o adresează unii în teorie, și neîncrederea de care se bucură, din partea altora, în practică, vom vedea din cele ce urmează.

* * *

În acest scop va trebui mai întăiu să definim cooperația. O greutate nu tocmai mică de oarece nici economia politică și nici legislația nu i-au fixat limite precise.

Aceasta a făcut pe Charles Gide să spue că „o definiție precisă a societății cooperative este aproape imposibil de formulat, din pricina marelui varietăți a scopurilor pe care ea le are în vedere. În tot cazul—adaugă el—este cu neputință să între în același definiție societatea de consum cu societatea de producție, căci cu toată identitatea aparentă a scopurilor lor, aceste scopuri sînt mai degrabă protivnice“.

Cel ce a lansat în lume pentru prima oară cuvîntul „cooperație“ este Robert Owen.

El a definit cooperația printr'o formulă ingenioasă, care cuprinde în esență tot ceiace reprezintă cooperația în fapt. „Trebuie să deveniți, zicea el colonișilor din New-Lanark, negustori și fabricanți pentru voi înșivă... spre a vă furniza mărfuri de cea mai bună calitate și pe prețul cel mai redus“.

Dar Owen a fost un ideolog, un utopist. Prin cuvintele de mai sus, el înțelegea un comunism, în care oamenii de pe un teritoriu determinat, să fie integral satisfăcuți în trebuințele vieții lor, prin ei înșiși, fără a se preocupa de restul lumii. După cum însă Columb a descoperit America, gîndind că a ajuns în India, tot așa Owen a lansat un cuvînt, care fără să realizeze ceiace vroia el, a putut totuși să dea naștere unei mișcări, care atunci cînd a luat o direcție practică, a putut înriuri efectiv din punct de vedere și moral și economic masele nevoieșe din orașe și sate.

• Idem. pag. 435.

•• Charles Gide: Les Soc. Coop. de Cons, pag 1, nota 1.

••• Ch. Gide, op. c., pag. 19.

Deaceia, cuvîntul lansat de el, eași formula citată mai sus, se poate aplica, cum vom vedea, tuturor formelor, pe care le-a luat mișcarea cooperativă în cursul timpului.

De altfel, dacă ne referim la etimologia cuvîntului, ajungem la aceeași concluzie: a coopera, înseamnă lucrul mai multora pentru un scop comun, de unde rezultă că asociația cooperativă, cooperația în genere, este reunirea efortului, pe care-l fac mai mulți, în vederea îndeplinirii intereselor lor comune.

Astfel este definită în genere cooperația.

O definiție pentru a fi însă exactă, trebuie să cuprindă genul din care face parte noțiunea definită și diferențele specifice, care o deosebesc de altele din același gen. Ca gen, cooperația este o asociație, dar tot asociație este și societatea anonimă, unde de asemenea cei asociați fac eforturi, în vederea îndeplinirii unor interese comune.

Prin urmare, trebuie să găsim acele diferențe specifice, care deosebesc asociația cooperativă de oricare altă asociație.

Din acest punct de vedere, legiuitorul a dat asociației cooperative o definiție, care din punct de vedere formal, împacă logica. Art. 221 din codul nostru comercial spune: „În statutele oricărei societăți se poate stipula, că capitalul social va fi susceptibil de creștere prin vărsăminte, făcute treptat de către asociați și de diminuare prin luare înapoi, totală sau parțială, a mijloacelor vărsate. Societățile a căror statute vor conține stipulația de mai sus se numesc cooperative”.

Va să zică, celace îndrituiește după lege, numele de cooperativă, unei societăți, este facultatea ce au membrii de a mări sau micșora partea lor socială. Codul belgian definește societatea cooperativă astfel: „Societatea cooperativă este aceia care se compune din asociați a căror număr sau mize sînt variabile și a căror părți nu se pot ceda unul al treilea”, iar cel francez, german și italian au dispoziții similare.

Cu toate acestea, nici această nouă precizie nu ne dă definiția exactă a cooperației. În adevăr, cîțiva capitaliști sau mari proprietari de pămînturi sau imobile ar putea și ei întemeia o societate, cu mențiunea statuară, că membrii au facultatea de a mări sau micșora miza lor socială.

Ar fi aceasta o societate cooperativă ?

Desigur că nu.

Gîndindu-ne însă că mișcarea cooperativă a răsărit din nevoia de a se salva clasele de jos, sarace și lipsite de sprijin, a căror situație se datorește în primul rînd exploatarea celor bogați și puternici, ne apropiem de definiția exactă a cooperației.

În adevăr exploatarea trăește din profit, adică din diferența dintre costul adevărat al unei mărfi și valoarea ei de pe piață. Suprimarea profitului este deci unul din țelurile cooperației.

Dar și socialismul propovăduiește suprimarea profitului.

Este cooperația socialism ? Nu. De oarece cooperația dă profitul înapoi consumatorului sau îl afectează unor fonduri colective, pe cînd socialismul tinde la suprimarea completă a profitului. Am putea spune mai exact că cooperația vrea, nu suprimarea profitului, care în orice caz este o tendință firească a sufletului omenesc și o pîrghie de progres, ci temperarea și întrebunțarea lui în scopuri obștești utile.

Prin urmare aceasta ar fi definiția cooperației: o asociație de

muncitori în care profitul revine, parte membrilor care o compun, iar parte fondurilor colective care folosesc tuturor și în speclal unor scopuri comune de educație și regenerare. Din acest punct de vedere o definiție bună, ni se pare aceea pe care o găsim în „*Nouveau Dictionnaire Encyclopédique*” de Jules Troussel și care sună astfel: „Societatea cooperativă este o societate de muncitori avînd de scop să pue în comun sforțările lor spre a eși din mizerie”.

În adevăr, esențialul în asociația cooperativă este nu capitalul, ci persoanele care compun asociația și care se presupun a fi muncitori, adică oameni ce-și îndestulează singuri nevoile vieții și care fac asociația nu pentru câștig, ci pentru a eși din mizerie, adică pentru un scop de înaltă valoare economică și socială și deci de o înaltă valoare morală.

Intrucît banca populară intră în această definiție, vom vedea mai departe. Pentru moment trebuie să lămurim altă latură a chestiei și anume, vom arăta în scurt dezvoltarea istorică a mișcării, adică evoluția ei în timp, spre a vedea, dacă așa cum nevoile l-au determinat cursul, cooperația de credit și cea de producție poate fi considerată în adevăr cooperație.

* * *

Orice mișcare socială are la temelie un mobil de ordin moral sau material. Intrucît mobilul este legitim și rațional, aceasta o spune analiza tuturor factorilor care determină mișcarea. Această analiză poate fi foarte largă și foarte amănunțită, dar ea se reduce de obicei la cîteva formule logice, întemelate pe realitatea strictă a împrejurărilor care determină viața. Aceste formule sint evanghelia, pe baza căreia se poate naște și trăi o mișcare și din care se va construi mai târziu doctrîna, în cadrul căreia se va dezvolta mișcarea.

Din acest punct de vedere, după cum creștinismul—o mișcare cu caracter moral—își are temelul în Evanghelle, pe baza căreia, mai târziu, s'a format o doctrină, care condiționează astăzi mersul întregului organism bisericesc creștin, tot așa cooperația își are temelul în programul „*grandios și profetic*” cum îl numește Gide, formulat de cel 28 de țesători dela Rochdale, care au constituit prima societate cooperativă.

Programul acesta e destul de cunoscut. Pentru ușurința discuției noastre, îl vom reproduce totuși și analiza.

Iată ce și-au propus „Cinstiții antemergători”—căci asta însumă „Pionieri”—al cooperației de azi.

„Societatea are de scop să realizeze foloase bănești și să îmbunătățească condițiile gospodărești și sociale ale membrilor, adunînd un capital împărțit în acțiuni de o livră spre a pune în lucrare următorul plan:

„Deschiderea unui magazin pentru vînzarea mărfurilor alimentare, îmbrăcăminte etc.

„Cumpărare sau construire de case pentru acei dintre membri care ar dori să se ajute reciproc, în vederea îmbunătățirii condițiilor lor de viață gospodărească și socială.

* Dăm acest program după Gide (Soc. Coop. de Cons.), pag. 23.

„A întreprinde fabricarea acelor articole, pe care societatea le va crede de folos pentru a procura ocupații acelor dintre membri care n'ar avea de lucru, sau care ar suferi din cauza micșorării salariului.

„A cumpăra sau a arenda terenuri care să fie cultivate de membrii fără ocupații sau a căror salarii ar fi insuficiente.

„Cînd va fi cu putință, societatea va păși la organizarea producției, a distribuției și a educației înăuntru și prin propriile sale mijloace, sau cu alte cuvinte, ea se va constitui în colonie independentă unde toate interesele vor fi solidarizate și va veni în ajutorul altor societăți care vor vrea să formeze asemenea colonii.

„În scopul de a răspîndi cumpătarea, societatea va deschide, în unu din localurile sale, stabilimente de cumpătare”.

Astfel s'au formulat principiile cooperăției la 1844.

Acesta este programul: simplu și precis dar conținînd în esență întreaga dezvoltare a mișcării cooperative de mai tîrziu, după cum simburile conține în embrion însușirile marelui arbore, sub care ne vom umbri mai tîrziu.

Un program nu este însă numai punctul de plecare al unor fapte de viitor, ci și rezultatul unor frămîntări trecute.

Organizația înjghebată de „Pionieri” a fost mijlocul prin care clasele sarace din acea vreme puteau rezolvi nevoile vieții.

În adevăr, la începutul secolului al 19-lea lupta dintre diferitele clase ale societății în Europa ia forme din ce în ce mai aprige. La epoca de care vorbim în Anglia, marea industrie luase un avînt formidabil prin descoperirea a fel de fel de instrumente mecanice, care cu ajutorul aburului—descoperire deasemenea nouă—se puteau pune în mișcare, înlocuind brațele omenești.

Acest fenomen a mărit enorm producția obiectelor fabricate și a dat un mare avînt industriei și comerțului, dar în același timp a mărit mizeria claselor muncitoare rămase fără lucru, sau plătite prost din cauza concurenței mașinilor.

Situația aceasta a creat o stare de mizerie, decadentă și nemulțumire generală, căreia îi trebuia un remediu. În acest scop apar fel de fel de încercări generoase și izolate care tînd să tîmăduie rănilile sociale ce apar tot mai des.

Subt forma de societăți de binefacere sau de asociații bazate pe milă, negreșit că se fac unele îmbunătățiri în soarta oamenilor săraci. Mult a contribuit în această direcție opera creștinilor sociali din Anglia, care, aplicînd preceptele creștine la nevoile economice și sociale, pe deoparte a temperat durerile imediate, iar pe de altă parte, a înlesnit curente și asociații din care a eșit mai tîrziu mișcarea cooperativă.

Tot în această epocă, trăesc și se ocupă cu problemele economice și sociale: Robert Owen în Anglia (1771—1858) și Saint-Simon (1760—1825) și Fourier (1772—1837) în Franța.

Totși au fost viziționari, lipsiți de spirit practic. Opera lor a fost efemeră și a încetat odată cu ei. Totuși, cași creștinii sociali, ei au înlăturat spiritele vremii, au stîrnit entuziasm, au creat curente, și au înlesnit astfel soluția de mai tîrziu.

Această soluție vine din împrejurarea că 28 țesători, rămași fără lucru, se hotărîsc a eși din nevoe „prin ei înșiși”. Depun un capital insignifiant la început, dar pe care continuă să-l mărească. Alcătuiesc un program, îi dau putere juridică și apoi îl aplică.

Intr'o stradă dosnică din Rochdale, apare o mică dugheană, de care rid trecătorii, dar afacerea merge bine și după puțin timp îmbrățișează toate nevoile muncitorești. Procedul este apoi imitat; asociații la fel apar pretutindeni, iar astăzi pe toată suprafața pământului, asociații în felul celor dela Rochdale, trăesc și se dezvoltă, aplicându-se la toate nevoile vieții.

Astfel s'a născut cooperația.

Celace n'a făcut filozofia veacului al 18-lea, celace n'a făcut entuziasmul și priceperea lui Owen, Saint-Simon și Fourier, a făcut stăruința unor modești lucrători de pinză cu o cotizație de 25 bani pe săptămână.

Cu drept cuvînt Charles Gide spune că „sistemul cooperativ n'a „eșt din crערul vre-unui savant, sau al unui reformator, ci chiar din „măruntaele poporului“.

Am făcut acest scurt istoric al împrejurărilor, care au dat naștere cooperației, tocmai pentru a inveda, că oricite teorii ar emite capetele gînditoare, oricîtă bunăvoință ar avea cineva, pentru realizarea unor anumite principii, în lumea realităților, nu poate pătrunde, decît celace e conform cu însușirile firii omenești.

Am mai făcut istoricul și pentru alt motiv.

Cooperația a apărut—sub forma consumului, din cauză că în țara și în timpul apariției ei, această era nevoia care striga desiegare.

Intr'o țară de lucrători, pe care ii ameninșă lipsa de lucru, lipsa de hrană și lipsa de îmbrăcăminte, era firesc ca asociația de consum, să fie cea dintălu formă de cooperație, care să apară.

Aceasta nu excludea și nu exclude celelalte forme ale mișcării. „Pionierii“ au avut această viziune și deaceia programul lor citat mai inainte și pe care Gide il numește „grandios și profetic“, cuprînde în esență tot celace mișcarea a realizat mai tirziu.

Ne vom referi în special la Băncile Populare. Subt forma cooperativelor de credit, mișcarea cooperativă o vedem apărînd intăiu în Germania, puțin timp după ce „Pionierii“ își începură opera lor în Anglia.

Pentru cine cunoaște situația economică și socială a Germaniei în epoca de care ne ocupăm, e ușor de înțeles, de ce cooperația apare subt forma creditului și nu a consumului.

Cooperația de consum în Anglia a fost, cum am văzut, un efect al mașinismului, sau mai exact al descompunerii formelor de producție din evul mediu. Acest proces atinge ceva mai tirziu Franța și mult mai tirziu Germania.

„Cu cincizeci de ani în urmă zicea L. Poinșard la 1907, două treimi din populația (Germaniei) trăia din agricultură și numai un sfert, din industrie și comerț. Trebuie să mai remarcăm, încă, că o bună parte din meșteșugarii locuiau în tirguri și sate. Acest lucru a avut ca rezultat o simplitate de moravuri prielnice menținerii industriei casnice, care produce lucruri solide, dar lucrute fără gust“.

Pe de altă parte, după dezastrul dela Iena (1806) se începe, în Prusia cași în toată Germania, transformarea proprietății rurale. Această transformare s'a făcut pe cale „pacifică și legală“, nu ca în Anglia sau Franța. Mica proprietate se formează aici răscompărînd cu bani, fiecare bucată defalcată din moșia proprietarului.

Dar atit meșteșugarii, pentru menșinerea lor în concurență cu marea industrie capitalistă, ce se năștea atunci, cit și micii agricul-

tori, pentru răscumpărarea lotului și punerea lui în valoare, aveau nevoie de bani și deci de credit suficient.

Pe la 1850 problema este în culmea acuității.

La orașe și târguri micul meseriaș cade pradă concurenței marilor exploatați; la sate, țăranul cade prada speculei cămătărești.

„În satul F. scrie A. Wuttig, deja de 12 ani, 9 | 10 din toate vitele, casele și pământul satului, au căzut în mâinile Evreilor”.

„Țăranul—observă Jäger—are nenorocitul obiceiul de a nu cum-păra și a nu vinde vite fără samsar. Se găsesc țărani care nu se încred în consătenii lor, au însă încredere în cel mai șarlatan samsar evreu. Vrea să cumpere o vacă de la vecin, se teme că i-o vinde prea scump; Evreul cumpără vaca de la el și o vinde apoi țăranului mult mai scump”.

Iată deci descrierea unor împrejurări din Germania de acum 60—70 ani, care se potrivesc adoma cu ceiace se petrecea la noi acum 30 de ani.

Două soluții se prezentau: Ajutorul prin sine însuși, sau intervenția statului.

Cea dintâi a fost propusă și admirabil realizată la orașe de Schulze-Delitzsch, iar la sate de Reiffeisen, cea de a doua a fost propusă de socialiști și în special de Lassalle. Nu intru în amănuntele luptei dintre cele două sisteme, întrucît nu acesta e scopul articolului de față. Ceiace nu a tăgăduit nici Lasalle și nici socialiștii de mai târziu este că Schulze a fost, „singurul dintre toți membrii partidului liberal care a făcut ceva pentru popor, și care are meritul incontestabil de a fi pus în fața clasei muncitoare problema asociației”, ceiace însemnează, în altă ordine de idei, că băncile populare au fost în Germania la 1850 singurele instituții care au rezolvit problemele economice și sociale care se puneau atunci.

Același lucru s'a întâmplat și cu cooperativele de producție pe care Germanii le-au aplicat admirabil la agricultori cu toată critica pe care am văzut că le-o face Kautsky.

Dar la noi ?

Sînt atît de recente împrejurările care au dat naștere mișcării cooperative în România, încît aproape nu ar mai fi nevoie să insistăm.

O mică excursie în trecutul nu tocmai depărtat al neamului românesc, va fi totuși de folos pentru punctul de vedere ce urmărim.

La începutul veacului al 19-lea, poporul românesc avea de rezolvit trei probleme:

- 1) Înlăturarea stăpînirii turcești.
- 2) Unitatea națională.
- 3) Consolidarea internă.

Aceste probleme erau deopotrivă de urgente și vitale, dar ele nu s'au rezolvit decît în ordinea în care le-am înșirat noi mai sus.

De altfel aceasta era și natural. Nu putea fi vorba de unitatea noastră națională și nici de introducerea unor reforme sociale înlăuntru, atîta timp cît țările noastre erau în stăpînire turcească; și iarăși nu putea fi vorba de reforme interne serioase, atîta timp cît neamul românesc se găsea sub stăpîniri deosebite, întrucît nu era cu putință, să se poată face ceva temeinic în gospodăria noastră națională, atîta timp, cît casa noastră era ocupată de un străin, ce se credea stăpînul ei, și atîta timp cît forțele noastre naționale erau răslețe și risipite sub diferite stăpîniri tot așa de vitrege.

Dar treptat cu înlăturarea stăpînirii străine, problemele interne se accentuează și iau un început de bună realizare. Problema agrară face obiectul Regulamentului Organic și a revoluției dela 1848, rezolvîndu-se în parte la 1864, adică după unirea celor două țări surori, iar în mod definitiv după terminarea războiului de întregire națională, început la 1916 și terminat cu unirea tuturor țărilor sub sceptrul românesc.

Nu este fără un adînc înțeles faptul că, prima improprietărire se face după 1859, iar a doua după 1916.

El arată, că un popor nu poate pași la rezolvirea nevoilor sale interne, atît timp, cît el nu și-a luat grija primejdiilor din afară, și nu și-a unit într'un mănunchiu toate puterile sale naționale, dar că, înlăturînd aceste griji, el nu mai poate sta un minut la gînduri, fără să nu procedeze imediat la consolidarea sa launtrică, prin reforme adînci, care să aducă cît mai multă dreptate socială și să creeze temelii puternice, pe soliditatea cărora să se poată dezvolta statul.

Din multitudinea nevoilor, care împresoară pe țărănul român de-a lungul veacului al 19-lea și mai ales în ultimele decenii, două sînt mai principale :

Nevoia pămîntului de hrană și nevoia de credit.

Toate frămîntările, pe care le înregistrează istoria în acest răstimp, au la temelie aceste pricină. Sînt încă vii în memoria noastră memorocirile ce le-au cășunat : latifundiile, arendășitul și camăta la safe, pentru a mai fi nevoie să le relevez.

Pentru înlăturarea lor pe căi legale și pașnice, niciun mijloc n'a fost mai mîntulor decît coopezația, iar la cele două nevoi urgente — pămînt și credit — care cereau cu insistență deslegare, s'a răspuns cu cele două feluri de întovărășiri, care s'au dezvoltat mai mult : *băncile populare și obștiile sătești.*

Băncile populare au stîrpit camăta și au înlesnit economia, iar obștiile sătești, au adus în folosul țărănimii, mari întinderi de pămînt, a cărui cultură s'a îmbunătățit foarte mult.

În afară de aceasta, aceste două feluri de întovărășiri au pregătît expropierea și votul universal, prin educația ce s'a făcut săteanilor și prin spiritul de solidaritate și demnitate, ce s'a cultivat între dinșii.

Fiecare brazdă trasă în pămîntul arendat prin obștii, era un pas spre expropiere și fiecare adunare generală dela banca populară, în care săteanul lua hotăriri cu privire la interesele lui economice și bănești, era o apropiere de ceasul votului universal.

În rezumat deci, la noi cași în Germania și cași în toate țările, ideea cooperativă a fost aplicată nevoilor existente și prin ea s'a eșit la lîmna din împrejurări critice, scutindu-se societatea de frămîntări primejdiioase, sau de cataclisme fără remediu.

* * *

Întrebarea fundamentală care se pune este icsă aceasta : Se poate aplica ideea cooperativă oricărei nevoi ? Sau, este ortodox cadrul doctrinar, pe care se sprijină băncile populare și cooperativele de producție ?

Iată ceace ne-a mai rămas să demonstrăm.

Dacă ar fi să dovedim ortodoxia instituțiilor noastre cooperative, pe un text din programul Rochdalian, așa precum adevărurile religioase sînt sprijinite pe texte scripturistice, ași putea să spun că chiar primul punct din statutul Pionierilor și anume „cel care vorbește de scopul societății, se referă la *„foloasele bănești ale membrilor prin formarea unui capital.“*

Cetitorul să examineze cu atenție toate punctele din programul pe care l-am dat în extenso mai înainte și va vedea că peste tot „Pionierii“ se gîndesc la înlăturarea a fel de fel de nevoi, care ar putea lovi pe tovarășii din asociație, *fără nicio aluzie la suprimarea completă a profitului.*

Tocmai în aceasta a constatat superioritatea sistemului Rochdalian, față de utopiile lui Owen, Saint-Simon și Fourier. Pionierii nu au avut în vedere suprimarea profitului ci întoarcerea lui sub formă de risturnă la consumator sau utilizarea lui în scopuri obștești. Acestei împrejurări se datorește apoi faptul că cooperația în Anglia a progresat atît de mult. Discutînd această chestie, Vandervelde spune că „nimeni nu se gîndește să conteste însemnătatea rezultatelor obținute de cooperația engleză cu cele două milioane și jumătate de aderenți și cu o cifră de afaceri ce trece de un miliard, dar că preocuparea de dividende este împinsă prea departe, în această mișcare a cărei „progrese materiale sînt atît de mari“. Cu alte cuvinte, Vandervelde recunoaște că Cooperativele engleze sînt în progres, dar că prea au în vedere dividendul.

În orice caz—adăugăm noi—îndrumarea sănătoasă a cooperației engleze, a ferit-o de riscuri primejdioase, iar această îndrumare își are origina tocmai în felul cum au înțeles mișcarea Pionierilor dela Rochdale și cum au pus-o în aplicare.

În ce privește băncile populare, este drept că Pionierii nu le vizează direct, ele nu pot fi totuși excluse din programul cooperatist.

Pe lângă împrejurările de fapt pe care le-am studiat mai înainte și din care am văzut că aceste bănci au ridicat din nevoi o mulțime de nenorociți și au tămăduit o stare de lucruri, îndeplinind astfel un mare rol economic și social, celace este prima datorie și suprema rațiune de a fi a unei instituții, mai este și un motiv de drept.

În adevăr, moneda este unitatea de schimb. Fără ea relațiile dintre oameni ar fi imposibile sau dificile, după cum fără hrană sau îmbrăcăminte, nu se poate concepe viața fizică.

Dacă lipsa de hrană sau îmbrăcăminte ne-o poate înlătura Cooperativa de consum, de ce lipsa unității de schimb, a monedei să nu ni-o poată înlătura Cooperativa de credit? Nu văd nicio deosebire între o împrejurare și alta și deci nu există niciun temel serios ca asociația de credit să nu poată intra în sfera noțiunii de Cooperativă.

Creditul nu este altceva decît mijlocul inventat de progresul social de a înlesni circulația acelei unități de schimb care este banul, iar creditul cooperativ este instituția care înlesnește circulația banului și în același timp îl împiedică de a se transforma în capital uzurar prin limitarea dobînzilor și întrebunțarea profitului în folosul asociației, celace este în alte cuvinte, risturna din asociația de consum.

Așa dar asociația de credit este asociație cooperativă, și deci țara noastră are o mișcare cooperativă.

Același lucru se poate spune și în celace privește cooperativele de producție.

Căci mai întâiu chestia numelui „societate de producție“ sau „de producători“ e indiferentă, de oarece asociația de producție poate să se compue sau să nu se compue din producători, dar ea este în orice caz o societate de producție, întrucît înlesnește și canalizează producția.

Apoi scopul asociației de producție, nu este mărirea prețului, ci sporirea producției, celace, după cele mai elementare principii de economie politică, nu duce la urcarea prețurilor, sau la scumpirea vieții ci dimpotrivă, iar profitul asociatului rezultă din plusul de producție și calitatea ei, nu din urcarea prețului.

Și apoi cine este producător și să nu fie în același timp consumatorul unei mărfi de altă trebuință?

Iar cînd în piață consumatorul unui anumit fel de marfă vrea să profite pe spatele unui producător al altui produs, atunci, pentru stabilirea unui echilibru economic, ultimul are tot dreptul să se pue în gardă, să se organizeze pentru a nu fi frustrat de prețul muncii sale.

Acesta este rolul societății de producție.

Evident că ea, cași banca populară și cași cooperăția în genere nu realizează tot celace am dori, sau tot celace principial se pune în sarcina ei, dar pe noi nu ne interesează integralitatea unui principiu, a cărui reușită și siguranță atîrnă de atîția factori, ce scapă prevederilor omenești.

Universul e prea mare și prea complex, pentru ca mintea omenească să-l poată înfrîngi în execuția legilor de care se guvernează, iar problemele sociale în profunzimea lor, ascund taine pe care mintea omenească abia tîrziu le întrevede, dacă nu-l scapă cu totul.

Și apoi nu este vorba în omenire de realizarea binelui absolut, ci de stabilirea unui echilibru de forțe, atunci cînd se face o deplasare, care e tot așa de inevitabilă cași legea gravitației universale. Forțele sociale în neconținută prefacere produc în timp și în spațiu depresiuni și ridicări. Pentru ca diferența de nivel să nu fie prea accentuată, anumite elemente intervin pentru a restabili echilibrul. Binele absolut este una din enigmaticele vieții omenești, de acela ei nu ne interesează decît ca directivă generală, nu ca scop imediat. În vederea stabilirii acelu echilibru de forțe care să înlesnească progresul și să înlătore cataclismele, pe noi ne interesează faptul, imediat și practic, că pentru moment, prin asociație, putem scăpa din primejdia robirei economice, niște elemente pe care redîndu-le libere societății, avem siguranța că vor putea contribui la progresul ei.

Acesta este rolul adevărat al cooperației și din acest punct de vedere, ea a adus neamului și țării noastre servicii imense sub toate cele trei forme: credit, consum, producție.

Aceasta este concluzia noastră.

Incheem.

Expunerea noastră a fost poate prea lungă, dar chestia este complexă și necesită digresiuni. De acela la fiecare pas m'am simțit ispitit să alunec pe panta unor discuții care nu intrau direct în subiect, dar care priveau de aproape, fie cooperația în genere, fie nevoile noastre economice.

Pe de altă parte, căutînd să rămîn în cadrul subiectului propus, multe chestii vor fi rămas nu tocmai deslușite.

Cu binevoitorul concurs al revistei, sper să îndeplinesc aceste lipsuri într'un număr viitor.

Pr. C. Dron

Arta și uritul

Starea actuală a cercetărilor estetice a admis un fel de amestec în polemica dintre opiniile contradictorii, adoptând una din acele convenții comode de care vorbea Poincaré, artificiu metodologic, care trece peste o serie de dificultăți fără să le rezolve, neglijându-le intenționat și procedând mai departe la noi investigații, cași cum nu s'ar fi ivit nici o complicație. Puține studii estetice mai recente se mai întrebă asupra definiției artei. Cele mai multe se mulțumesc, dimpotrivă, cu o modestă explicație, fără să intre în probleme fundamentale. În locul lui „pourquoi“ estetic, teoreticienii se mulțumesc astăzi cu un modest „comment“, care de cele mai multe ori se reduce la prezentarea descriptivă a moravurilor estetice, etnografic catalogate, la diferite popoare și societăți. Și aceeași metodă inaugurată de E. Grosse, în a sa „Anfänge der Kunst“, s'a arătat mult mai fecundă ca speculațiile filozofice gratuite asupra frumosului ori sublimului de pe vremea unui Vischer, sau decit elementarele experiențe estetice de laborator ale lui Fechner.

Multe studii revin însă, cu un fel de nostalgie, la vechile întrebări primare. Ce e arta? Care e obiectul ei? Și în lipsă de precizări mai nuanțate, se răspunde azi cași eri cu această comodă definiție: arta e tratarea frumosului. Simplu, general și oarecum evident. Orice comentariu devine de prisos, căci adevărul pare axiomatic. Numai că o astfel de prezentare a chestiei e o tautologie. Artă e frumosul și frumosul e artă. Dar ce e frumosul? Și dificultățile reîncep.

Să admitem însă, că am ști cu toții care sînt caracterele clare, apodictice, după care se poate cunoaște imediat un fenomen estetic.

Definiția de mai sus încă nu ar fi adevărată. Căci artă, cel puțin cea modernă, e de multe ori o realizare a uritului. Obiec-

țul pe care-l tratează cutare roman contemporan, ori cutare pictură expresionistă poate fi hidos. Aceasta nu-l împiedică să e-moționeze și să placă.

Totuși definiția sus menționată conține un adevăr istoric. Ea e valabilă pentru o anumită epocă, s'ar putea spune, pentru vechea civilizație greco-romană. Atunci arta căuta, în adevăr, realizarea frumosului, indiferent de ce era acest frumos, mai exact, a frumosului, așa cum era conceput de mentalitatea curentă de atunci. Sculptura și pictura înfățișau corpurile armonice dezvoltate, literatura, caracterele neînfrinte, eroice, muzica, tonalitățile și ritmurile înălțătoare, stenică ori stimulente. Nimic degenerat, îmbătrânit, monstruos ori deviat, alături de linia amplă și vie a exuberanței, a tinereții și a sănătății. Frumosul și sănătosul erau noțiuni foarte învecinate. Cercetînd mai deaproape evoluția genetică a primei noțiuni ni se pare și firesc să fie așa. Frumosul a trebuit să aibă, mai întăiu, o semnificație biologică. O estetică evoluționistă atentă și lipsită de prejudecăți ne-ar arăta că primitivii consideră frumos celace nu atinge cît de puțin instinctul nostru de conservare. Un focar de infecție, un cadavru, o figură hidoasă de animal carnasier, ni se par urite fiindcă sînt amenințătoare. Copiii, așa de aproape de sălbatici în unele prîvințe, se conduc după acest criteriu. Ei confundă frica cu uritul. În schimb, o floare sau un copil plîpînd, pot părea frumoase, fiindcă sînt inofensive, fiindcă repauzează, printr'un sentiment de pace, încordarea nervoasă, în acțiunea de apărare contra mediului. Altă serie de fapte confirmă aceeași interpretare a frumosului primitiv. Instinctul de conservare a speței, evident în fiecare act sexual, împinge femela în căutarea unui etalon masculin, care să reprezinte cele mai perfecte atribute ale rasei. Femela e aceia care selectează aceste calități, fiindcă e legată mai strîns de responsabilitatea procreației. Pe de altă parte, nevoia de succes sexual îmboldește masculul cătră ornamentație, cătră seducție prin diferite mijloace, care, în ultimă instanță duc la o înfrumusețare sub diferite forme. Se știe cum Darwin găsea aceeași interpretare în cîntecul păsărilor—făcut să atragă femela,—în pîntenii cucoșului sau în penajul păunului. Această artă sexuală primitivă, trimite pînă astăzi încă reminiscențe în psihologia feminină, atunci cînd sportsmenii ori ofițerii găsesc și în zilele noastre, un mare succes pe lîngă femei.

Principiul de selecție sexuală alege astfel numai ceiace e sănătos, normal. Ea evită surprizele, caracterele prea individuale ori prea specifice. Ceiace seamănă cu speța e frumos, ceiace se îndepărtează dela ea e urit. În această prîvință, frumosul se confundă cu normalul, deci cu *comunul*. Montesquieu are dreptate să dea următoarea definiție frumosului: „Le père Buffier a défini la beauté: l'assemblage de ce qu'il y a de plus commun. Quand sa définition est expliquée, elle est excellente... Le père Buffier dit que les beaux jeux sont ceux dont il y en a un plus

grand nombre de la même façon ; de même la bouche, le nez, etc. Ce n'est pas qu'il n'y ait un beaucoup plus grand nombre de vilains nez que de beaux nez ; mais c'est que les vilains sont de bien différentes espèces ; mais chaque espèce de vilains est en beaucoup moindre nombre que l'espèce des beaux. C'est comme si, dans une foule de cent hommes il y a dix hommes habillés chacun d'une couleur particulière : c'est le vert qui domine“.

Femeia, care e reproducătoarea speții, va căuta numai caracterele comune acestora, pentru a nu-i altera tipul. Frumusețea dela care se inspiră arta elenă e tocmai aceasta, adică frumusețea robustă, normală. Criteriul ei estetic e biologic. Și astăzi în accepția obișnuită, „belle femme“ înseamnă o femeie voinică și sănătoasă.

Pentru această epocă, definiția care pretinde că arta e realizarea frumosului, e adevărată. Celace artistul vrea să transmită e emoția aspectelor comune, din viață. Nu-l interesează nici specificul, nici originalul. Afară de câteva excepții, toate statuile sau baso-reliefulurile egiptene ori babilonene și în bună parte cele greco-romane, se asemănă, reprezentând un tip generic lipsit de particularitate. Ele sînt în același timp și anonime fiindcă individualitatea artistului nu e încă complet degajată de ambianța socială. Cum putea să se deosebească un artist de ceilalți, cînd preocuparea lui era tocmai expresia generalului și a colectivului ? Biologică la origine, realizarea frumosului devine socială mai în urmă. Normalul și colectivul își dau mina ca să creeze, în acele timpuri, arta frumosului.

La un moment dat al istoriei o revoluție decisivă cutremură din temelie judecățile estetice. Toate valorile artistice sînt răsturnate. În locul artei păgine a frumosului se substituie încetul cu încetul arta creștină a uritului. Creștinismul n'are nimic biologic în el. El e o negare a vieții sub toate formele. Morala creștină recomandă renunțarea, ascetismul, mortificația. Ea combate lupta, eroismul, afirmarea de sine, plăcerea sau voluptatea. Estetica creștină o urmează pas cu pas. Nu mai e frumos ceia ce e sănătos, robust ori viguros. Circurile fastuoase în care mișunau corpurile goale armonice dezvoltate, cad în ruine. Departe de ele, în inima deșertului, sub cerul liber, în văgăunile peșterilor, anahoreții umplu liniștea pustului, cu lumea lor degenerată de martiraj, urjită de boală și suferință. Averea și opulența e disprețuită, în locul lor e cîntată sărăcia. Plăcerea fină a epicureismului face loc cultului suferinții. Ambiția superbă a curiozității filozofice se coboară până la sărăcia de duh a călugărilor ignoranți. Corpurile se acopăr și se degenerază. Moartea își întinde vălurile peste toate locurile unde palpita altădată clocotirea vieții.

E greu de conceput revoluție sufletească mai definitivă. Nici

un moment istoric nu se afirmă cu mai multă contradicție în discontinuitate față de antecedentul său, ca mentalitatea creștină. Niciodată victoria absurdității nu reprimă mai puternic logica biologică de conservare, anihilind-o mai decisiv, schimbând toate valorile în contrariile lor, suprimind tot ce e util vieții și dezvoltării ei.

Urîtul e și el o invenție creștină. Artă nu mai caută frumosul. Pictura primilor secolii, după căderea lumii romane, ne înfățișează corpuri de schelet, măcinate de abstenență și suferință. În lividitatea lor, ele amestecă veșnic ideea morții. Viziuni orifice de infern, figuri monstroase de bizare animale, acele „gargouilles“ strecurate în toată arhitectura catedralelor gotice, constituie toată preocuparea sculptorilor. Tablourile germane primitive introduc peste tot reprezentarea morții. Picturile reprezintă de obicei un schelet, care aduce aminte muritorilor vanitatea vieții. Muzica perde accentul voluptuos pentru ca să capete un altul, grav și melancolic. În toată epoca aceasta, arta se transformă în reproducerea urîtului. Această evoluție îndepărtează orice caracter biologic. Artă suferă aceeași transformare ca toate producțiile sufletului omenesc. Elementul natural, biologic apare numai la început. Deasupra lui, se clădește încetul cu încetul elementul uman. Se depun straturi de civilizație, care acopăr, complică sau derivează natura primitivă. Rolul principal, în această operă de desfigurare a elementului animal, îl joacă desigur inhibiția. Fiecare epocă care înseamnă un progres în spiritalizarea naturii omenesci, se săvârșește printr'o înăbușire a unui element instinctiv sau impulsiv. Orice operă de civilizație e o victorie asupra naturii, o înfrângere a logicei biologice. Din acest punct de vedere, umanizarea primitivității se înfățișază ca absurdă. Absurdă din punctul de vedere al instinctului de conservare pe care-l nesocotește, deasupra căruia se alcătuește, pornind dela alte legi și dela alte criterii, dar de o absurditate fecundă, care dă sufletului omenesc alte orizonturi și alte îndreptări. În această absurditate, prin care omul pare că îmbrățișază tocmai ceiace îl vatâmă, prin care își disprețuește propriul său interes printr'o stranie nobleță a cărei dreptate și comprehenziune merge până la priceperea contrariului, până la tolerarea adversității, până la asimilarea opoziției, el își măsoară hotarele minții și a generozității. Toleranța în morală, poate maximumul de valoare etică, e, din punctul de vedere al logicii de conservare, o absurditate. Și totuși cită înălțime umană invederează!

Urîtul în artă trebuie privit la fel. Și el e un rezultat al acelulași proces de complicație, de diferențiere care înglobează în ea nu numai toate aspectele unui fenomen, dar și antitezele ori contrariile sale. Și el e o dezrobire de logica biologică, e din aceeași familie cu toleranța morală.

Creștinismul săvârșește această transmutare a valorilor estetice dela natural la uman. După el, tradiția se continuă până

la renaștere. Un moment de criză în timpul acestora, când frumosul revine ca preocupare primă în opera de artă. După acela însă evoluția continuă. Înainte de renaștere, Dante dă o descriere a grozăviilor infernului. Același subiect e tratat în pictură de Cimabue. Holbein își desenează al său „Totentanz“, în toate ipostazele sale, pe o lamă de pământ. A. Dürer strecoară în fiecare tablou o hidroasă țeastă de mort. Acestea chiar în timpul când un Tizian, un Giorgione sau Rubens, în concordanță cu logica vieții, tratează mai ales frumusețea sănătoasă a antichității. Pasul cel mare îl face Shakespeare. Opera lui mișună de aparițiuni monstruoase, chinute de grimase, de strîmbături morale, de pasiuni josnice, de acte absurde.

Pe măsură ce se apropie de timpurile moderne, arta se îndreaptă, din ce în ce mai mult, cu pași hotărâți către infinitele aspecte ale uritului. Romantismul scrie chiar o pagină de critică, în care justifică aplecarea artistului către urit. Și dacă reacțiunea clasică a frumosului cu un David sau Ingres în pictură, cu un Canova în sculptură, strălucește o clipă, ea își pierde îndată gloria. Realismul în literatură atinge apogeul în evoluția contra frumosului. Se pledează pentru încetățenirea oricărui subiect și se crează o teorie, după care subiectul e absolut indiferent în artă. Mai mult, subiectele umile, modeste, urite sînt declarate mai valoroase. Patosul romantic sau idealismul clasic par demodate. Un Flaubert, un Zola, un Maupassant, după el Huysmans sau Mirbeau arată chiar o predilecție desăvîrșită pentru subiectele scabroase. Baudelaire, cu un fel de satanică perversitate, e obsedat de urit în cele mai pline de efuziune momente poetice.

Reluînd tradiția lui Goya, Daumier se specializează în aspectul plin de schime și grimase ale figurii omenești, biciuește ridicolul pe care-l tratează numai pentru valoarea lui de caracteristic și de pitoresc.

Astfel imperiul uritului își întinde zi cu zi hotarele și năvălește zi cu zi întreg domeniul artei. Cu această transformare însă, apare și un nou criteriu de evaluare estetică.

Toate lucrurile frumoase se aseamănă între ele. Prin originea și prin funcția sa, frumosul e comun. În accepția primitivă sau populară e frumos ceiace nu lovește prin vre-o deosebire, e frumos ceiace e normal. Procesul de individualizare al artistului, ca și acela de specificitate al subiectului la antici, care tratau în totdeauna „subiecte frumoase“ ori ideale, era minim. „La nuit, tous les chats sont gris“. În lumea idealului toate ființele sînt la fel. E curios cum seamănă între ei zeii greci. Și e firesc să fie așa. Lucrurile frumoase sînt acelea care se apropie de un criteriu ideal. Ca să se apropie de acest etalon, ele trebuie să fie asemănătoare.

În lumea uritului însă nu există criteriu minimal. Scara lui e infinită și poziția fenomenală pe această scară, fatal, disconținută, dispartată.

Idealul prin funcția lui de unificare socială—e comun la un grup întreg de oameni—nu poate fi decît unul. Realitatea însă poate fi *diversă*. Frumosul, fiindcă ține de ideal, e și el *unic*.

Pentru a ne lămuri, pentru a ne conduce în anarhia diversă a realității, a uritului, ne trebuie și acolo un criteriu. Cum am putea deosebi lucrurile urite între ele? S'a găsit și pentru aceasta un remediu. S'au deosebit atunci subiectele după gradul lor de *caracteristic*, de specific ori de pitoresc. Dacă frumosul ne apare sub aspectul lui de idealitate, uritul nu poate fi distins decît după gradul său de particularitate, după cea ce îl *deosebește* de alte fenomene, nu după ce îl *aseamănă*. Dacă arta frumosului era generică, aceia a uritului va fi specifică.

Cu aceasta s'a deplasat însă și punctul de vedere artistic. Nu ne mai interesează astăzi calitatea de frumos a temei artistice, ne interesează mai degrabă aspectul nou sub care se prezintă. Fiecare apreciere estetică valorează atît cît valorează facultățile de cunoaștere care o formulează. Orice teorie estetică e condiționată de o teorie a cunoașterii. Adevărul e vechiu, e formulat încă de Kant. Dar fiecare epocă își modifică până la un punct teoria sa de cunoaștere. Mentalitatea modernă e revoluționară, în orice caz progresistă. Vrem veșnic noutate, schimbare. *Originalul* a devenit o valoare, un scop în sine, după ce fusese altădată numai un modest mijloc. Un lucru e bun dacă e original. Acesta e criteriul de apreciere al zilelor noastre. În istorie, unde individualul cere să explice tot, în-artă, în invențiile tehnice, în politică chiar, cerem veșnic schimbări. Febrilitatea și nervozitatea contemporană e în continuă căutare de lucruri nouă. Dacă în alte epoci, de severă disciplină tradiționalistă, noutatea era privită ca o infracțiune, astăzi ea e încurajată și premiată peste tot. ¹ E firesc, astfel, ca specificul ori caracteristicul să fi înlocuit în rang frumosul.

Un alt grup de cauze se asociază în favoarea aceleiași interpretări. E individualismul modern. Conformismul indivizilor cu mediul e un caracter al societăților primitive. Pe măsură ce societatea devine mai complexă, intervine în structura ei un proces de diferențiere. Individul se degajează de mediul social, formînd o realitate aparte, suficientă ei însăși. Cînd grupurile se transformă, după expresia lui Tönnies, din „comunități” în „societăți”, atunci individul devine o valoare autonomă. Personalitatea lui se afirmă în contrast cu a celorlalți. El trăește o viață sufletească independentă și produce valori personale. Urmează de aici o originalitate firească în toată producția socială, originalitate care e mai sensibilă în artă ca în oricare alt domeniu.

¹ Am dezvoltat mai pe larg aceste idei în „Idée de révolution dans les doctrines socialistes”, Paris, 1923, p. 397-400. Cf. *Benedetto Croce: Esthétique*, Paris, 1908.

* * *

Dacă observațiile de mai sus sînt întemeiate, sîntem siliți să ajungem la concluzia că evoluția artei înglobează în fiecare zi o nouă porție de urît. La masa frumosului admis, se adaugă zi cu zi o nouă contribuție furată din lumea urîtului. Și nu vorbim aici numai de noțiunea de subiect. Înțelegem prin urît o temă cu toate sentimentele pe care le trezește, un fond sufleteș cu toate rezonanțele lui în inima artistului.

În adevăr. Ceiace face un artist cînd creiază o operă de artă originală, o operă care nu e numai o imitație a unor procedee tradiționale sau o copie sarbădă a tehnicilor consacrate, e să arăte că și cutare temă artistică *merită* să fie tratată, merită să fie scos din uitarea sau neglijența cu care se trece pe lingă el. Artistul nu face altceva decît să *reabiliteze* urîtul. *Orice operă de artă, în adevăr originală, nu e decît o pledoarie în favoarea urîtului.* Creatorul adevărat se muncește să evedențieze prin o nouă combinație a elementelor sau prin o nouă concepție a materialului artistic, că indiferența față de tema pe care o tratează e nejustificată. Toată munca, toată ingeniozitatea lui e asemănătoare cu aceea a unui avocat care pledează pentru un vinovat, sau cu aceea a unui polemist care argumentează pentru o concluzie dubioasă. Numai că artistul pledează sentimental. El nu se mulțumește să obție achitarea subiectului său, până atunci neadmis în cîmpul artei, dar cere mai mult, cere ca opera să devie iubită, să-și capete partizani. El pledează pentru simpatie. Procesul durează cîteodată cîteva generații. Spiritele rutinare refuză încetățenirea unei noi porții de urît. Generațiile se luptă între ele, unele apărînd, altele acuzînd. Lucrurile ajung cîteodată chiar la tribunal, cum e cazul lui M-me Bovary a lui Flaubert.

Cînd un Baudelaire cîntă în poezie cadavrul și descompunerea lui, cînd E. Verhaeren introduce teme considerate până la el apoetice, cum e de pildă uzina, gara, fabrica etc., cînd un Gorki descrie „golani” stepei și Dostoewski detracății vîleșii, cînd un Rodin, părăsînd formele moi și voluptoase, liniile ample și armonizate, sculptează contururi severe, dure, adesea schiloadă, toate acestea înseamnă că acești artiști atrag atenția asupra unor aspecte considerate până atunci ca urîte, ca străine artei, și că se strădănuiesc să le arate vrednice de ochiul artistului și de gustul publicului. Aceiași e și intenția pictorului expresionist ori futurist, al literatului dadaist. Toți pledează pentru urît. Și dacă reușesc, la lista subiectelor admise se mai adaugă încă unul.

Acest proces nu privește numai fondul artistic. El se aplică în acelaș fel la formă, la tehnică. Un Victor Hugo a putut fi considerat pe vremuri ca un revoluționar al formei. El a introdus epitetul colorat, o anumită muzicalitate a versului, un anume tip de rimă pe care clasicii le-au declarat eretice, le-au combătut ani

dearîndul în numele frumosului. Același lucru s'a petrecut cu versul liber. Technica aceasta fără lege și fără normă a părut o monstruoșitate. Azi pare un procedeu învechit, s'ar putea zice prea... frumos și se caută o tehnică nouă care va apărea în primele zile ca o aberație.

Același lucru în pictură. Cînd, acum vre-o patruzeci de ani, impresionistii procedînd dela Manet, au așezat pe pînză în mod brutal, unul lingă altul tonuri opuse, contradictorii, obținînd valori și efecte pe care nu le cunoștea arta de tranziție între culori a clasicismului, a fost un scandal. S'a părut o monstruoșitate. Azi pictura unui Renoir, Degas ori Claude Monet își recunoaște începutul declinului. Și un Van Dongen sau Picasso, cași un Jean Cocteau, sau Phillipe Soupault, încep iarăși povestea ca s'o termine într'o bună zi la fel.

Există un frumos admis, dar arta nu poate să rămîie la el, fără să moară ori să decadă. Evoluția estetică nu se poate efectua decît prin încetățenirea uritului. Și calitatea pledoariei în favoarea acestei „naturalizări“ e tocmai talentul artistului.

Evoluția artei în direcția uritului caracteristic ni se pare astăzi o achiziție definitivă. O operă care ar prezenta numai aspecte frumoase, printr'un exces de idealizare, ni s'ar părea ori, lipsită de forță, ori pur și simplu anostă. Să se gîndească oricine la un roman de Henry Bordeaux. Nici o pată nu pingărește virtuțile imaculate. Eroii sînt admirabili în toate privințele. Ei intrunesc toate calitățile pămîntești : sînt frumoși, inteligenți, bogați, generoși. Lumea sa paradiziacă, siropoasă, ne plictisește prin perfecția mediocrității sale, prin lipsa de nervozitate, de curioșitate a ceiace e dincolo de aspectul roz și angelic al lucrurilor. Nu există mai fericit antidot la asemenea romane decît lectura unui Dostoewski, cu furnicarul său de ființe decăzute, detracate uneori, totdeauna sublime. W. Rathenau îi spunea, într'o conversație, lui A. Gide, că îi displac Americanii fiindcă nu au păcate. Operele artistice care tratează exclusiv frumosul, sînt ca Americanii. Ne rămîn străine prin însuși desăvîșirea lor. Nu le înțelegem fiindcă ceiace e uman e pătat de păcat. Perfecția ne depășește și ne plictisește. Mîntea contemporană e mai complexă decît acela, care putea privi neturburat un aspect idealizat. Astăzi amestecăm lucrurile, tocmai ca să le dăm figura realității. Din cîte impurități e făcută muzica lui Wagner ! Și totuși ce deosebire față de acela a lui Massenet ! Eroii lui Georges Ohnet sînt plini de calități și totuși preferăm pe acela ai lui Balzac, în care demonul abisurilor a vărsat o picătură de păcat. Exemplele alese sînt desigur mai mult o parodie a frumosului, decît o perfecție propriu zisă. Totuși facultățile de cunoaștere contemporană nu pot admite o creație exclusiv idealizată a existenței. Gustul contemporan e pervers, tocmai prin complexitatea lui. Orice gînd modern e dublu. El conține în definiția lui afirmația și negația sa însăși. Frumosul pur, în-

cadrat, necondiționat de urit, rămîne alături de comprehenziunea noastră, ne pare convențional, artificial, rece. Cerem operei de artă să ne dea urit interesant, urit reabilitat de talentul artistului. Aceasta fiindcă nevoia progresistă a civilizațiilor noastre cere veșnic inedit. Și cum am arătat mai sus, numai uritul poate fi nou sau caracteristic. După cum în revoluțiile sociale numai plebea face revoluții, numai ea are interesul să schimbe de situație, fiindcă are totul de cîștigat și nimic de pierdut, tot așa în artă, numai uritul se prezintă veșnic schimbător. Frumosul, cași noblețea, cași fericirea, e conservator. Singură imperfecția e ferment către mobilitate. Dacă universul și-ar găsi o expresie perfect estetică, s'ar înăbuși în propria lui asfixie.

În definitiv, opoziția dintre frumos și urit în artă, e opoziția dintre clasicism și romantism. Clasicismul se definește prin calm, prin ceva ajuns, fixat, definitiv. El atinge un grad în care nu mai e nimic de adăugat sau de schimbat, fiindcă criteriul ideal a fost atins. Romantismul, din contra, e expresia devenirii, a virtualității care se realizează, care aspiră către forma definitivă a potențialității, care nu s'a descărcat încă în realizarea ei. E situația unei substanțe inferioare în cursul ascensiunii către o treaptă superioară.

* * *

A cînta uritul pentru a-l face acceptabil, pentru a-l încetățeni alături de frumos ca un domeniu susceptibil de a fi tratat artistic, înseamnă, înainte de toate, a avea un simț puternic de dreptate. A pleda pentru ceva desconsiderat, a te apropia de un obiect pe care nimeni nu-l bagă în seamă, a-i face apologia contra tuturor, a reuși în fine să-l strecoți în simpatia publicului, iată misiunea de apostolat întru justiție a artistului. Dreptate față de aspecte disconsiderate ale vieții, aceasta e, într'o anumită privință, opera de artă. Fiecare individ poate să facă de-alungul vieții sale un act de dreptate. Gestul său însă e făcut în favoarea oamenilor, a ființelor vii. El are, oricum, o semnificație utilitară, practică. Artistul își exercită generozitatea sa față de obiecte inanimate, de fenomene ale naturii. El reabilitează lucruri inutile. Deaceia funcția sa de simpatie e proverbială, de aceia identificarea sentimentală cu obiectul artei sale e completă, de aceia funcția sa de dragoste e hipertrofiată, enormă, monstruoasă. El intră în intimitatea lucrurilor și a fenomenelor, le ghicește gîndul și taina, devine una cu ele. Acest fenomen a fost numit de estetica germană „Einfühlung“. E mai mult decît o imitație, e „fața interioară a imitației, e fața interioară a acestei imitații involuntare... „Einfühlung“, constă în a trăi acțiunea interioară a voinței“. ¹ Operație însă care nu e numai o fuziune a-

¹ Th. Lipps, Aesthetik, p. 121—126; Volkelt, System der Aesthetik, p. 226, 256.

fectivă, ci care presupune și o largă comprehensiune intelectuală, o înțelegere profundă, intrinsecă a fenomenului contemplat. „Atitudinea estetică—ne spune Witasek,—consistă în starea de conștiință concretă produsă de sentimentul unui conținut reprezentativ”¹ Lipps descrie și mai bine acest fenomen: „Trebuie să distingem mai multe grade ale aceluiași fenomen. El debutează printr’o imitație exterioară, care la început e oarbă. Apoi urmează o imitație care ne apare ca realizarea unui efort, care conține în ea însăși această acțiune interioară: de pildă imitația mișcărilor unui acrobat. Din această stare se desprinde în fine imitația pur interioară, iar din aceasta țîșnește comprehensiunea intelectuală a mișcărilor percepute”.² Un alt estetician scrie: „toate principiile și toate faptele estetice pot să se reducă, mai mult ori mai puțin direct, la identificarea eului nostru cu obiectele”.³

Această identificare sentimentală, simpatetică, nu e posibilă însă fără o puternică facultate de iluzionare, chiar de n’ar fi vorba decît de o iluzionare conștiință, de o conștiință care și-ar da seama că se iluzionează.

Identificarea poate fi de două feluri: a noastră cu obiectul sau a obiectului cu noi.

Cînd simpatizăm puternic cu cineva, creîm de obicei un tip ideal, pe care-l purtăm în suflet și pe care persoana iubită trebuie să-l îmbrace, să și-l apropie în totul. Și toate gesturile sale le asimilăm acestui tip ideal. Dacă din cînd în cînd sîntem contrașiși, întrebuițăm o întregă sofistică pentru a ne demonstra nouă înșine identitatea între persoana iubită și tipul nostru mental. Cu cit diferența e mai mare, cu atît imaginația noastră trebuie să lucreze mai mult; cu cit obiectul e mai inferior, cu atît contribuția noastră imaginativă e mai intensă, fiindcă trebuie să-l creeze aproape din nou.

În această privință se poate spune că *un fenomen sau obiect urît e mai susceptibil de a fi tratat artistic decît unul frumos, fiindcă lasă o margine mai mare creației artistului.*

În cazul unui subiect frumos, marginea e mai mică, totul e dat din natură, imaginația creatorului se leagă de un cîmp mai restrîns, e oarecum mai limitată. Funcția sa se reduce, de cele mai multe ori, la o reproducere, la o simplă imitație.

Din contra, uritul e mai stimulent. Însărcinarea artistului e mai vrednică, fiindcă e mai grea. Libertatea lui e mai mare, fiindcă nu trebuie să se îngrădească la o accepție comună, socială, a unei valori estetice dată mai înainte chiar de momentul creației.

¹ S. Witasek, *Grundzüge der allgemeinen Aesthetik*, p. 133. Cf. Ch. Lalo „Les sentiments esthétiques”, p. 63.

² Lipps, op. cit., p. 125.

³ Lalo, op. cit., 67.



Aceste citeva observații n'au nimic dogmatic în ele. Ca toate speculațiile estetice, ele se resimt de fragilitatea și recența disciplinei. Ceiace am vrut să indicăm a fost doar un aspect al artei moderne și, în același timp, opoziția acestuia față de formele mai vechi de artă. Dacă e adevărat că toate transformările genului omenesc se reduc, în ultimă instanță, la schimbarea procesului de cunoaștere și valorificare, arta modernă urmează de aproape schimbarea capitolului din teoria cunoașterii. Am indicat, în mod rapid, care e structura conștiinței moderne, animată de nervozitate, de grabă, de nevoia de a găsi veșnic ceva nou și inedit. O asemenea mentalitate e firesc să schimbe frumosul în caracteristic, adică frumosul în urit, fiindcă după opinia noastră, acesta singur e susceptibil de specificitate. Dacă aceste concluzii vor părea nefundate, alături de vina noastră, trebuie ținut samă și de aceia a disciplinei estetice.

Mihai D. Ralea

Cronica literară

Teatrul lui Cehov *

În teatrul lui Cehov, acțiunea nu urmează curba obișnuită a pieselor occidentale, cu un punct culminant în actul central și un desnodământ în cel din urmă, ci se desfășoară pe același plan, prelungindu-se ca o picătură de apă, făcând mici zig-zaguri, șovăind pe alocuri și prelungindu-și parcă cursul monoton dincolo de căderea cortinei.

La Francezi piesa servește în general de suport unei principale scene de efect, — „la grande scène“, în vederea căreia vor fi fasonate expres caracterele și situațiile; de aici impresia de artificialitate degajată de acest teatru. Cehov cedează un loc minim convenționalului; el nu are nevoie să ne mintă două ceasuri, cu șurubării iscusite, pentru a ajunge să ne dea acele cinci minute de palpitații pe care le vom uita eșind din teatru; el descrie viața cu ritmul ei monoton, cu neînduplecata ei micime, cu avariția ei în bine și în rău, așa cum o trăim zilnic. Sintem departe de fermecătorul „suris muiat de o lacrimă“ al comediilor mondene; Cehov nu face nici o concesie, nu are nici o îndurare pentru sensibleria publicului: pe două persoane care se iubesc dar nu și-o spun, le lasă să se despartă (La Cerisaie, actul ultim) fără ca să-și mărturisească dragostea, deși aceasta i-ar fi făcut fericiți pe ei... și pe spectatori; dar Cehov, care vrea să redea viața, știe că dînsa nu se ocupă de fericirea noastră. Pentru că nu există o acțiune concentrată unică, autorul nu are nevoie de *eroi*; toate personagiile sînt principale, toate sînt interesante.

* Anton Cehov, Théâtre (La Mouette, L'Ours, Trois soeurs, Oncle Vanja, Une demande en mariage, La Cerisaie.), 2 vol., Plon, Paris.

În *La Mouette* (4 acte) Arkadina, actriță celebră, însoțită de amantul ei Trigorin, un scriitor la modă, sosește la țară unde se află fiul ei și alte rude sărace. În acest decor mistic crescuseră împreună într-o viață liberă și curată, Treplev, fiul actriței, și Nina, fiica unui proprietar vecin. O idilă se înjghebase între cei doi tineri; în curând simțim gravitatea iubirii lui Treplev. Dar Nina, atrasă de mirajul gloriei, se îndrăgostește de Trigorin; pe acest om blazat, frăgezimea de suflet a fecloarei îl atrage; ar vrea să plece cu ea, dar este împedecat de Arkadina, o femeie egoistă și voluntară; lipsit de voință, Trigorin rămâne amantul actriței, dar în același timp se lasă iubit de Nina care își părăsește familia pentru a-l urma. Scriitorul se obosește repede de dânsa; Nina, părăsită, umilită, după ce rătăcește câțiva timp, se întoarce înapoi la țară; acolo trăește Treplev, care continuă să o iubească și să o aștepte. Într-o seară tristă, ploaasă, Nina bate în geamul lui Treplev; revederea dintre ei e dureroasă; Treplev o roagă să rămie cu el. (Care autor occidental ar fi rezistat ispitei de a lăsa cortina asupra îmbrățișării dintre cei doi tineri?..) Dar Nina iubește mereu pe Trigorin; ea pleacă; Treplev se sinucide.

Celace emoționează în această piesă, este adevărul adînc al caracterelor; frazele spuse nu au nimic tîcluit, ele au o frăgezime, o spontaneitate, ce ne pune în contact imediat cu sufletele personajului; aceasta, de cele mai multe ori, ne dă impresia că nu face altceva decît să gîndească cu voce tare. E drept că într-o țară latină nu ar fi îngăduit unui autor să introducă acest ton de sinceritate pe scenă, pentru că acolo nu există în viața reală; cineva, care ar vorbi ca un personaj din Cehov, ar părea nebun sau nerușinat. De asta, nouă, numeroase replici din Cehov ni se par cinice: Trigorin vorbește metresel lui—o femeie în vîrstă—despre Nina: Trigorin—ceva mă atrage spre ea. E poate tocmai celace îmi trebuie mie... Vorbesc cu tine... și mi se pare că o văd în vis... Numai amorul tînăr, delicios, poetic, poate să dea fericirea... Sorin, un bătrîn de 62 ani, se plînge doctorului Dorn despre boala lui:

Sorin.—Înțelege: vreau să trăiesc!

Doctorul Dorn.—Aceasta e frivolitate. După legile naturii, orice viață trebuie să aibă un sfîrșit. (*La Mouette*).

Ca și în celelalte piese ale lui Cehov, personajele sînt parcă ferecate în cătușele eului lor; de multe ori s'ar zice că ele trec unele pe lîngă altele, spunîndu-și replicile mai mult ca niște monoloage. Fiecare își poartă sufletul ca pe o cruce ce îl va zdrobi poate mai tîrziu, dar pe care nu o poate arunca din spate.

În *La Cerisae* (4 acte) ni se prezintă o societate elegantă, frivolă, generoasă, pusă în fața ruinii materiale ce o amenință; personajille nu se pot adapta noiei situații; cînd se lovesc de un obstacol, sufăr, plîng, dar nu pot lupta; ele merg spre perzanție cu o înconștiență surizătoare. Dealungul

piesei suflă parcă un vînt malițios care risipește, vîntură de ici pînă colo, fără rost, ca niște bucățele de hîrtie, pe membrii unei vechi familii.

Cele trei surori (4 acte), crescute în belșug, rămînînd orfane și sărace, își impun să-și câștige viața muncind; ele se refugiază într'un mic orașel unde izbutesc să se adapteze unei existențe de sfortări și de jenă; dar sufăr și se ofilesc trăind o viață pentru care nu erau pregătite; singura lor rază de soare e speranța că într'o zi mijloacele le vor permite să se întoarcă la Moscova; aceasta însă nu se întîmplă; ele vor îmbătrîni în tîrgul acela adormit.

Unchiul Vania (4 acte) un om inteligent și capabil, și-a trecut viața la țară, muncind din greu ca un simplu administrator cu o leafă infimă—pentru a susține viața luxoasă a unui profesor la modă, Serebriacov, cumnatul său. Tîrziu, își dă seama de nulitatea lui Serebriacov și regretul de a-și fi frosit zădarnic viața, începe să-l chinulască; după un acces de minie în care încercă să-l omoare pe profesor, se resemnează și retrăde în umbra lui.

Cehov are o predilecție pentru oamenii care și-au ratat viața și a căror bătrîneță e roasă de remușcare.

Un alt tip ce îl întîlnim în piesele lui Cehov e soțul medlocru, umil, înșelat de soția lui și care continuă să o iubească. În „Cele trei surori“, profesorul Kulyghin se adresează astfel soției lui, Mașa, care plînge plecarea iubitului ei:

Kulyghin. —...Scumpa mea Mașa, buna mea Mașa... Ești soția mea și sint fericit, ori și ce ar fi fost... Nu mă plîng; nu-ți fac nici un reproș... Vom reîncepe a trăi ca în trecut și nu-ți voi face nici o aluzie, nici un cuvînt“...

Toleranța aceasta nu ni se pare comică și nici nu ne jignește, după cum nu ne revoltă nici cruzimea sau egoismul altor personaje; minunea e datoria geniului lui Cehov care ne face să cetim limpede în suflete; a înțelege nu e a erta?

În piesele lui Cehov e răsîndită dela început pînă la sfîrșit o emoție caldă, bogată, ademenitoare; cu mijloace simple, cu ajutorul unor incidente neînsemnate, reușește să ne dea fiord de o tristeță covârșitoare.

Anumite părți din acest teatru sînt specific rusești; personajilor, de pildă, le place din timp în timp să „filozofeze“, cum spun ei; simt necesitatea de a schimba păreri generale și neliniști metafizice, cum Englezii simt pe aceia de a schimba lovituri de box sau mingi de tenis. „Cele trei surori“—în ultima scenă rămîn singure, părăsite de iubiții lor, desnădăjduite; ele nu recriminează însă împotriva nimănui; mai mult ca orice le chinuște brutalitatea neînțeleasă a vieții; cuvintele lor din urmă sînt: „Pentru ce trăim... pentru ce suferim... *dacă am ști... dacă am ști!*“.

În multe pasagii se strecoară melancolia timpului care trece,

înstrăinându-ne unul de altli, petrificându-ne, omorându-ne până și amintirile.

O altă parte rusească e beția mistică a durerii, misterios azil în care cei învinși își găsesc alinarea ; de asemeni credința că noi prin munca noastră stîngace și penibilă, pregătăm pentru mai tirziu omenirii o epocă de fericire care va veni cu siguranță :

Olga.—„Noi vom dispărea pentru totdeauna ; vom fi uitate. Vor fi uitate figurile noastre, vocile noastre, și cum eram noi ; dar suferințele noastre se vor schimba în bucurie pentru acei ce vor trăi după noi... Fericirea și pacea vor domni pe pămînt...” (Cele trei surori).

Nu înțeleg de ce s'au tradus și cele două acte comice „Ursul” și „O cerere în căsătorie”, care nu pot să dea măsura talentului lui Cehov.

Cred că greu s'ar putea juca piesele lui Cehov în altă parte decît în Rusia ; toate personajile fiind importante, fiecare rol necesită o interpretare excelentă ; aceasta nu cadrează cu moravurile teatrelor unde „vedetele” și „stelele” se simt datorate să acapareze întreaga atenție a publicului.

Theodor Scorțescu

Cronica științifică

Inceputul vieții

„Natura a format și formează în fiecare zi ființele cele mai simple, prin generațiune spontanee“.

Lamarck

Origina vieții este una din cele mai interesante și în același timp din cele mai dificile probleme. Au trecut mai multe secole decînd omenirea caută a da explicația acestei probleme și nu s'a ajuns decît la contradicții și ipoteze.

Majoritatea n'au putut încă scăpa de sub influența credinței mozaice (creatismul) pe care cu toții am învățat'o în copilăria noastră, că : „Dumnezeu, după ce a făcut marea, cerul, pămîntul și toate ființele care se cuprind în ele, a făcut și omul“.

Această ipoteză a fost însușită în 1858 de către *Louis Agassiz* și prezentată sub o formă științifică în volumul său „*Essay ou classification*“, iar în 1903 de către botanistul *Reinike*, care încearcă să explice creațiunea ființelor viețuitoare de către o inteligență cosmică.

O altă grupă de filozofi naturaliști mai sceptici sînt de părere cum că origina vieții este o problemă nerezolvabilă, este transcendentă. Această părere constituie *agnosticismul* reprezentat prin Darwin, Virchow și Dubois Reymond care consideră origina vieții ca o enigmă.

A treia ipoteză este cea *cosmozoică* sau eteruală reprezentată prin Richter (1865), prin Helmholtz și William Thomson. Richter crede că pretutindene în spațiul cosmic plutesc mici particule de substanțe solide care se desfac în mod continuu de corpurile cosmice în zborul lor rapid ; că pe aceste particule aderează germeni ai vieții organice apti de a se dezvolta și sînt aruncați cu ele de pe corpurile cosmice de unde se găsesc, pentru a ajunge pe alte corpuri. Cînd acești germeni întîlnesc o lume ai cărui stadiu de evoluție prezintă condițiunile favorabile, încep îndată a se dezvolta și devin punctul de plecare a unei noi lumi de ființe viețuitoare.

Cu totul independent de Richter, în anul 1871, *Sir William Thomson* emite părerea că germenii organici au venit pe pămîntul nostru cu aeroliți căzuți de pe o planetă mai veche. „Cînd o insușă

vulcanică, zice el, se ridică din fundul unei mări, o vedem după un număr de ani acoperită de vegetațiune, imediat admitem fără greutate că semințele au fost aduse pe ea de vânturi sau de valuri. Dacă aceasta este posibil, de ce ar fi imposibil să explicăm într'un mod analog și începutul vieții pe acest pământ? În fiecare an, continuă naturalistul englez, cad pe pământ milioane de fragmente de astre; acestea sînt fragmente de lumi sfărmate.

Pământul nostru s'ar distruge și el dacă s'ar lovi cu alte planete cerești de talia lui, o mare parte a planetei fără îndoială s'ar vaporiza, o altă parte în fragmente acoperite cu vegetațiunea lor actuală ar fi dusă împreună cu ele în spațiu. Presupunind pământul fără viață, ar fi de ajuns să presupunem căderea unui asemenea aerolit pe el, pentru ca în curînd să se fi putut acoperi de plante și animale.

Părerea aceasta a fost popularizată de către *Edgar Quinet* în scrierea lui „*la Création*”. Viața nu a apărut—spune el—în cutare sau cutare epocă geologică, ci ea aparține universului; este de natură cosmică. Imprăștiată în univers și luată de nebuloasele cosmice, răătăcește prin spațiile cerești și este tot atît de veche ca și materia însăși, căci ea exista înainte ca pământul să existe, și va trăi chiar după ce pământul se va pierde. În ziua aceia în care pământul s'a despărțit de masele cu care era împreună, a luat în atmosfera sa odată cu materia din care se compune el, și germeii ființelor viețuitoare. Probabil acei germeni de viață, care plutiseră în părțile superioare ale celei întăiu materii nebuloase, au fost distribuți tuturor corpurilor cerești. Izvorul vieții ar fi atunci în întregul sistem solar același, și ființele care ar fi eșit din el ar fi luat diferite forme după vrîsta și starea planetei pe care ele s'au depus. Cu un cuvînt, pământul și-a dat stăi tot atît de puțin viață sa organică precum și-a dat lumina sa. Amîndouă, lumina și viața i-au provenit dintr'un îndepărtat și puternic focar creativ. Viața nu este mărginită într'un anumit punct al spațiului sau al timpului. Noi nu putem găsi nici într'o parte a pământului o generație spontană, căci întrece peste timpul care se poate socoti și este mai veche decît începuturile noastre. Viața nu e produsă de o anume planetă, opera e prea mare pentru a fi produsă de un singur corp ceresc. Pentru a produce cea întăiu viață, trebuie mai mult decît o astră pierdută și izolată în vr'un colț al universului. Acestul scop trebuia să-l servească întreaga natură, adică materia nebuloasă a întregului spațiu; cea dintăiu ființă viețuitoare își are origina în nesfîrșit.

Nici una din aceste ipoteze nu ne dă o satisfacție rațională, fiindcă se știe că germeii organici nu pot trăi la o temperatură prea înaltă, și din teoriile lui Kant, Laplace știm iarăși că materia la început se găsea în infuzie, cu o temperatură foarte înaltă; așa dar nu a fost cu puțină, după cum crede Quinet, nici după cum reeasă din ipoteza lui William Thomson, ca la început să fi existat germeni organici.

Germeni organici n'au putut deci lua naștere pe planeta noastră, decît la o epocă cînd aceasta avea o vrîstă destul de înaintată, cum credea și Eminescu:

La'nceput, pe cînd ființa nu era, nici neființă
Pe cînd totul era lipsă de viață și voință,
Cînd nu s'ascundea nimica, deși tot era ascuns,
Cînd, pătruns de sine însuși, odihnea cel nepătruns

Fu prăpastie ? genună ? Fu noian întins de apă ?
 N'a fost lume pricepută și nici minte s'o priceapă,
 Căci era un înluneric ca o mare fără o rază,
 Dar nici de văzul nu fuse și nici ochiu care s'o vază,

Există încă o ipoteză : *generațiunea spontanee* (archigonia, abiogenesa sau generația echivocă) prin care se încearcă a se explica originea ființelor viețuitoare în mod *aparental*. Ea vine în contradicție cu adagiul „*Omne vivum e vivo*”.

Aristotel, cel mai mare naturalist al antichității, credea că orice corp uscat, care devine moale, și orice corp moale care devine uscat, produce animale. El credea că animale ca viermii, insectele și chiar peștii pot să ia naștere din nămol.

Prima lovitură generațiunii spontanee a fost dată de către *Franciscus Redi* în 1674, care în mod experimental a arătat că viermii din cadavre nu iau naștere din carnea în descompunere, ci sînt larve de muște. El acoperi carnea cu o sită deasă, care împedea muștele să se apropie de carne, și astfel nu mai luau naștere viermii în ea.

În 1745, un preot catolic din Anglia, *Needham* scoase o carte care cuprindea cercetările lui asupra generațiunii spontanee. Lucrarea a avut un mare răsunet, datorită mai cu seamă sprijinului dat de *Buffon*. El a fost ales membru al societății științifice din Londra.

Needham umplea cu infuziuni organice mai multe fiole pe care le închidea la lampă ; vasele astfel închise ermetic le supunea la acțiunea apei fierte, apoi le punea în condițiuni favorabile ca să se dezvolte în ele organisme. În curînd se produceau în interiorul infuziunii ființe viețuitoare.

În Italia se ocupa în vremea acela cu rezolvarea acestei probleme, abatele *Lazaro Spallanzani*, un observator exact și cu un spirit critic foarte ager. El ajunsese la rezultate cu totul contrare celor ale lui *Needham*, supunînd aceleași infuzii la o temperatură de 100°, cel puțin o oră. Experiențele lui *Spallanzani* care erau îndreptate asupra problemei teoretice, alcătuiesc bazele pregătirii conservelor, care se au în vedere și astăzi la fabricarea lor.

Needham a obiectat experiențelor făcute de *Spallanzani*, că prin fierberea îndelungată a infuziei și a aerului din fiolele închise a distrus puterea lor de reproducțiune. Nu fiindcă germeii organici din infuzie au pierit din cauza procedurii întrebunțat de *Spallanzani*, ci fiindcă infuzia și aerul din fiole s'au corupt nu se produce generațiunea spontanee în experiențele lui *Spallanzani*—credea *Needham*.

După *Spallanzani*, o serie de învățați ca *Schwann*, *Schultze*, *Schroeder*, *Helmholtz* și alții au urmărit cu pasiune problema generațiunii spontanee.

În 1836, *Schultze* a trecut peste infuziunile sale aer purificat, trecîndu-l prin acid sulfuric sau potasă caustică, care distrugînd germeii, a obținut astfel infuziuni sterile.

În 1837 *Schwann*, pentru ca să distrugă germeii organici viețuitoari din aer, a introdus aerul în vasele cu infuziuni, făcîndu-l să treacă printr'un tub metalic foarte înfîntat.

În 1854, *Schroeder* și *Dush* au filtrat praful atmosferic prin tamponane de vată, dar au obținut rezultate contradictorii.

În 1858, *Pouchet* comunică Academiei de științe din Paris, că a reușit să dovedească, că unele organisme microscopice pot să se nască fără prezența germeilor. Academia atunci a fixat un premiu pentru a

încerca diferite experiențe care să aducă lumină nouă în problema *generațiunii spontanee*. Premiul a fost câștigat de marele *Pasteur*, după ce el dovedi prin o serie de experiențe foarte îngrijite, întâiu că aerul în praful care-l cuprinde conține totdeauna numeroși germei organici, și al doilea, că infuziile cele mai bune rămân sterile dacă se fierb și împiedică intrarea germeilor din aer în interiorul lor.

Pasteur făcu într'o fereastră o gaură, prin care trecu un tub de sticlă astupat cu o bucată de cotton azotic. Ușul din capetele tubului de sticlă era liber în atmosfera exterioară, celalalt comunica cu un aspirator continuu, astfel că se făcea un curent de aer prelungit. După un timp, dopul de cotton deveni cenușiu, murdărit de cătră praful din aer care se opri în trecere. Bucata de cotton a fost depusă într'un mic tub cu un amestec de alcool și eter, în care s'a solvit. A lăsat lichidul să se lățească, iar praful adunat la fundul tubului a fost spălat prin decantațiune cu același lichid. După o evaporație completă, resturile au fost introduse într'o picătură de apă și examinate la microscop, în care s'a constatat prezența a numeroși germei organici, spori, bacterii etc. (fig. 1).

Pentru a dovedi că acești germei organizați erau cauza alterațiunilor din interiorul lichidelor organice expuse la aer, *Pasteur* proceda în modul următor: introducea într'un balon de sticlă de 300 centimetri cubi, 150 cent. cubi de apă albuminoasă zaharată astfel formată :

Apă	100
Zahar	10
Materii albuminoide și minerale provenite din drojdie de bere .	0,7

Gîtul balonului comunica, ca în Fig. 2, cu un tub de platină ; tubul de platină se înfășura pînă la roș într'un gratar de gaz. Se fierbe lichidul timp de cîteva minute și se lasă să se răcească cu încetul în mod complet. Aerul care intră în balon este lipsit de germeii organici deoarece tubul de platină prin care trece este înfășurat la roș. Odată operațiunea terminată și balonul răcit, i se închide gîtul la lampă. Balonul este atașat într'o etuvă de incubație la o temperatură de 30°, unde se conservă în mod indefinit fără a se altera.

Pasteur a făcut contra probă, umplînd un alt balon cu același lichid pe care l-a fiert expus la aer, tot atîta timp, apoi balonul a fost expus la aer liber. După o zi sau două, lichidul începea a se altera, apăreau în el bacterii și spori de mușgai.

Cu drept cuvînt conchide *Pasteur* în urma acestor convingătoare experiențe, că este „matematiceste strict dovedit” că toate organismele care se dezvoltă în soluția zaharoasă și apoasă, nu s'au format prin generațiunea spontană, ci s'au dezvoltat din germeii viețuitori, care au intrat în soluție cu aerul.

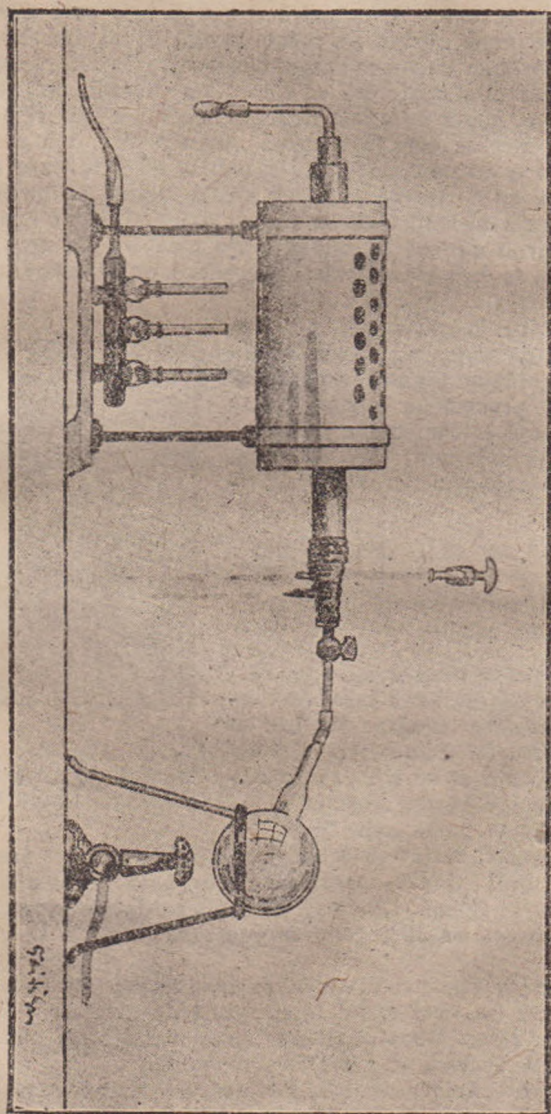


Fig. 1.— Spori atmosferici cu-
leși direct prin filtrațiunea
aerului (după *Pasteur*).

Dacă pînă astăzi nu s'au văzut încă ființe viețuitoare care să ia

naștere din materia anorganică, nu urmează că ele n'au putut lua naștere niciodată prin generațiune spontanee. Nu este exclus că un chimist oarecare, să se găsească într'un moment dat în condițiuni favorabile, analoage acelorora în care s'au dezvoltat primele ființe viețuitoare, în fundul mărilor și a oceanelor, pentru ca și el, din com-

Fig. 2. — Aparatul primei experiențe a lui Pasteur.



binăția unor anumite elemente, să reușească a forma prima fază de substanță viețuitoare.

Trebuie făcută deosebire între generațiunea spontanee astfel cum era concepută în antichitate, cînd se credea că animale ca viermii și insectele s'ar putea dezvolta din nămol, și între generațiunea spontanee

modernă care nu admite dezvoltarea din materje anorganică decit a celor mai simple ființe viețuitoare a căror corp este constituit dintr'o plasmă omogenă nediferențiată în organe, care nu se ridică nici la rangul de celulă. Nașterea în mod spontan a animalelor al căror corp este constituit din organe diferențiate : sistem muscular, sistem nervos etc., este o imposibilitate, pe cînd nașterea spontană a organismelor celor mai simple este impusă de însăși *doctrina evoluției*, care ne învață că ființele viețuitoare s'au dezvoltat în decursul timpului în mod lent și succesiv.

Lui *Haeckel* îi revine meritul de a fi ridicat generațiunea spontană la rangul de ipoteză științifică. El a formulat pentru prima oară, cu o logică riguroasă, concluziile că materia viețuitoare a trebuit să nască din materia anorganică, într'un moment dat al evoluției globului fiindcă a fost un timp cînd pămîntul se afla într'o stare de infuzie incompatibilă pentru orice viață organică.

Iată cum concepe *Haeckel* origina primelor ființe viețuitoare : 1) viața organică este pretutindeni legată de plasmă (sau protoplasmă), substanță chimică în stare de agregate semifluidă care conține totdeauna albumină și apă. 2) Mișcările caracteristice ale acestei „substanțe viețuitoare“, care se consideră ca viață organică, sînt procese fizice și chimice care nu se pot produce decit în interiorul limitei de temperatură determinată (între congelare și punctul de fierbere al apei). 3) În afară de aceste limite, plasma viețuitoare poate în unele cazuri a continua să trăiască (moartea aparentă) dar numai în earecare timp, de ordinar scurt. 4) Cum pămîntul, la fel cu celelalte planete, se afla un timp îndelungat într'o stare de fuziune, cu o temperatură de mai multe mil de grade, este imposibil ca organisme (din albumină semifluidă) să fi trăit în acel moment și în veșnicie. 5) Viața organică n'a putut începe decit atunci cînd scoarța pămîntului s'a răcit îndeajuns pentru a permite condensarea apei. 6) Procesele chimice care se produceau în faza aceasta de evoluție a pămîntului fură catalyse, care au avut ca consecință formațiunea combinațiunii albuminoide și în fine acela a plasmei. 7) Organismele primordiale astfel produse nu puteau fi decit monere, organisme fără organe și individe, omogene, fără nucleu, asemănătoare Chromaceelor actuale. 8) Din aceste Monere primitive au eșit mai tîrziu primele celule prin diferențierea nucleului (*Karyoplasma*) și a unui corp periferic (*cytoplasma*).

În favoarea acestei ipoteze vin o gramadă de fapte. S'a reușit a se găsi în lumea anorganică *analogii* cu formele viețuitoare și cu manifestațiile vieții care au loc în ființele viețuitoare. S'au obținut prin difuziuni de lichide, forme de țesuturi celulare, structuri de diferite țesuturi viețuitoare. S'au reproduș și s'au imitat difuziuni de lichide, forme și mișcări complicate, asemănătoare acelor care se observă în celulele viețuitoare în timpul diviziunii caryognetice.

Traube, încă din 1867, a construit celule artificiale prezentînd fenomene de creștere cu ajutorul fero-cyanurei de potasiu și a sulfatului de cupru.

Butsch, în 1891, a obținut o imagine experimentală de protoplasmă cu o soluție omogenă de sare marină și unt de masline în apă pură, și protoplasma lui reticulată, era sediul unor mișcări interne, deplăsiindu-se în același timp încet ca o amibă.

Chiar mișcarea care este caracteristică ființelor viețuitoare se poate imita și la corpurile neînsuflețite. Dacă turnăm o picătură de ulei rînced în o soluție slabă de potasă caustică, vedem că picătura emite pseudopodli ca risopodele.

Rhumbler a imitat chematoxia turnînd o picătură de ulei de

ricin într'un vas cu alcool 8 la sută, lăsînd în acest lichid mici capilare de sticlă umplute cu cloroform sau cu ulei de cuișoare. Picăturile de ulei de ricin se tirie în interiorul tuburilor capilare—intocmai ca globulele albe ale singelui, cînd experimentăm cu tuburi de sticlă capilare pline cu extract de bacterii, introducîndu-le sub plele la un epuraș. *Rhumler* a mai imitat la corpurile brute, nutrițiunea, digestiunea și dezasiimilațiunea resturilor nutritive nedigerate. El a turnat o picătură de cloroform în apă, lăsînd la fund mai multe filamente subțiri de sticlă, pe care le unse cu schellack. Cînd un filament de sticlă venea în atingere cu o picătură de cloroform, filamentul de sticlă era atras de picătură în interiorul ei, ca în fig. 3 (a b). Picătura de cloroform se comporta întocmai ca o globulă sanguină albă, cînd înglobează o bacterie. După ce schellackul se solvește de pe filamentul de sticlă în interiorul picăturii de cloroform (c e), picătura nu-l mai reține în interiorul ei, îl eliminează afară (fig 3, e f) ca o ambă care dă afară din interiorul ei, restul unei alge pe care nu o poate digera.

Caracterul esențial al ființei viețuitoare, singurul care se conservă în tot timpul existenței sale, acela cu care ea naște, cu care ea evoluează și care dispăre cu ea, este forma și structura sa.

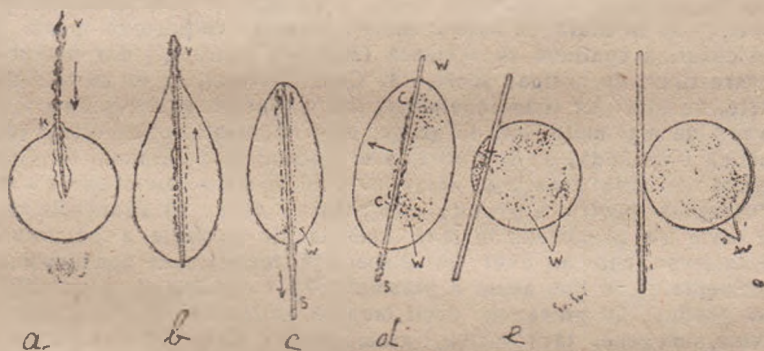


Fig. 3—După Rhumler

Leduc și-a propus să producă și să dezvolte, la substanțele anorganice, forme și structuri analoge cu acele din ființele viețuitoare. Răspîndînd în mod uniform pe o placă de sticlă o soluție de gelatină pură de cinci sau zece pentru o sută, pe această gelatină a depus cu ajutorul unei pipete, la distanțe regulate de 5 la 6 milimetri, picături de o soluție de cinci sau zece la sută de feroclanură de potasiu, pe care o lăsă să difuzeze și să se usuce. Prin acest procedeu a produs o preparațiune care imitează în mod complet o secțiune într'un țesut celular vegetal. Prin atingerile lor, picăturile au format poligoane care prezintă aspectul secțiunilor de celule, prezentînd ca acestea o membrană învâltitoare, o citoplasmă uneori separată de membrana învâltitoare și un nucleu. Aceste celule reunite unele de altele, formează un adevărat țesut organizat cu structură celulară (fig. 4).

Prin diferite alte procedee osmotice, *Leduc* a reușit să imiteze cu substanțe anorganice, diferite forme și funcțiuni vitale, care se petrec în corpurile însuflețite ca : fusul nuclear care apare în interiorul celulelor în momentul reproducțiunii prin karyokinesă (fig. 5); creșterea unor viețuitoare (fig. 6), producțiuni care reamintesc tulpini

purtătoare de fructe, ciuperci, precum și diferite animale aquatice etc. etc.

Toate aceste analogii găsite în materia anorganică, atât ca formă cit și ca funcțiune, sînt o dovadă că viața își trage originea din ea și că nu există nimic în ființele viețuitoare care în ultima linie să nu poată fi derivat din materia anorganică.

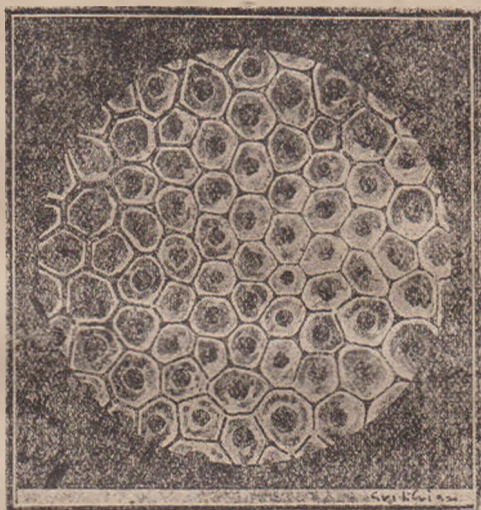


Fig. 4.— Țesut de celule artificiale formate prin difuziune, într-o soluție de gelatină de 10 la sută picături a unei soluțiuni de ferocianură de potasiu 10 la sută (după Leduc).

În afară de aceste fapte care vin în favoarea generațiunii spontanee, mai este rezolvarea de către *Delage* și *Loeb*, prin agenții fizico-chimici, a enigmei celei mai discrete: *fecundațiunea*.

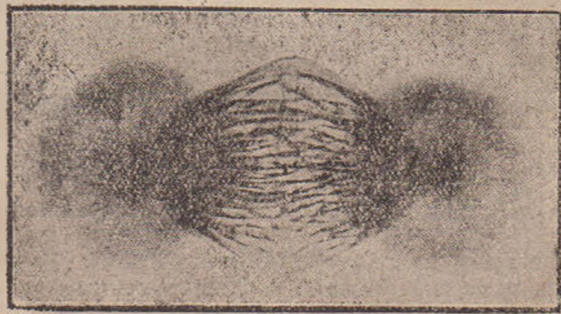


Fig. 5.— Karyokinesă produsă prin difuziune: centrosomul, astrele, fusul, planul equatorial (după Leduc).

Se știe că fiecare animal la naștere dintr'un ovul și se mai știe că la majoritatea animalelor, numai atunci ovulul se poate dezvolta

într'un animal asemănător aceluia care l-a produs, ciud în interiorul lui pătrunde un spermatozoid dela un alt animal mascul.

Acțiunea, pe care spermatozoidul o provoacă în interiorul ovulului pentru ca să se dezvolte din el un individ, era acum 25 de ani un mister, care astăzi se vede că este legat de originea vieții. Astăzi problema fecondațiunii este în principiu rezolvată, ea se poate reduce la un fenomen fizico-chimic. Ovulul înainte de a fi fecondat este o celulă numai cu un nucleu. Dacă nici un spermatozoid nu pătrunde în interiorul lui, ovulul plere după un timp mai mult sau mai puțin scurt, la unele animale în câteva ore, la altele în câteva zile sau săptămâni. Iată ce un spermatozoid pătrunde în interiorul ovulului, el începe a se dezvolta. Nucleul începe a se divide în doi nuclei și ovulul se segmentează și el în două celule; apoi aceste celule se divid la rândul lor, așa că ovulul se transformă în 4 celule, apoi în 8, 16, 32, 64 etc., devine *morulă*, *blastulă*, *gastrulă*, care prin



Fig. 6. - Vegetațiune osmotică (după Leduc).

diferențiere se transformă într'un animal asemenea aceluia care l-a produs.

Loeb* a reușit ca să dezvolte larve de ursini din ouă nefecundate, tratindu-le cu apă de mare, a cărei concentrațiune a ridicat-o adăugându-i ceva sare. El a pus ouăle să stea două ore într'o soluție, a cărei concentrațiune a sporit'o, apoi le-a pus din nou în apă de mare normală, unde s'au dezvoltat în larve;—la o parte din aceste larve s'a format tubul digestiv și o parte din schelet. Printr'un tra-

* Jaques Loeb, Das Leben, Vortrag gehalten auf dem ersten Monisten kongresse in Hamburg, am 10 Sept. 1911.

tament artificial analog a reușit să dezvolte larve din ouă nefecundate și de alte animale, stele marine, viermi și molusce.

Prin aceasta, a dovedit că este posibil a se înlocui acțiunea excitatoare a dezvoltării spermatozoidului, prin agenți pur fizico-chimici. Este adevărat că nu a creat viață, dar a reușit a o provoca în anumite condițiuni.

În favoarea generațiunii spontanee mai vorbește și faptul că la moarte, substanța viețuitoare se descompune din nou în substanță anorganică. Dacă corpul, la moarte, se poate pe căi naturale descompune în praf, trebuie atunci să existe și condiții, unde din praf, pe căi naturale, să se poată naște corpuri viețuitoare.

Prof. Dr. N. Leon

Cronica teatrală

IAȘI

Ghiara.—Phedra și Magda cu d-na Agata Birsescu.— Turneul companiei Voiculescu.

Actuala stagiune a Teatrului Național n'are mare însemnătate, nici ca repertoriu și nici ca joc. Din ultimele piese reprezentate de-abia putem remarca „Ghiara“ de Bernstein. Vă închipuiți deci...

Jocul actorilor nu-i destul de îngrijit. Recunoaștem greaua lor situație: un actor prepară, mai în fiecare săptămână, o premieră. Unii actori joacă în cite trei piese la rind: Simbăta și Duminica (în matineu și sara). Cum publicul teatral din Iași nu-i destul de numeros, chiar piesele cu succes nu se pot reprezenta decît de puține ori. În aceste condiții, actorii—unii actori—sînt prea împovorați. Le acordăm deci, fără zgîrcenie, circumstanțe atenuante. Totuși...

Nu-i unitat în jocul actorului,—și nu-i nici o armonizare a rolurilor. Un actor are accente juste și impresionante, dar și accente false. Apoi toate rolurile trebuiesc îmbinate, ca părțile unei mașini: piesa are doar o unitate în tartaje. Actorii dela Iași însă joacă fiecare după concepția și imaginația lui proprie. Parcă Teatrul nu posedă un director de scenă, care să stabilească armonia ansamblului. Am observat de multe ori că actorii improvizază. Textul este sacru. Cîteodată directorii de scenă fac unele suprimări. Aceștia cel puțin execută modificările odată pentru totdeauna. Chiar dacă greșesc, vina lor este una. Actorii însă schimbă textul în fiecare sară—după inspirația momentului. În modul acesta, publicul nu mai aude piesa pentru care a venit la teatru, ci cu totul alta—o piesă compusă ad-

hoc de actorii participanți. Furia de compoziție a unui actor tulbură însă ansamblul. Ceilalți actori stau parcă la pîndă: oare ce vorbe vor auzi? Ce replică vor trebui să dea?

Actorii care șarjează, strică nu numai rolul lor, ci și ansamblul,—căci ceilalți actori sînt antrenați pentru păstrarea aceluiași ton al piesei și, poate, pentru cucerirea aplauzelor... a aceleiași cantități de aplauze, cași actorul neastîmpărat. Astfel „Cafeneaua cea mică”, deși este susținută de un artist de rasă ca d. Vernescu-Vilcea, de-abia poate fi urmărită până la capăt din pricina febrilității, a vervei exagerate și a improvizațiilor altor interpreți.

Artiștii nu trebuie să se lase tiriți de hohotul și de aplauzele galeriei. O popularitate de acest ordin împiedică progresul actoricesc și... nici nu ține mult. Galeria se plictisește repede. Faîma ei e turbulentă, dar de calitate inferioară și de scurtă durată. Aceste adevăruri à la Palisse mai trebuiesc repetate? Regretăm..

„Ghiara” prezintă drama ultimului amor. Un director de ziar, om cinstit și de talent, cade—trecînd de mijlocul vieții lui—in ghiara unei aventuriere, pe care o iubește cu toată forța anilor maturi. Această femeie îl determină să-și părăsească fliica și să-și vîndă cinstea. Din an în an, aventuriera—pentru a-și satisface un capriciu sau pentru a pune de-o parte o nouă sumă de bani—il tirăște pe bărbatul ei prin fundurile cele mai murdare ale subteranelor sufletești. Iar cînd scandalul izbucnește în Cameră și 'n opinia publică (soțul devenise ministru), aventuriera fuge cu un amant, pe cînd mulțimea incunjoară și lapidează casa soțului care, printre pietre și cioburi de sticlă, o caută cu minile întinse numai pe dînsa—pe Antoineta lui.

D-ra Sorana Țopa a jucat bine rolul femeii cochete, perverse și crude. A jucat nuanțat și sobru. A pus la contribuție unele din mijloacele, pe care feminitatea le întrebunțează uneori pentru captivarea și dominarea exclusivă, până la sclavaj, a unui bărbat. În jocul d-sale observăm acum mai multă finețe, mai mult naturalism—o înțelegere mai adîncă și mai delicată a stărilor sufletești.—D. Radu Demetrescu a interpretat cu putere rolul soțului.—D. Vernescu-Vilcea (tatăl aventurierii) a adăogat încă o creație desăvirșită la galeria tipurilor, pe care le-a trăit pe scena eșeană. De data aceasta d-sa a redat—cu același fin umor, cu aceeași inteligență și naturaleță neîntrecută—rolul gazetarului fără scrupule.—D. Morcovescu-Teleașan—corect.

Trupa Teatrului Național a dat cîteva reprezentații cu concursul d-nei Agata Birsescu: „Maria Stuart”, „Phedra” și „Magda”. Scena eșeană a căpătat astfel vigoare și tinereță.

Spectatorul care nu cunoaște opera în original, nu și-a putut desigur explica celebritatea persistentă a „Phedrei”, ascultînd versurile traducerii romînești. N'a mai rămas nimic din strălu-

cirea formei lui Racine. Parcă traducătorul a învălțit cu crep de doliu lampionul magic, care revarsă lumină pe versurile franceze. Tablourile în culori parcă-s copiate cu cărbune. Dese-nurile au stingăcii de prunc care face cu tăciunele exerciții de desen pe sobă. „Phedra” totuși ne-a plăcut mult. Poate fiindcă d-na Agata Bîrsescu păstrează încă pe buze farmecul versurilor originale... fiindcă sufletul său, cu o rezonanță amplă și prelungită, vibrează încă surd după melodiile lui Racine, care au cîntat odată într'însul,—și acum pesemne de fiecare cuvînt, de fiecare vers romînesc, se anină o trenă de zvonuri armonioase... sau fiindcă artista joacă mai mult spațiile albe dintre rînduri, care au rămas pure și melodioase printre versurile traducătorului...

„Phedra” reprezintă o cotitură nu numai în opera dar și în viața autorului. Tragediile lui Racine nu s'au bucurat de admirația unanimă a contemporanilor săi. Pasiunile violente, aduse pe scenă de acest mare cunoscător al sufletului omenesc, jigneau delicateța aristocratică a societății franceze—sau, mai bine zis, galanteria ei. „Phedra” a fost întîmpinată chiar cu ostilitate. D-na de Bouillon a cumpărat toate locurile la primele reprezentații, piesa jucîndu-se astfel în fața băncilor goale. Pe urmă însă, „Phedra” și-a făcut drum. Publicul a purtat-o în triumf.

Autorul însă, în fața succesului „Phedrei”, și-a pus o problemă de conștiință. Racine voise să facă o operă creștină. Phedra,—dominată de o patimă violentă pentru Hipolit, fiul bărbatului său (Teseu),—este conștientă de păcat. Ea simte asupra-i forța fatală a tentației, căreia îi rezistă cu puteri supraomenești, cerînd îndurarea cerească. Pe Hipolit îl prigonește, îl alungă chiar din casă și, numai cînd află vestea morții lui Teseu, numai atunci i se spovedește—și încă din îndemnul Oenonei. Intrigile nu-s opera ei. Phedra iubește subțorunca stihilor și nu trezește în sufletul spectatorilor decît regretul că grația cerului nu s'a pogorît asupra ei. Astfel o patimă, pe care autorul vroia s'o zugrume, se înalță—cu voluptate triumfătoare—printre nenorocirile eroinei, smulgînd compătimire și ertare. Ba mai mult: Phedra apare chiar nevinovată.

Racine, analizîndu-și „Phedra” din punct de vedere creștin, și-a înțeles greșala. Apoi a supus acelulași examen întreaga-i operă: autorul s'a îngrozit. Dar aceste opere nu contribuie de loc la salvarea sufletului omenesc! Omorul, adulterul, incestul... redate intens în tragediile sale, nu pot provoca în mulțime decît înclinări crude și pline de păcat. Pe-atunci izbucnise și celebrul proces al otrăvirilor, în care fusese implicat—din spirit de răzbunare—și Racine. Tot în acel timp Racine căzuse în disgrația lui Ludovic al XIV-lea, din pricina unui memoriu asupra nemulțumirilor din țară. Iată atîtea împrejurări care l-au îndepărtat pe Racine de artă, de curte, de lume... După

„Phedra“ Racine n'a mai scris decât două tragedii cu subiect pur religios. Tragediile din saltar, cași planurile de tragedii—au fost arse fără milă.

D-na Agata Birsescu a redat, cu intensitate pățimașă, dramatismul liric al Phedrei. A știut să-și stăpânească pornirile inimii... dar a știut și să le deslănțuiască. Dragostea și gelozia, cași resemnarea din ultimul act, au fost trăite de d-na Birsescu—cu majestate, forță și adevăr.

Am mers la reprezentația „Magdei“ cu oarecare îndoială. Oare atitudinile grave din tragedii—ca din „Phedra“ de pildă: unde eroina, strănepoată de zei, se primblă prin lumea minunilor mitologice—oare gestul larg... oare intonațiile de trompetă divină nu vor fi nelalocul lor în piesa lui Sudermann? Cu surprindere însă am văzut, la reprezentarea „Magdei“, o altă artistă. Un naturalism desăvârșit, atitudinii de societate, o voce normală... evoluind dela șoaptă la strigătul stăpînit. Magda a apărut pe scenă, în casa părintească, după ațișia ani de lipsă—doar c'un suspin adînc, șuerat parcă printre buze, și s'a prăbușit, tăcută, în brațele surorii. Numai umerii îi săltau într'un plîns mut. Publicul, cu toată jena, a plîns—și el—abundent.

D-na Mărioara Voiculescu a pășit pe scena eșeană cu același mers suplu și elegant, în tuatele cu măiestrie croite și purtate cu o nobilă artă. Glasul d-sale, înecat de lacrimi, a povestit întâmplări triste—dar dintr'o lume și de un ordin care nu ne mai interesează. Ansamblul bun.—D. Brădescu a eșit în evidență.

Ce păcat că trupa aceasta, sub conducerea d-nei Voiculescu, în loc să se epuizeze în roluri factice din piese construite, bucată cu bucată, sub ochii noștri: cu false declamații politice și cu nenorociri ale unor jucători de cărți, al căror ideal în viață nu-i decât păstrarea rangului în lume—păcat că această trupă nu ne-a reprezentat profunde suferinți omenești sau probleme serioase și actuale!

M. Sevastos

Cronica filozofică

Psihologie și sociologie

Intr'o cronică trecută, arătam în treacăt, necesitatea pentru psiholog de a recurge veșnic, în explicațiile sale, la studiile sociologice.

A fost o fază cind toate științele plecau dela un punct de vedere strict individualist. Omul era considerat ca o apariție solitară, care poate fi studiată în sine, independent de orice relații cu alții. Această fază a științei descria știința abstractă a unui Robinson, izolat în insula sa. Așa s'a întâmplat cu economia politică a lui „homo economicus”. Așa se întâmplă azi încă cu psihologia.

Omul a trăit însă totdeauna în societate. Nu avem încă nici o mărturie istorică, nici o relație etnografică, care să ne arăte oamenii izolați. Dar dacă omul se naște și trăește în societate, e firesc ca toate facultățile sale să ia forma acestuia, să se plămădească genetic sub influența colectivă. Aceste adevăruri, care par banale, au fost tirziu recunoscute. Eliminarea elementului social din cele mai multe acte sufletești poate să aducă grave inconveniente. Există desigur o parte a fenomenelor sufletești care n'au nimic social în ele. Sînt actele psihice inferioare, cele legate de construcția noastră fiziologică. Deasemenea studiul senzației se poate dispensa de astfel de considerații. Cu cît urcăm însă în scara complexității spirituale, aportul social ne apare evident. Cea mai mare parte din facultățile de cunoaștere sînt eșite din relații cu mediul cosmic pe deoparte, cu mediul social pe de alta. Influențele membrilor grupului se împletesc reciproc, se condiționează una pe alta. Aceste considerații banale trebuie să ne facă să înțelegem că *psihologia robinsoniană* e o pură abstracție.

Elementul social în psihologie se poate ușor distinge din două serii de fapte. Întâiu din influența indivizilor unui asupra altuia, al doilea, din influența societății întregi asupra individului.

Cel dintâiu punct de vedere formează ceia ce se numește, dela Tarde încoace, interpsychologie. E vorba de contagiunile mentale de tot felul, de sugestie, de imitație. Influența unui individ asupra celuilalt poate să intervie și sub formă de demonstrație, convingere (persuasiune) revelație, sugestie. Ea poate fi înconștientă ori conștientă, intelectuală, sentimentală ori motrice.

Acestea însă sînt cazuri speciale. Ele ar putea forma un capitol aparte în psihologie, care s'ar ocupa special de ele. Nu ar fi nevoie de o metodă întreagă de determinare.

Cînd e vorba însă de influența întregii societăți asupra psihologiei individuale, de pecetea colectivității în structura noastră sufletească, atunci punctul de vedere sociologic devine o metodă indispensabilă. În acest caz, Individul suportă înconștient și fără voia lui caracterul colectivității din care face parte. Facultățile sale mentale se modelează după influențe, care se exercită dela exterior la interior, care transformă pasta prealabilă a simțurilor sale în materie socială.

De cînd Durkheim a dovedit filozoficește existența „reprezentărilor colective” și Levy-Brühl le-a examinat empiric în societățile inferioare din Australia centrală, acest fapt ni se pare evident. Teoria cunoașterii trebuie să înscrie printre capitolele sale unul social. Grupul social crează un etalon de valori, de credințe, de datine concretizate prin reprezentări colective, pe care individul le primește gata făcute, fără să lucreze la elaborarea lor. Majoritatea credințelor, în special cele religioase, morale, chiar cosmice sînt produsul mediului, nu al nostru. Același lucru trebuie de spus despre limbaj. Invățăm încă de mici, prin imitație ori constrîngere, noțiuni și simboluri care sînt create de strămoșii noștri și la care contribuția noastră e minimă. A. Meillet, într'un memoriu publicat în „Année sociologique”, a arătat că cea mai mare parte din transformările semantice sînt datorite influenței sociale a grupului.

De fapt puține fapte sufletești scapă acestei influențe. Am arătat în o serie de articole, publicate chiar în revista noastră, cum conștiința e un instrument, prin definiție, colectiv. Fără un grup de simboluri obiective, în care conștiința se definește pe sine, e greu de conceput relațiunile cu ceilalți membri ai colectivității. E deasemeni o banalitate să mai amintim că eul și noțiunea de individualitate nu sînt decît un anumit corolar al diferențierii sociale.

Chiar unele acte care păreau până acum exclusiv individuale, sînt susceptibile azi de o analiză sociologică. Durkheim și Mauss au arătat că la originea ideii de timp nu e numai un

ritm al cenezeziei, ci mai ales o regulă socială de împărțire a duratei, în zile faste și nefaste, cu alte cuvinte în călîndar. Ideia de spațiu e bazată în bună parte pe măsurătorile de teren între Clanuri. Însăși voința a căpătat o interpretare sociologică. Ch. Blondel, într'un studiu din „Journal de Psychologie“, Iulie 1920: „La volonté“, essai d'interpretation sociologique, a arătat că în momentul deliberării, înainte de a lua o hotărîre, ceiace intervine ca determinant, sînt regulile și sancțiunile sociale. Ne conformăm acțiunea după aceea a celorlalți membri ai societății, luînd de obicei ca model un tip sau mai multe pe care le imităm.

Sentimentele, pe care, de obicei, le credem în intimă legătură cu natura personală a fiecăruia, sînt transformate și ele de acțiunea societății. La bază, găsim desigur impulsii biologice, derivații ale instinctelor de nutriție, de conservare, de reproducere. Deasupra acestora însă s'a așezat un bogat strat de aporturi sociale.

De pildă instinctul de nutriție. La început el e quasi-animalic. Dar încetul cu încetul o mulțime de reguli sociale îl canalizează și îl organizează. După secolii de cultură, nu mai mîncăm oricum sau oricînd. De obicei membrii familiei se adună la masă la un ceas mai dinainte fixat; întrebuițăm anumite instrumente; actul se desfășură într'o anumită ordine, după anumite rituri fixate de grupul social. Același lucru pentru îmbrăcăminte. La început e pur și simplu nevoia de acoperire contra frigului. Pe urmă se adaugă pudoarea, apoi luxul, în fine moda, acțiunii comandate de viața colectivă. La fel cu dragostea. Dela nevoia de reproducție care animă în mod orb umanitatea primitivă, până la complicațiile pline de idealizare, sacrificiu și pasiune ale dragostei contemporane e o bună distanță. În cartea sa „Les transformations sociales des sentiments“, F. Paulhan, a arătat că fiecare sentiment e derivat și transformat de influența societății. Același lucru l-a făcut pentru instinct Mac Dougal în a sa „Socialpsychology“. Cînd psihologul îi analizează și îl caută elementele sau cauzele, el trebuie să știe seamă de acțiunea colectivă. Exemplele s'ar putea multiplica la infinit pentru orice specie de fenomen psihic. Cele pe care le-am dat sînt suficiente ca să arate importanța punctului de vedere sociologic în psihologie. Legătura acestor două discipline e indisolubilă, organică. E greu de conceput una fără alta, tot ce e social e sufletesc și tot ce e sufletesc e social. Desigur psihologul e aplecat mai mult spre punctul de vedere interior, personal, asupra determinismului psihic individual, sociologul mai mult asupra punctului de vedere colectiv, exterior, social.

Celace devine un punct cîștigat pentru știință, e: că psihologia robinsoniană e o abstracție care trebuie să dispară. „Există între societate și individ nu numai raporturi de vecinătate, dar chiar de pătrundere reciprocă. Societatea e mediul natural și ne-

cesar individului, mediu de unde ei își trage fără întrerupere propria sa substanță și fără de care n'ar fi celace este. Societatea devine deci principiul de explicație al individului" (G. Davy : L'explication sociologique en Psychologie, Journal de Psychologie, 1920, p. 539).

Aceasta nu înseamnă însă că nu există un domeniu al psihologiei care e independent de acțiunea socială. Sînt toate fenomenele psihice inferioare, cenestezie, excitație, senzație, reflex, instinct, în fine celace numesc Americanii psihologie de comportare ori de reacție, „behaviourism” și care se apropie mai mult de biologie decît de sociologie.

Funcțiile sufletești superioare, normative prin esența lor, modificate după valorile sociale, suportă pecetea grupului.

Astfel concepția lui A. Comte, care arăta psihologia influențată pe de o parte de biologie, pe de alta de sociologie, se pare justificată. Un psiholog care ar face abstracție de aceste două ajutoare metodologice, ar înțelege prea puțin din realitatea lumii psihice.

M. R.

Miscellanea

Disoluția conștiinței românești

Să-și fi sleit societatea românească toate forțele de viață, renunțând, într'o placidă și tihnită burghezie morală, la toate velleitățile de creație, de inițiativă și de luptă ?

Nu credem că există în momentul de față colectivitate mai adormită, mai pasivă ca mediul cultural și politic românesc. Fiorul morții trece peste nesimțirea publică. Criza economică de numerar pare că s'a strecurat și în suflete, paralizând tot ce constituie demnitatea umanității: viața, lupta, indignarea. România suflească de azi nu știe nici să iubească, nici să urască. Cei câțiva breslași ai scrisului trăesc la București și alurea din mărinimia ministerelor, a caselor de editură, din subvențiile anemice ale cutărei instituții culturale, a căror scopuri tănuite sînt cu totul altele decît acesta din urmă. Sîntem oficiali, majoritari, nu mai avem nimic de protestat, parcă am fi atîns apogeul secolilor iluștri ai unui August, Elisabeta sau Louis XIV. În plus, frica înțepenește orice velleitate de conștiință. Am înlemnit în cultul micilor eroi ai zilei, cu gura cascată de admirație, servindu-i, adulîndu-i, cu o ofertă de devotament care, de multe ori întrece cererea. Scrisul românesc s'a transformat într'un internat cu burse pentru asiduitate în admirație.

Și ne iubim valorile pe care le stimăm. Sîntem inchizitorial în grandomania șovină și neinduplecați în morala publică, bine înțeles în cea care se declară, nu în cea care se face. S'au

creat cîțiva zei ai culturii, care de acum înainte pot să-și facă de cap: admirația care-i înconjoară e cronică și iremediabilă.

Așteptăm, naivi, în colțul nostru ca să se ridice, una din acele mișcări minoritare, de elită, care zgudue marasmul neurastenic al societăților omenești, așa cum s'a întîmplat în trecut cu singurele curente de elită dela noi, junimismul și mișcarea socialistă; care să se indigneze de ceva, de orice ar fi, numai să se indigneze; care să strecoare demonul demnității, al independenței și mai ales aerul proaspăt, care să deschidă larg fereștile cătră azurul cerului ca să intre în atmosfera noastră de filistinism, de mediocritate și josnicie, flacăra mistuitoare a ideii pure și a adevărului nepătat. Să ne fi trivializat într'atît greutatea vieții încît să nu ne mai întrebăm, niciodată, nici măcar în nopțile de insomnie, conștiința degajată de pîngărirea zilei, despre rosturile sincerității și ale adevărului?

Așteptăm, îndărătnici în naivitate, acest eveniment ca una din rarile eventualități pe care generația noastră le mai așteaptă, ca un fenomen astronomic, ca o utopie fantezistă, extraplanetară. Căci sînt oare legitime astfel de speranțe în România anilor 1923—1924?—A. D..

L. Pirandello

Puțini scriitori străini se bucură, în momentul de față la Paris, de un succes mai desăvîrșit ca dramaturgul sicilian L. Pirandello. Se pare că același succes e împărtășit și în Anglia. La noi, ultimul număr din revista de cultură italiană „Roma“, care apare la București, e consacrat acestui scriitor. Se aude că o scenă bucureșteană va monta în stagiunea actuală, una din piesele sale.

Reputația sa e însă recentă: pînă acum cîțiva ani era trecut cu vederea chiar în patria sa.

Ca fond, teatrul său face parte din ceia ce se numește teatrul intelectual. El stă, cu onoare, alături de Ibsen și Bernard Shaw. Mai ales de acesta din urmă, fiindcă mijlocul de a-și exprima ideile la Pirandello e același cași la înaintașul său englez: ironie amară, împetritată rareori de umor ceva mai generos.

Pirandello e un pesimist. Lumea după el nu e decît „voîntă și reprezentare“. Din lumea exterioară nu prindem decît aspecte fugitive, fără unitate între ele. Din cea interioară, poate mai puțin.

Ideia că există caractere bine consolidate e un mit. Trăesc în noi, schimbându-și realitatea dela moment la moment, o mulțime de personaje. Sufletul nostru nu e încheșat: e într'o perpetuă devenire, care rămîne alături de cunoștința noastră și de a celorlalți.

Prin piesa sa „Șase personaje în căutarea unui autor“, jucată cu multă vîlvă la Paris, el se apropie în concepția psihologică a sufletului omenesc de Dostoevski, Marcel Proust sau André Gide. Cași acești autori, el protestează contra psihologiei simpliste și geometrice „à la Balzac“ care desena caractere definitive și perfect conturate. Cîteodată realitatea noastră psihică se reduce la ceiace cred alții despre noi. Și ceiace cred semenii noștri despre noi e de obicei pură iluzie, cum se încearcă să o arăte Pirandello în piesa sa „Voluptatea cînstel“. Nici o eșire astfel. Și Pirandello se amuză, combinînd ridicole comedii omenești din această înextricabilă situație.—X. Y.

În jurul reformei învățămîntului secundar

Reforma învățămîntului secundar efectuată de curînd în Franța, la ordinea zilei în Italia, cași în alte țări, formează de citva timp și la noi obiectul preocupărilor cași al discuției.

Dacă guvernul evitînd să consulte corpul didactic, nu a dat încă lămuriri suficiente asupra economiei proiectului, nefiînd poate încă fixat asupra detaliilor, liniile lui generale au fost aduse la cunoștință: reîntoarcerea la liceul unitar cu limbile clasice ca obiect principal de studiu.

Fără a discuta asupra principiilor, a valorii lor sau a oportunității acestei reforme, gîndindu-ne numai la efectul și consecințele ei eventuale, nu putem rămînea decît sceptici. Căci, cine ar putea să nege, că programul și metoda, oricît de mare ar fi rolul lor în învățămînt, sînt în funcție de personalitatea dascălului, singurul factor efectiv ce poate aprinde în tinerele suflete, acea „flamme immortelle“ despre care vorbește Wells în unul din romanele lui recente, consacrat arzătoarei probleme a educației. Și unde statul român va găsi personalitățile, care să aducă la îndeplinire dezideratele reformei, atunci cînd facultățile se despopulează și studenții refuză bursele oferite, cînd examenele de capacitate se amîină din lipsă de candidați, cînd aproape trei mil de catedre din liceele și gimnaziile noastre sînt ocupate cu elemente culese la întîmplare și profesorii secundari,

impovorați cu un număr excesiv de ore, din cauza unui salariu de mizerie, se văd cu durere siliți să renunțe la orice preocupări culturale.

Ne vom opri totuși o clipă asupra argumentelor, nu lipsite de interes, pe care „Revista învățămîntului“, organul autorizat al ministerului de instrucție, le aduce în sprijinul reformei. Ridicînd în slavă valoarea educativă a clasicismului, unul din colaboratori susține că din toate efectele lui, cel mai însemnat pentru țara noastră va fi fără îndoială întărirea sentimentului religios și cu deosebire a celui monarhic, „iubirea de patrie și devotamentul către rege“. „A nu ne împlini acum mai ales, sfirșește el, această datorie, este de a făptui o crimă“. Fără a tăgădui rolul și importanța sentimentului religios cași a celui național, într'un sistem de educație, ni se pare că în entuziasmul lui clasic, de natură mai mult romantică, ce trădează pe un elev al hellenistului Willamowitz, autorul a mers prea departe.

Pentru a ne opri numai la Greci, nota mistică nu lipsește desigur din opera lui Platon și ea se întilnește uneori în tragedia antică, dar nu vedem cum mitologia păgînă cu zeii adulteri și adorabili el amoralitate ar putea servi la întărirea sentimentului religios, așa cum el e înțeles astăzi sau în ce chip imaginea sbuciumatei și efemerei democrației ateniene, ar putea contribui la exaltarea celui monarhic. Cîteva pagini mai departe, reforma îndeplinită în 1898 de Spiru Haret e condamnată, ca fiind un produs al spiritului german „stăpînit de idei materialiste și utilitariste ce explică în bună parte barbaria și cruzimea nemțească în timpul războiului“.

Sistemul de educație francez și reforma recentă a lui Léon Bérard sînt, în același timp, propuse ca modelul ce trebuie să ne inspire.

E un fapt arhicunoscut însă, că Franța republicană, democratică, umanitară, ce a făcut în secolul trecut atîtea revoluții, oricare ar fi modificările aduse în cursul anilor în învățămîntul său, nu a cultivat niciodată în școlile ei oficiale, nici sentimentul religios, nici cel monarhic, socotite azi pentru noi o imperioasă necesitate. Aceste sentimente au fost dimpotrivă, se știe în deajuns în ce măsură și cu ce succes cultivate în Germania atît de odioasă a Kaizerilor!

Logica intelectualilor, ce și-au luat sarcina de a justifica reforma învățămîntului ignorează, după cum e ușor de văzut, con-

trazicerile și un psiholog din școala lui Ribot, ar putea s'o numească afectivă. Nu mai puțin, pentru caracterizarea mentalității dominante în pătura noastră conducătoare, ea constituie mi se pare, un prețios document sufletească.—A. X.

Criza parlamentarismului

Parlamentarismul trece printr'o grea criză în toată Europa. Afară de Anglia, guvernarea cu reprezentanți aleși este azi paralizată aproape complet pe tot continentul.

Spania e condusă de un directorat militar; Germania ascultă de generalul von Seeckt; Italia se închină d-lui Mussolini. Rămînea doar Franța, singura țară din Apus cu un parlament viu. Dar mai zilele trecute, deputații francezi au condamnat singuri ideea pe care o reprezentau, imputernicînd guvernul să ia măsuri prin decrete legi. Oameni politici eminenți au arătat cu această ocazie, că de fapt azi Franța stă sub dictatură.

Asupra țărilor din Europa orientală nu e nevoie să insistăm. Pilda bine cunoscută a parlamentului din București este, credem, suficientă.

Cel mai îndrăzneț dintre dictatorii timpului, d. Mussolini, a declarat că parlamentul nu-i necesar în timpurile actuale. Rolul lui, care ar fi, după șeful italian, de a exprima cererile și opiniile populare, este înlocuit de presă. Cîtînd ziarele, conducătorii știu ce se petrece în întreaga țară, mai repede și mai sigur decît prin intermediul corpurilor legiuitoare. Totuși, pentru respectul formelor, d. Mussolini *va numi* deputații, rezervînd majoritatea locurilor pentru șefii de cohorte fasciste...

S'ar părea că sîntem în fața unui faliment complet al parlamentarismului. De fapt însă e numai o criză produsă prin lichidarea definitivă a principiului monarhic. Această lichidare face ca Europa continentală să nu vadă limpede cum ar putea să se guverneze. Ea nu mai crede într'un principiu de autoritate universal respectat. Și nesiguranța aceasta a tîrît-o în aventura dictatorială. Dictatura nu are însă la bază un principiu solid, viabil. Creată prin voința unui om, ea dispare odată cu cel de care era indisolubil legată.

După șovăeli și greșeli fatale, țările se vor întoarce la sistemul de guvernare parlamentară, singurul în stare să înlocu-

iască, în actuala formație a societății, vechile monarhii de drept divin. Și un indiciu sigur, avem chiar de pe acum. Anglia, țara politicii de evoluție progresivă prin excelență, a întărit prestigiul parlamentarismului și i-a lărgit sfera de influență, aducând la cirna statului un partid nou, impus de rezultatele unor alegeri libere.—*St. I.*

Fritz von Unruh

E unul din cei mai însemnați scriitori germani ai tinerei generații. E născut la Coblenz în 1885. A ales cariera de ofițer, mai mult din tradiție familiară decît din aptitudini personale. În această calitate a fost atașat pe lângă Kronprințul în marele războiu mondial, a cunoscut viața marelui cartier și a frontului.

Romanul său „Verdun“, tradus acum în urmă în franțuzește, cași amintirile sale de războiu pe care le-a publicat acum vre-o doi ani „Nouvelle revue française“ l-au făcut cunoscut și publicul de peste Rin. Literatura sa de războiu e umanitaristă. El detestă spiritul militar în care a trăit o bucată de vreme și a cărui satiră a schițat-o în piesa sa „Offiziere“ (1912).

Dar spre deosebire de un Barbusse, Duhamel ori Roland Dorgelès, el nu sacrifică viziunea artistică netă, caracterul pur pitoresc, ideilor umanitariste ori sentimentalismului antirăzboinic. E un realist și un psiholog lucid, concentrat. Războiul pentru el e un material artistic ca oricare, pe care îl privește cu ochi nepreveniți. Piesele sale: „Ein Geschlecht“ (1918), „Platz“ (1920), sînt compuse în același spirit, în același amestec de patos entuziast și ironie paralizantă.

Forma sa nervoasă și concentrată, fără a fi sibilinică ca la G. Kayser, îl clasează printre scriitorii numiți în Germania „expresioniști“, iar în Franța „dadaști“. Cu aceștia din urmă, în special cu un Henry de Montherlant sau Paul Souhion are comun gustul pentru sporturi și viață fizică.—*X. Y.*

O monografie asupra Basarabiei

Se află sub tipar și în curînd va apărea *Moldova dintre Prut și Nistru (1812—1818)* de Dr. P. Cazacu.

Această lucrare (un volum în 8^o de circa 350 pagini) cre-

dem că va fi cea mai aprofundată monografie asupra ținutului dintre Prut și Nistru. Ea va cuprinde, afară de articolele publicate în revista noastră, încă multe inedite, în ordinea următoare :

I. *Situația în Rusia înainte de războiul mondial*: Fațada imperiului.—Popoarele subjugate.—Căderea prestigiului țarismului.—Biserica.—Țărănimea.—Proletariatul.—Nobilimea.—Burghezimea.—Intelectualii.—Partidele politice.—Starea generală. Pag. 1—35.

II. *Descompunerea imperiului rus*: Războiul.—Revoluția.—Despărțirea popoarelor subjugate de Rusia. Pag. 36—61.

III. *Moldova dintre Prut și Nistru sub imperiul rus*: Anexarea.—Populația.—Gospodăria.—Administrația.—Justiția.—Nobilimea.—Orașele.—Biserica.—Invățămîntul.—Satele.—Mișcarea politică. Pag. 62—182.

IV. *Moldova dintre Prut și Nistru sub republica rusească* (2 Mart—2 Decembre 1917): Vestea despre revoluție.—Constituirea sovietelor locale.—Administrația.—Justiția.—Propaganda.—Biserica.—Mișcarea culturală.—Mișcarea agrară.—Manifestațiile politice naționale.—Mișcarea politică națională în armată.—Lupta cu Ucraina pentru autonomie.—Congresul național din Chișinău dela 20 Octombrie 1917.—Organizarea și deschiderea Sfatului Țării.—Lucrările Sfatului Țării.—Declarația din 2 Decembre 1917. Pag. 183—248.

V. *Republica democratică moldovenească în federația statelor rusești* (2 Decembre 1917—24 Ianuar 1918): Raporturile republicei cu organele locale ale fostului imperiu și fostei republici și cu alte state.—Situația internă.—Situația externă.—Acțiunea bolșevică.—Descompunerea și anarhia.—Fatalitatea intervenirii armatei românești.—Atitudinea din Sfatul Țării.—Intrarea armatelor românești în republica moldovenească.—Atitudinea populației.—Criza de guvern, noul guvern și programul său.—Proclamarea independenței. Pag. 249—281.

VI. *Republica democratică moldovenească independentă* (24 Ianuar—27 Mart 1918): Luptele și tratativele la Nistru.—Restabilirea ordinii și a autorităților.—Chestia agrară.—Raporturile cu populația.—Acțiunile antiromânești.—Lucrările guvernului și a Sfatului Țării.—Situația generală, tendințele spre unire.

—Situafia guvernelor dela Iași.—Legăturile Moldovenilor de peste Prut cu Iașul.—Manifestațiile pentru unire ale marilor proprietari și ale ținuturilor Bălți și Soroca.—Intervenția Ucrainei pentru anexarea Basarabiei. Pag. 282—312.

VII. *Unirea*: Schimbarea guvernului dela Iași.—Schimbarea atitudinii României în chestia Basarabiei.—Unirea.—Situafia după unire.—Votarea reformei agrare și renunțarea la autonomie.—Recunoașterea unirii. Pag. 312—335.

Volumul de mai sus se poate comanda direct la autor, trimițând costul (90 lei) prin mandat postal pe adresa: Dr. P. Cazacu, Iași, str. Anastasie Panu No. 9.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Edmond Jaloux, *L'esprit des livres* (première série), Paris, Librairie Plon, 1923.

De curînd, Edmond Jaloux, romancler, nuvelist și critic parizian, a dat la iveală un volum de critice intitulat *L'esprit des livres*. Cartea este o reunire a mai multor studii asupra autorilor francezi, apărute prin felurite ziare și reviste, în care fecundul scriitor caută să degajeze spiritul producției literare contemporane a Franței.

Folosînd bogate cunoștințe în domeniul literelor, Jaloux face apropieri numeroase între operele analizate și principalele manifestări ale diverselor literaturi europene. Aceste legături, care se găsesc mereu reînnoite la fiecare pagină a volumului, dacă dovedesc un întins domeniu de inspirație, au însă și neajunsul, — în cazul particular care ne preocupă, — de a șterge lineamentele operei analizate, în loc ca să le precizeze.

Edmond Jaloux e din acei scriitori pe care succesul nu-i lasă să întirzie prea mult în contemplați imaginativă sau în adîncirea ideilor. D-sa e victima acelei înclinări, aproape generalizată astăzi în critica franceză, pe care am numit-o *feuilletonismul critic*. Genul acesta e intermediar între recenzia concisă și critica propriu zisă. Răspîndirea lui e explicabilă în împrejurările actuale.

Recenzia impune o mărginire în aspirația critică a celui care vrea să informeze, explicabilă prin caracterul ei pur documentar. Prin însăși natura ei, ea cere o simplificare extremă a trăsăturilor expunerii, care poate fi și expresia ultimă a rafineriei spiritului critic. Sobrietatea și simplitatea acestui gen literar trebuie să fie manifestarea unor însușiri deosebite, de păstrare a măsurii și de stăpînire a șerpuitii gîndului.

Atîtea calități cerute pentru rezultate puțin răsunătoare, nu sînt, firește, un imbold pentru cei care ar avea însușirile trebuitoare. Critica bogată în considerații literare și filozofice, cu tendințele ei de stabilire a valorilor și a relațiilor cu toată gîndirea unei epoci sau a unor popoare, alage, cu deosebire, dorințele de manifestare ale celor care vor să creeze în acest domeniu. Ea dă și mai ușor puțința exteriorizării însușirilor, punînd pe scriitor în măsură să-și exercite pe o scară întinsă toată bogăția cunoștințelor și a preferințelor sale, pe care sobrietatea recenziei trebuie să le mascheze sau să le tempereze.

Ușurința creației pe tărîmul criticii e însă numai aparentă. Puțința unei exercitări serloase a spiritului critic e strict determinată de o disciplină a educației, fără de care cele mai aprigi dorinți rămîn simple iluzii. Ea cere o sîfredelire, de multe ori neplăcută, a gîndului pe calea găsirii unei idei sintetice sau a unei formule și o atenție răb-

dătoare, chiar acolo unde sentimentul ar preferi o evazie ușoară. Mai mult decât alit: puțința adîncirii critice este legală de o izolare ausleră și de o continuă alimentare de erudiție, care impune criticei serioase o cunoaștere a întregii manifestări literare și filozofice contemporane.

Sacrificiile cerute astfel sînt destul de grele, dar ambițiile nu pot fi ușor potolite și mărginite la cadrul simplu al recenziei. Viața de oraș mare, stimulînd aspirațiile, strecoară și acea înfrigurare, care ar fi un element de continuă înaintare, dacă n'ar crea, odată cu sforțarea de a ajunge, o nerăbdare caracteristică și cu rezultate dăunătoare pentru producția literară contemporană. Avîntul se traduce în cantitatea operelor, pe care scriitorul le desfășoară cu mîndrie, în loc ca să-și călăuzească însușirile spre adîncirea și spre lărgirea unor idei conducătoare.

Infrigurarea dobîndirii succesului printr'o aparență de erudiție ostentativă a creat acea manifestare intermediară, pe care am numit-o *feuilletonismul critic*. Neîndeajuns de concisă și de limitată ca să amintească recenzia, îl lipsește parlea de adîncire și de seriozitate a criticii propriu zise. O risipă de citate și de nume celebre în literatură sau în știință, par a voi să ridice însăși expunerea la un nivel superior și să forțeze exclamația admirativă. Numele înșirate nu se leagă însă de o caracteristică definită a operei analizate, și pomenirea la un loc a altor lucrări de samă, care trezesc amintiri felurite cași genile care le-au creat, difuzează mai mult gîndirea cititorului, decât îl fac să se fixeze asupra unei intenții precise a criticului.

Edmond Jaloux pare a fi prototipul acestui diletanțism critic, care nu exclude talentul și violciunea ideii și a stilului, dar căruia îi lipsește adîncimea cugetării și simțul sigur al măsurii, fără de care aprecierea critică este supusă tuturor rătăcirilor. Claudel e pus alături de Shakespeare, după ce criticul mărturisește candid, că nu l-a înțeles pe deplin opera, iar Bourget, cu prilejul publicării ultimelor două romane *L'écuyer* și *Un drame dans le monde*, este decretat „cel mai de samă romancier al vremii”.

În decursul studiilor asupra lui Proust, care formează și cele mai bune pagini ale volumului, numele lui Shakespeare revine, în repetate rînduri, într'un paralelism, de care, desigur, delicatul scriitor francez nu este vinovat.

Intențiile în analiza opera lui Elémir Bourges sînt frumoase, dar, după o stăruință explicabilă în analiza primei părți a poemului *La nef*, criticul trece, cu o grabă supărătoare, asupra părții a doua, care e și cea mai remarcabilă din punctul de vedere poetic și ideologic.

Exagerările aprecierii critice se rezolvă în concluzii pripite, care nu pot constitui o orientare în convingerile cititorului. Toluși Jaloux este un critic civilizată, în reala accepție a cuvîntului, care înlocuește lipsa duratei reflexiei, cu maniera distinsă a omului bine educat. Dacă această calitate nu l-a putut inspira vigoarea unor caracterizări sigure a scriitorilor analizați, a dat tonului polemic al lucrărilor o poletală, care strălucește pealocuri cu semnificația unei inteligențe vii și a unui spirit cultivat.

Aureliu Weiss

* * *

Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneșean* (Extras din „Crai și Suflet”, vol I, fasc. I), București, 1923.

Traducerile românești ale cărților religioase au avut o răspîndire mult mai mare decât acea recunoscută de învățații care s'au ocupat în trecut cu vechea noastră literatură. În vremea cînd tiparul nu apăruse

pe cele două cline ale Carpaților, manuscrisele circulau din minăstire în minăstire, unde se osteneau călătorii anonimi să le copieze cât mai frumos și mai exact. Tot așa, mai târziu, erau copiate de călugări harnici și cărțile tipărite, când deveneau prea rare. Se făceau însă diferențe între texte, chiar fără voia celui care copia: greșeli în scris ori inadvertențe sînt lucruri caracteristice pentru orice manuscris. La acestea se mai adăugau: ortografia unei anumite școli literare la care învășase copistul și particularitățile dialectale din model.—Încît cu greu se pot stabili astăzi raporturile dintre vechile scrieri românești.

Un exemplu asupra greutăților pe care le întîmpină cineva la stabilirea acestor raporturi dintre texte și de terenul puțin solid pe care se află, l-a dat Gr. Crețu. În studiul său asupra unui fragment din *Apostolul* lui Coresi, publicat în *Rev. pentru Ist., arch. și fil.*, III (1885) p. 29-57, Gr. Crețu spunea că „n'are raporturi cu nici unul din manuscrisele anterioare, din cîte cunosc, nici cu tipăriturile ce i-au urmat. De acest fapt se poate cineva încredința chiar și numai din fragmentul ce comparăm la § X cu locul respectiv din alte cinci redacții romine anterioare anului 1700". El socotea textul numai imprimat de Coresi, traducerea fiind făcută din slavonește „ad litteram, sililă și prea de multe ori greșită din lipsa de cunoștință deplină a ambelor limbi“.

Concluziile lui Gr. Crețu desigur că nu pot rezista la oarecui critici atente. Aflarea unui exemplar mai complet din cartea tipărită de Coresi și compararea lui cu cea mai veche redacție românească a Praxiului, ar îndreptăți părerea că cele două versiuni nu sînt decît copii de pe același original tradus din slavonește, la care particularitățile grafului din nord-estul Ardealului au fost înlocuite cu altele din sudul acestui ținut.

În studiul său, d. Rosești arată 46 de cuvinte care sînt elemente dialectale din cele două puncte extreme ale Transilvaniei, însoțite de pasajele respective din Praxiul slavonesc și Vulgata, făcînd astfel cunoscut modul în care edita Coresi numeroasele cărți românești într'un alt de scurt timp. D-sa anunță că va proba în curînd raportul scris dintre cele două texte.

Astfel numeroase chestii de istorie literară, între care și cele semnalate de d. N. Drăganu în *Dacoromania* II (1922), p. 269-270, vor fi deslegate cu ajutorul rezultatelor sale.

I. Șiadbei

Georges Davy, *Eléments de Sociologie. Tome I : Sociologie politique*, Paris 1923, Delagrave*

Volumul II este consacrat Sociologiei religioase, iar al III-lea celor domestice. Dacă la ele adăogăm și „La Responsabilité“ a lui Fauconnet, vom avea primul *Traité* complet și pozitiv de Sociologie.

În Tomul I,—pe care îl recenzăm aci, și care e singurul apărut până acum,—autorul încearcă să studieze în chip nu juridic, nici filozofic, ci științific acea realitate de căpetenie care se numește *Stat*.

D. Davy este cunoscut de sociologi pentru colaborarea sa la „*Année Sociologique*“ a lui Durkheim și pentru a-și fi trecut acum un an doctoratul de Stat în Sorbona cu o teză care e și azi comentată în publicațiile de specialitate : „*La Foi Jurée*“, tratînd despre primele începuturi ale contractului. D-sa a scris, de curînd, un volum „*Des Clans aux Empires*“ pentru colecția marelui Enciclopedii care se alcătuiește azi în Franța. Actualmente, d. Davy este Decan al Facultății de Litere din Dijon.

Cartea cuprinde două părți. Jumătate este consacrată analizei teoriilor curente. Este o critică de doctrină. Cealaltă jumătate alcătuiește aporul constructiv al autorului.

S'ar putea aduce reproșul lipsei de compoziție. Căci prima parte este o disecare logică, chiar exegetică, a părerilor d-lor Haurion, Esmeln, Gëny, Duguit, etc. Nimic nu pare a o lega de partea a doua, aproape exclusiv etnografică.

Totuși, o asemenea alcătuire a volumului este foarte fericită. Este chiar indispensabilă, pentru a oglindi starea prezentă a științei politice, pentru a arăta cu fapte și fără comentarii radicala incapacitate a juriștilor de a studia chestia Statului, a suveranității, a personalității morale, a separației funcțiilor, etc. Și simpla expunere a construcțiilor d-lor Haurion sau Esmeln este suficientă pentru a învăța pe sociolog să cite aurea.

Deaceia d. Davy lasă de o parte Statul național, exemplar individual, caz special și lip recent de societate politică, pentru a începe cu Statele cele mai simple.

În acest scop, autorul folosește clasificarea societăților propusă de Durkheim, după criteriul simplității — respectiv complicației — lor. Celorli le cunosc. Nu revelăm decît ceiașă clasificare aduce nou în chestia organizării politice.

Clanurile totemice și fratriile sînt — spune Davy — societăți cu „suveranitatea difuză”. Nu există organe speciale investite cu exercițiul ei, nici indivizi determinați care să dețină monopolul puterii. Dreptul de a legi raporturile oamenilor aparține *clanului* în genere. Interdicții, „tabu”-uri de tot soiul *există* în aceste societăți, fără ca ele să fi fost făurite de cineva, și fără ca anumite persoane să fie delegate pentru aplicarea lor. Sancțiunea este automată, anonimă; într'un cuvînt, colectivă. Prohibiția endogamiei (am zice azi: a incestului), împărțirea membrilor clanului în clase pe care Durkheim le numește: matrimoniale (pentru că sînt în legătură numai cu chestia căsătoriei), schimbul obligatoriu de prestații între fratrii, reglul uterin de filiație, — toate aceste reguli sînt respectate tot atît de rîgușos cași în societățile cu suveranitate individualizată, dacă nu chiar și mai rîgușos.

Dar, cu vremea, suveranitatea se concentrează, se precizează. Aceasta are loc atunci cînd *clanul* se preface în *sat* (village), cînd, cu alte cuvinte, principiul de căpetenie al coeziunii sociale nu mai e totemul, ci teritoriul. D. Davy definește ceiașă evoluție, reproducînd fraza pitorească a lui Summer Maine: „Anglia era odinioară țara pe care o locuiau Englezii. Englezii sînt azi poporul care locuiește în Anglia”.

Bun înțeles, chestia solului preocupa într'o mare măsură și pe membrul clanului totemic. E, dealtfel „imposibil ca un grup social să nu fie legat de teritoriul pe care îl ocupă” — scrie d. Davy. Dar în societățile cu bază de *sat*, preocuparea teritoriului devine *preocupănttoare*. Astfel ea schimbă filiația uterină și o preface în masculină. Femeia, chiar în clanurile totemice, trăia pe teritoriul solului. Dar filiația rămînea uterină. De îndată însă ce totemul cedează teritoriului, acesta din urmă va decide natura rudeniei.

Dar schimbarea cea mare adusă de preponderența solului este individualizarea și concentrarea puterii politice. Într'adevăr, totemul este prin natura sa obiect de stăpînire colectivă. Chiar dacă poate fi la rigoare individualizat (există uneori totemuri personale), — în schimb nu poate fi *monopolizat*. Căci totemul întreg nu perde nimic, rămîne întreg chiar dacă se împarte în bucăți cit de multe.

Nu tot așa se întîmplă cu pămîntul. Proprietatea funciară se poate îmbucătăși progresiv din proprietate tribală în proprietate gentilice, familială și individuală.

Și pentru că solul e susceptibil de apropiiație personală, era

de așteptat ca indivizii mai ambițioși să caute să-l stăpînească. Stăpînind simbolul și baza Statului, aceștia personificau, *ipso facto*, puterea politică întreagă.

Aceasta e evoluția dela suveranitatea difuză la absolutism. Intre cele două etape, se poate intercala acela a stăpînirii unei oligarhii (nobilare, prefeșii, agrare, plutocratice), după cum industrializarea se face mai repede sau mai încet.

Un factor de o deosebită însemnătate, care grăbește acest proces, este instituția „*potlatch*”-lui. Acest cuvînt barbar este definitiv legat de numele d-lui Davy. D-sa l-a descoperit—sau, în tot cazul, i-a descoperit importanța.—D. Davy propune chiar să se denumească „Civilizație de *potlatch*” starea acelor civilizații din „Indiile americane care stabilesc tradiția între comunismul totemic și monarhiile naționale”; „civilizații feudale și comerciale, caracterizate prin existența acestor culme, și prin existența de clase ierarhizate care tind a înlocui clanurile” (pp. 161 și 162). Dar iată în ce constă :

„Este o instituție foarte complexă, care a fost deja identificată cu certitudine la Indieni din America și la Melanezi, și căreia, foarte probabil, îi vom regăsi urmele la multe alte popoare. Subt aspectul său concret, *potlatch*-ul e o sărbătoare pe care un grup o dă în onoarea altuia, cu obligația ca acesta din urmă să-și ia, la rîndul lui, „revanșa”. Serbarea constă în *distribuții de cadouri*. Acel care le face, devine, automatic, *creditor* de daruri analoge. Dacă rivalul eclipsat nu e în stare să-și ia revanșa, atunci celalt are dreptul să-și însușească o parte din illurile, blazoanele și privilegiile aceluia care nu a putut să răspundă la *défi*” (p. 163).

Subt aspectul său pacific și cordial, acest obicei creează mari deosebiri de avere și de situație socială. *Potlatch*ul nu e, la origine, decît un caz mai particular al acelei culme care alcătuiește unul din articolele Constituției ne-scrise a clanurilor totemice, anume: schimbul obligatoriu de prestații între frații. Dar astfel precizat, *potlatch*ul este izvor puternic de inegalități sociale și de ierarhizare a indivizilor. Și limita naturală a acestei selecții care duce la acumulare și concentrare de avere și putere, — este monarhia absolută.

Însfîrșit, monarhia absolută, după un timp de strălucire, se fărâmițează. Deja existența unui despot unic presupune nivelarea tuturor celorlalți. Cînd podestatul va fi expropriat de putere, Suveranitatea va avea tendința de a trece, nu asupra citorva minorității privilegiate, ci asupra tuturor cetățenilor. Firește trecerea va fi mai lentă sau mai rapidă, după împrejurări. Dar termenul evoluției va fi același.

Iată deci care sînt, după d. Davy, etapele procesului de dezvoltare ale Statului : „*O masă nedestulită, cîșiva indivizi, un individ, toți indivizii*; va trebui să străbătem monopolul și privilegiul pentru a trece, dela starea comunistă și neorganizată, la o stare democratică ce însemnă individualism egalitar, iar nu confuzie a indivizilor înăuntrul masei” (p. 107).

„Suveranitatea ne apare deci ca un produs al Istoriei, și nu al raționamentului”. „Și la această din urmă etapă o vom vedea așezîndu-se deopotrîvă în fiecare individ, care o va delega, de bună voie statului pentru întrebunțarea obștească” (p. 108). „Așa că, în cele din urmă, departe de a se opune libertății individului, suveranitatea se va confunda cu aceasta, și în același timp cu aceea a națiunii”. „Cele două suveranități, fără a se distruge, se vor putea deci supune de bună voie la acele îngrădiri pe care le vor fi considerat ca un progres”.

Așa dar, chiar într’un Stat socialist, unde atribuțiile comunității sînt precumpănitoare, Suveranitatea națională lasă să viețuiască și să înflorească Suveranitatea individuală.

După cum vedem, problema este pusă de d. Davy altfel de cum o fac juristii. Punctul său de vedere este, fără nici o îndoială, mai științific decît al acestora. În ce privește însă rezultatele la care ajunge auto-

rul, călăuzit de aceste reguli de metodă, ar fi multe de spus. Din nefericire, critica unei teorii care își propune să explice fenomene atât de complexe, nu poate intra în locul strîmt al unei recenzii. De aceea e amînăm pentru altădată.

Și pentru a sfîrși, o remarcă alături de subiect. Din cartea d-lui Davy aflăm că Durkheim, în ultimul timp, părăsise vechea sa explicație a prohibiției incestului. Renunșase de a o vedea în caracterul *tabu* al singelui menstrual, și alesese cauze mai generale: „separația sexelor, și tendința bărbaților de a se asocia între ei pentru a monopoliza viața religioasă și a se distinge astfel de femei, așa cum sacralul se distinge de profan” (p. 137).

D. I. S.

* * *

Léon Bérard.—*Pour la réforme classique de l'enseignement secondaire*, A. Colin, Paris.

D. Bérard, ministrul instrucției publice din Franța, își publică în volum rapoartele și discursurile ținute cu ocazia modificării radicale a organizării învățămîntului secundar.

D. Bérard este un „lettré” fin și spiritual. Cunoscător pasionat al clasicismului, orator de forță și discreție, ministru brav și autoritar, d-sa a lmpus prin decret reforma și a susținut-o apoi cu entuziasm și strălucire. Cine l-a văzut, cine l-a auzit nu-l poate uita. Fața sa brună și reliefată este ca o mască antică, iar vocea sa melalică dă discursurilor o sonoritate solemnă. Nici avînturile vulgare ale oratorilor de mulțime, nici pedanteria scrobită a vechilor academiciani nu se întîlnesc în cuvîntările sale. O ținută nobilă și fină, o frază cadentă și plină de nuanțe, din cînd în cînd o negligență aristocratică, și pe alocurea, un pasaj sculptat în marmură.

Cine spunea că cel mai puternic argument este exemplul? D. Bérard, rod al clasicismului, dă tuturor o pildă fericită.

Reforma d-sale constă în așezarea învățămîntului pe baza clasicismului. Până acum, liceul se bifurca din prima clasă: o secție cuprindea învățămîntul dezvoltat al latinei și elinei, cealaltă—numită modernă—excluedea limbile moarte, înlocuindu-le cu germana, engleza, etc. Decretul Bérard desființează secția modernă și organizează liceul unitar până în penultima clasă. Limbile latină și greacă sînt la început obligatorii, cea din urmă devine apoi facultativă. El crează un examen obligatoriu la absolvirea cursului inferior și înființează un sistem întreg de burse, venind astfel în ajutorul celor săraci și merițoși.

Această reformă a înfîpinat în parlament, din partea partidelor din stînga, o înverșunată opoziție. Ea a fost considerată antidemocratică și d. Bérard a avut de luptat cu mulți și ređutabili adversari. D-nii Leygues, fost prim ministru și ministru de instrucție publică, autorul reformei din 1902, E. Herriot, șeful radicalilor, Brake, unul din conducătorii socialiștilor, au ținut admirabile discursuri. Toți însă au dat d-lui Bérard un remarcabil ajutor. Specialiști renumiți în clasicism, iubitori dezinteresaji ai culturii antice, ei și-au închinat cuvîntările vechilor zei de pe Acropole. Cînd d. Herriot își încheia discursul printr-o nobilă perorație, pîmbîndu-și auditorul înaintea Parthenonului, Camera exclamă: „Mais c'est le triomphe du classicisme”.

D. Bérard n'a avut dificultăți să demonstreze parlamentului că bifurcarea dela început a liceului era vicioasă. Care era motivul unui copil de 11 ani să aleagă o secție sau alta? Ce indicații de aptitudini puteau avea părinții sau profesorii? Legea din 1902 inventase o formulă amuzantă: „la vocation présumée”.

Contra reformei însă s'au adus argumente mai serioase: s'a

spus mai înainte că îndreptînd elevii spre studiul clasic, li se atrofiază aptitudinile științifice, că, așa dar, țara va fi lipsită de specialiști și dezvoltarea industrială nu va putea găsi nici conducători demni, nici tehnicieni de valoare. S'a adăugat că oroarea de greacă și latină, resimțită violent și precece de unii școlari, îl va îndepărta de studiile secundare și că învățămîntul astfel organizat reclamă o continuare îndelungată a studiilor, care ar fi contra nevoilor familiilor sarace de a da copiilor o scurtă instrucție cu un randament sigur și prompt.

Specializarea științifică n'are nevoie de umanitate, iar studiul limbii și literaturii franceze poate fi aprofundat fără cunoștința clasicismului. Evul mediu, ori Renașterea, cași secolele recente pot da spiritului modern informația și metoda necesară.

În marele-său discurs, d. Bérard a răspuns cu succes. D-sa a furnizat mai înainte Camerei rezultatele bogate ale unei vaste anchete. Savanții cu renume mondial, Appel și Le Chatelier, au mărturisit că umanitățile dau inteligenții o necesară și serioasă educație. Acesta din urmă a spus: „trebuie să obținem ca învățămîntul secundar să fie orientat spre formația inteligenții, cum tîneau să facă vechile umanități“.

O petiție mai veche cerea reintroducerea clasicismului și cei care o iscăleau, Anatole France, Henri Poincaré, Emile Faguet, Jean Richelin, etc., scriau: „convaincus qu'il existe une étroite relation entre l'étude des langues anciennes et la persistance du génie français...“

Cadrul unei recenzii nu ne îngăduie să raportăm și alte citații.

Oroarea de greacă și latină este desigur rară și apare după un eșec, ea nu poate preceda cunoașterea dificultăților, sau atunci e o glumă. Cît despre familiile nevoiașe, d. Bérard le asigură un ajutor larg și just prin acordarea unui mare număr de burse.

Avantagiile studiilor clasice sînt imense: ele fac posibilă o cunoaștere sigură și adîncă a limbii franceze, înlesnesc judecata prin multe și admirabile elemente de comparație, dau spiritului echilibru și grație. Pe deasupra, îlimpezesc, într'un curat idealism, instinctele noastre brutale și înlătură astfel pericolul de a vedea „dans une société où il n'y a plus d'autre hiérarchie sociale que celle que crée la richesse, de voir la richesse sans la culture exercer jusque dans le domaine de l'esprit son terrible, son hideux pouvoir“.

În țara noastră, mai ales cînd se realizează reforma învățămîntului, o asemenea carte este o îndrumare. Introducerea clasicismului la noi ar însemna un puternic element de educație. Ar fi un omagiu adus trecutului nostru, ar fi o restaurare salutară a prestigiului tradiției naționale și o fortificare a conștiinței morale. Poate că am dobîndi și noi un etalon de valori, nevoia unei erarhii adevărate. În orice caz, ar fi un medicament sigur contra vulgarității noastre, vestigiu trist al influențelor bizantine.

Const. Vișolanu

* * *

Georges Davy, *Le Droit, l'Idéalisme et l'Expérience*. Alcan, Paris, 1922.

Insumare într'un volum a trei articole scrise la epoci diferite, lucrarea d-lui Davy este o examinare din punct de vedere sociologic, a frămîntărilor prin care dreptul—subl influența unor fenomene, socotim economice—a trecut în decursul ultimelor decenii. Frămîntările acestea, care se caracterizează toate printr'o riguroasă preocupare de realitate, contrastează, cel puțin pînă la un punct, cu tradiția mai mult idealistă a Franței și va fi esențiala preocupare a d-lui Davy de a căuta o formulă, care să împacă exigențele intelectuale ale epocii cu această tradiție a neamului și mentalitatea momentului în același timp, cu ideologia din timpul războiului. „Si nous pouvions—scrie d-sa—montrer que l'opposition réalisme-idéalisme est assez fac-

rice... peut-être n'aurions-nous pas perdu notre peine, et pourrions-nous contribuer à remettre bien des choses au point".—O asemenea fericită îmbinare a unor puncte de vedere socotite multă vreme opuse, nu poate fi obținută, crede d. Davy, altfel decât prin adoptarea altitudinii sociologice, care—și aci se vede înrudirea doctrinală dintre d. Davy și Durkheim—oferind idealului, prin recunoașterea unei realități colective, o posibilitate de situare, îl oferă totdeodată și mijlocul—singurul—de a se menține, cu toate operațiile care îl caracterizează, în domeniul strict al constatărilor de fapt. Ignorarea tocmai—voită sau nu—a acestei unice soluții, constituie, după d. Davy, partea plată a celor mai multe dintre teoriile indeobște arătate sub numele de teorii realiste.

Așa e de pildă, în primul rând, cu teoria—remarcabilă din atâtea puncte de vedere—a lui Duguit. Incercând să ridice „interdependența” socială dela rangul de fapt la acela de ideal, teoria aceasta face, fără s'o vadă, un adevărat „saltus mortalis”, care de altfel, analizat în elementele-i generale, se reduce la o credință metafizică în superioritatea solidarității umane. Și d. Davy crede că, dacă Duguit nu ar fi combătut, așa cum o face și cu îndrăjirea cu care o face, existența colectivității ca atare, el nu ar fi fost condus la bizara situație de a porni dela realitate pentru a ajunge, fără s'o recunoască, la metafizica—cea mai autentică, incontestabil

Într'un spirit diferit și cu mult mai recentă, tentativa lui Gény, urmărind același scop—concilierea idealului cu realitatea—ajunge la același rezultat—imposibilitatea de a o realiza. Gény—și-l expunem, pe scurt concepția, întrucît o socotim caracteristică—începe prin a observa că dreptul este nu numai o știință descriptivă ci și una normativă. Dar dacă este într'adevăr așa, „si le droit tend à déterminer l'action” atunci „il suppose et appelle la pensée, de telle sorte qu'il nous apparait „prima facie” sous la forme d'une idée rationnelle”. Primul obiect de aceia, al elaborării științifice a dreptului va fi „une représentation en idées des intérêts se dégageant de réalités psychologiques et qu'il s'agit d'équilibrer”. Cum însă această coerență pur intelectuală, cum acest sistem de reguli juridice subordonate unei erarhii de scopuri bine stabilite sau, pentru a rezuma, această construcție exclusiv rațională pot duce la un dureros divorț între cele ce este și ceia ce ar trebui să fie, procedeele intelectuale—asupra cărora Gény insistă pe larg—trebuiesc completate printr'o operațiune menită a prinde realitatea și pe care autorul, sub influența lui Bergson probabil, o denumește „intuiție”. Dar, observă cu drept cuvânt d. Davy, „dacă în această cercetare a procedeele de cunoaștere la care face apel elaborarea dreptului, cunoștința științifică este în felul acesta subordonată cunoștinții intuitive, credinței, dreptul el însuși nu mai este în principiul său, în sursa sa primă, altceva decât o realitate metafizică și sentimentală care scapă științei”. Și astfel, departe de a realiza visata armonie dintre real și ideal, încercarea lui Gény nu reprezintă deci sacrificarea celui dintâiu în folosul celui din urmă.

Haurion, la rându-i, nu e nici el mai fericit. Deși, considerând personalitatea morală așa cum se prezintă—și ne referim la această personalitate pentru că în jurul ei publicistul francez își construiește teoria—o rezolvă, cu multă originalitate, în două elemente perfect deosebite, „opera socială” și „reprezentarea ei în spiritele individuale” și ajunge să o definească „l'idée en tant que possédant les esprits des membres du groupe et le groupe en tant que pénétré de l'idée”, totuși, neadmițând existența unei conștiințe colective diferite de conștiințele individuale, nu reușește nici el, după alțișia alții, să prindă formula menită a înlătura toate contradicțiile și a împăca toate aspirațiile.—Singurul care, într'o oarecare măsură, izbutește în anevloasa tentativă de conciliere a realului cu idealul, e Emmanuel Lévy, profesorul cunoscut și unul dintre promotorii acelei fecunde școli de interpretare care e „socialismul juridic”. Socotind dreptul ca

o emanație sau ca un rezultat al „creдинței”, ce se elaborează în jurul unei situații, Em. Lévy afirmă hotărît ca izvor al tuturor drepturilor conștiința colectivă „et nous sommes bien avec lui, en présence d'un positiviste dont l'idéalisme très certain n'a rien d'a priori, mais qui se borne trop souvent à des indications p's toujours très claires et dont surtout l'effort tend plus à des applications politiques et sociales qu'à la théorie pure”.

Și în felul acesta, prin admiterea existenței unei realități colective, se ajunge la acea formulă care, îngăduindu-ne preocuparea de realitate, ne îngăduie în același timp afirmarea unui ideal și ne dă prin aceasta, posibilitatea de a fi noi înșine fără mulțare—și fără degradare, chiar mai presus de noi.

E. A. B.

* * *

Henri Robert, *L'avocat*, Hachette, Paris, 1923.

După primirea favorabilă întâmpinată de lucrarea menită să-l înlesnească drumul spre Academie, „Les grands procès de l'histoire”, Henri-Robert dă la iveală al doilea studiu, „L'avocat”, în care se străduiește să refacă portretul „adevăratului avocat modern”, diformat de o literatură rău voitoare.

Preocupat să nu depășească în descrieri cadrul real al însușirilor profesionale, pe care le urmărește în toată înținderea manifestărilor, Henri-Robert pune în noua sa lucrare mai puțin avînt decît cel cu care ne obișnuise cartea anterioară *Marile procese ale istoriei*. Accentele puternice, care trădau revolta conținută în evocarea marilor rătăcirii istorice din procesul Mariei Stuart și al lui Desmoulins, isbutiseră să dea o viață nouă unor tablouri șterse de vreme și banalizate de lirismul popular. În lipsa unor însușiri de originalitate și de complexiune psihologică, autorul francez izbutise să găsească accente calde și convingătoare, care trebuiau să ducă la încheeri morale comune, dar sănătoase și plăcute celor așezați în fotoliile Academiei franceze.

Stîrnind interesul cu ajutorul unei abile puneri în scenă a evenimentelor, Robert reușise să concentreze toată atenția cititorului asupra „cazului” politic, dovînd că posedă într'un grad apreciabil însușirea, caracteristică autorului, de a stimula pasiunile și de a le fixa spre un obiectiv determinat. Realizarea tendinței era relativ ușoară, căci pricepera efectelor îl condusese să-și aleagă subiectele în episoadele cele mai dramatice ale unei istorii turburî. Mișcarea intensă a evenimentelor nu îngăduia o examinare a valorii creațiunii psihologice, care ar fi justificat trecerea lui Robert în domeniul literar. Această cercetare ne-o permite ultima sa lucrare, *Avocatul*, care e rezultatul experiențelor unui spirit obișnuit să observe și să înregistreze.

Eruntașul baroului parizian, amintind ironiile pe care scriitorii tuturor vremurilor le-au îndreptat împotriva profesiei sale, caută să evidențieze partea de muncă și de sacrificiu pe care o depune avocatul în apărarea cauzei ce-i e încredințată. Robert își explică atitudinea rău voitoare a lumii prin împrejurarea că se recurge la serviciile avocatului numai în clipe de mari presiuni și de teama sancțiunilor, sub teroarea cărora clientul e silit să mărturisească ceia ce a tănuit și celor mai de aproape ai săi.

Explicarea lui Robert e insuficientă spre a lămurii de ce, în împrejurări asemănătoare, doctorul și preotul, care sînt duhovnici cași avocatul, nu sînt priviți cu aceiași ochi, plini de o prevenire defavorabilă. Cred că explicația e alta și trebuie căutată în formalismul, de multe ori exagerat, al Dreptului, care îngăduie, în urma unor erori

sau a unor înlînzieri necunoscute profanului, o nimicire totală a dreptății. Cite cauze drepte nu au fost pierdute iremediabil, din cauza unei petițiuni rău introduse, sau din pricina lipsei unei semnături, sau a unei justificări rapide! Avocatul, făcîndu-se exponentul formulei Dreptului, e cel care personifică în fața profanului, spiritul de urzeală și de viclenie care, printr'un artificiu diabolic, izbutește să năruie un edificiu de visuri și de speranțe frandafirii. Și cum cea mai mare parte a auditorului este prea puțin înclinată spre abstracțiune, nu condamnă ideea sau instituția nedreaptă a unui formalism dăunător, ci își îndreaptă supărarea împotriva avocatului, prin acel proces psihologic comun, care personifică ideea în ființa celui care o susține. Din acest punct de vedere, obligați să-și întrebuițeze știința în serviciul cauzei pe care o apără, avocații ar putea să replice cu sinceritate că, dacă sînt eroii, sînt în același timp și victimele posibilităților pe care le deschide formalismul legii.

Stilul lucrării lui Robert e simplu și trebuie privit ca o transpunere în literatură a preferințelor sale pentru „suprema simplitate în pledoarie”. Decît, dacă e adevărat că simplitatea poate rezulta dintr'o cumpănire înțeleaptă a expresiei, dovedind bunul gust și educația superioară, sîntem nevoiți să constatăm că această reflexie nu e justificată decît de rare pagini ale volumului. Metoda didactică adaptată de Robert și observațiile, lipsite de strălucire, pe care le presară dealungul lucrării, dau mai mult impresia unui manual de școală. Observațiile sînt juste, dar elementare și, cu drept cuvînt, s'ar fi putut aștepța ceva mai mult decît această „teză”, dela o inteligență critică și profesională alit de dezvoltată ca cea a lui Henri Robert.

Și totuși, în această materie, autorul francez n'ar fi avut nevoie să improvizeze. Ar fi fost deajuns experiența bogată a unei vieți în exercițiul profesunii și aplicarea stilului din lucrarea precedentă, care arată că Robert nu e lipsit nici de violciune în observații, nici de finețe; aceste însușiri de compoziție nu diferă mult în domeniul oratoric de cele din domeniul literar și pot crea, până la un punct, iluzia unor calități inerente scrisului.

Apropie singurele momente mai de samă, le are atunci cînd reconstitue mecanismul improvizației oratorice. Vom reda acele rînduri, care dovedesc facultatea de analiză, până și în momentul celei mai vii acțiuni: „O supra activitate mentală se produce, un fel de luciditate superioară, o mai mare repezițiune de gîndire prezidă la alegerea și la ordinea logică a argumentelor; cuvîntul se întărește și se îmbogățește totdeauna, găsește accente mai atrăgătoare, mai juste... Ideile aduc după ele idei, imaginile le dau viață, forță, culoare; mecanismul intelectual al improvizației este în mișcare”.

Pentru cei care trăesc departe de vuetul sălîi „pașilor perduți”, studiul lui Henri-Robert, simplu și lipsit de pretenții cum se prezintă, poate constitui o edificare.

Aureliu Weiss

* * *

Dr. J. Rogues de Fursac. *Manuel de Psychiatrie*, Paris, Alcan, 906 p. 1

A șasea ediție a Manualului se deosebește mult de celelalte. Intr'adevăr, anii din urmă au însemnat o recoltă mănoasă de fapte nouă, generale și particulare, teoretice și terapeutice. În spectul descoperirea encefalitei epidemice, cunoașterea precisă a fetului cum sifilisul determină psihozele și răspîndirea, în ultimul timp, a toxicomaniei, a

1 Autorul este medic-șef al azilurilor Seine-ei (deci asupra tuturor azilurilor pariziene), și expert pe lângă tribunale.

stupefiantelor de tot solul, au revoluționat Știința și Practica Psychopatologiei. De acela, noul Manual va cuprinde capitolele nouă și va da o dezvoltare mai mare unora din capitolele vechi.

D. R. de F. are comun cu psihologii că consideră psihiatria ca o știință mult mai largă decât o socot aleniștii. În special, este împotriva dedublării ei în psihiatrie de spital și psihiatrie de azil. Nu există decât o singură psihiatrie, care se ocupă de toate tulburările mentale, c'or fi ele dramatice în felul celor pe care le studiază alieniștii, c'or fi ele lucide și rebarbative, în felul celor pe care, prea adeseaori, le neglijează medicul de spital, invocând excepția de incompetență. După d. de Fursac, toate aceste afecțiuni au în comuna preponderanța tulburărilor *mentale* asupra celor fiziologice.

Unde însă se desparte de psihologi, și în deosebi de Pierre Janet, este în chestia leziunilor organice care însoțesc nevrozele. Originalitatea explicației lui Janet stă tocmai în a defini *maladia mentală* ca o *boală fără leziuni*, ca o boală pur funcțională. Acest mod de a vedea se sprijină pe observații serioase, așa că este împărțit de mulți neurologi. Există chiar termenii de *psihoză esențială*, sau *vesanie*, pentru a designa asemenea boli pur sufletești, compatibile cu o excelență sănătate fizică. Și știm că, pentru explicarea acestor tulburări, Freud pătrunde până în intimitățile vieții de toate zilele, care-și are și ea scinteile sale de nebunie (*Psychopatologie der Alltagsleben*).

D. de Fursac refuză a vedea un fapt distinct în aceste afecțiuni. Ca argument citează cazul „*demenței precoce*”. Multă vreme aceasta a fost socotită ca o boală fără leziuni, ca o vezanie. Dar, în ultimul timp, i s'au descoperit o seamă de leziuni, și „lista tulburărilor fizice care o însoțesc se lungeste zi cu zi...; același lucru în ce privește *confuzia mentală primitivă*”.

Cît despre psihozele ale căror leziuni nu sînt cunoscute (cum sînt infirmitățile mentale, maniiile, fobiile, psihastenile, psihozele interpretative), d. R. de F. spune:

„Faptul că nu cunoaștem aici nici leziuni cerebrale, nici tulburări organice, nu înseamnă că acestea nu există, ci că nu știm încă să le vedem”. „Este deci îndreptățit să ștergem cuvîntul *vesanie* din terminologia psihiatrică, sau, dacă-l păstrăm, să-l socotim ca pe un termen de așteptare”.

În ce privește cuvîntul *alienat*, se poate alege între două înțelegeri. „Instrăinarea” (*alienus*=străin) poate fi față de tine însuși sau față de mediul social normal. Autorul preferă cea de a doua accepție.

Cît despre termenul: *nebunie*, d. de Fursac îl consideră și *nebulos* și sfătuiește să nu fie întrebuițat decît în tovărășia unui adjectiv care să-l precizeze (*nebunie periodică*, sau raționantă, sau morală, etc).

În ce privește împărțirea subiectului, cartea cuprinde o primă parte, de psihiatrie generală, în care studiază cauzele (predispunătoare și determinatoare), adică „etiologia”, și manifestările diverse ale psihozelor (tulburările percepțiilor, conștiinței, memoriei, asociației de idei, judecării, afectivității, personalității). Înșirînd un capitol e consacrat practicii terapeutice.

Partea a doua tratează despre psihozele *speciale*. (psihoze de epuizare, alcoolice, sifilitice, cele provocate de otrăvuri diverse și de felurite maladii ca: paludismul, meningita, arterio-scleroza etc., pentru a termina cu cele sexuale, cu Psihastenile propriu zise, cu isteria, epilepsia și psihiza războiului. Clasificarea e luată după psihiatrul german Kräpetin.

Afecțiunile mentale sînt împărțite în două categorii mari: psihoze și infirmități. Cele dintău sînt *maladii* în plină evoluție, deci susceptibile atât de agravare cît și de atenuare; celelalte sînt definitive și stabile.